IX ДУНАЙСЬКІ НАУКОВІ ЧИТАННЯ

Українська Бессарабія як модель полікультурного розвитку держави

Ізмаїл - 2022

Міністерство освіти і науки України
Ізмаїльський державний гуманітарний університет

IX ДУНАЙСЬКІ НАУКОВІ ЧИТАННЯ

УКРАЇНСЬКА БЕССАРАБІЯ ЯК МОДЕЛЬ ПОЛІКУЛЬТУРНОГО РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ

Збірник наукових праць

Ізмаїл – 2023

УДК 94(477)

Затверджено до друку вченою радою Ізмаїльського державного гуманітарного університету (протокол № 5, від 31 січня 2023 р.).

Рецензенти:
доктор педагогічних наук, професор Н. В. Гузій (Київ)
доктор філологічних наук, доцент Л. М. Коваль (Вінниця)
доктор історичних наук, професор В. М. Орлик (Кропивницький)

Редакційна колегія:
доктор педагогічних наук, професор Я. В. Кічук (голова)
кандидат педагогічних наук, доцент О.І. Яковенко (уповноважена особа з наукової діяльності)
кандидат історичних наук, доцент І.Є. Татаринов (відповідальний за випуск)
завідувач редакційно-видавничим О.Є. Мартинчук (відповідальний технічний редактор)

IX Дунайські наукові читання
Українська Бессарабія як модель полікультурного розвитку держави. Збірник наукових праць. Ізмаїл: РВВ ІДГУ; «ІРБІС», 2023. 94 с.

Зважаючи на свободу наукової творчості, редколегія бере до публікації статті й тих авторів, думки яких не в усьому поділяє. Відповідальність за достовірність наведених матеріалів і джерел несуть автори публікацій.

Статті подано в авторській редакції.

UNICHECK

Тексти публікацій були перевірені за допомогою системи пошуку ознак плагіату Unicheck в рамках проекту підтримки наукових університетських видань.

© ІДГУ, 2023
© РВВ ІДГУ; «ІРБІС», 2023
© Автори статей, 2023

ЗМІСТ

СТАЛИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ БЕССАРАБІЇ ВІТЧИЗНЯНІ ПРАКТИКИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД

Гончарова Ірина
Моделювання ланцюгів поставок як основа функціонування транспортної інфраструктури об'єднаної територіальної громади……. 5

Parmakli Dmytro
Southern zone of the Republic of Moldova – a region of risky agriculture…. 11

УКРАЇНСЬКА БЕССАРАБІЯ – ПОЛІКУЛЬТУРНА МОДЕЛЬ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОВНОЦІННОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ І СВОБОД НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН (СПІЛЬНОТ В УМОВАХ ВІЙНИ)

Караиванов Никола
Російська православна церква і дипломатія проти боротьби болгарського народу за незалежну від вселенського патріархату церкву (1856-1872)……... 17

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ ВЗАЄМОДІЇ, ПЕДАГОГІЧНОГО ПАРТНЕРСТВА В ОСВІТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

Бондаренко Галина
Риторичний потенціал вчителя на уроках читання в початковій школі…… 29

Кічук. Надія
Міждисциплінарні стратегії у підготовці майбутніх учителів-гуманітарієв: національний контекст……. 35

Колосова Карина
Змішане та дистанційне навчання на уроках математики у початковій школі як спосіб доступу до якісної освіти…….. 39

Лазар Ксенія
Принципи організації освітнього кластера як ресурсу інноваційного розвитку громади: вектор інклюзії……. 42

Романюк Діана
Готовність майбутніх учителів-філологів до демократичного лідерства у волонтерській діяльності: результати педагогічного дискурсу…… 46

Циганенко Лілія
Радянські репресії в Південній Бессарабії (1940-1941, 1944-1951 рр.)… 53

СУЧАСНІ ТРЕНДИ МОВНО-ЛІТЕРАТУРНОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ В ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ РЕГІОНІ

Armasu-Cantir Ludmila
L'approche créative de l'enseignement-apprentissage-évaluation des langues à travers le prisme de l'éducation postmoderniste et le concept de classe du futur……. 57

Бухниева Олена, Сердюченко Виктория
Музикално-песенният фолклор като компонент от етноисторията на дунава…… 62

Караиванова Татяна
Сава Радулов и неговият учебник по български език…… 69

Райбедюк Галина
Інтермедіальний код творчого самовираження кілійського поета Валерія Виходцева…… 80

ПРОГРАМИ ТА ПРОЄКТИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ДЛЯ ЕФЕКТИВНОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ БЕССАРАБІЇ В ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

Кіор Олег
Розвиток залізничного транспорту в Українській Бессарабії…….. 87

Збірник наукових праць

СТАЛИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ БЕССАРАБІЇ ВІТЧИЗНЯНІ ПРАКТИКИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД

УДК 352:656.1

MODELING OF SUPPLY CHAINS AS THE BASIS OF FUNCTIONING OF THE TRANSPORT INFRASTRUCTURE OF THE UNITED TERRITORIAL COMMUNITY

***Iryna Honcharova*[1]**

МОДЕЛЮВАННЯ ЛАНЦЮГІВ ПОСТАВОК ЯК ОСНОВА ФУНКЦІОНУВАННЯ ТРАНСПОРТНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ОБ'ЄДНАНОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

***Ірина Гончарова*[1]**

Abstract. *The formation of the new territorial system of Ukraine is accompanied by a significant increase in the requirements for the formation of infrastructure. Since the quality of infrastructure depends on the quality of transport, the modeling of supply chains is one of the basic components for the successful functioning of transport infrastructure.*

Key words*: infrastructure, modeling, supply chains, quality of life and quality of business conditions, electric vehicle, reduction of carbon dioxide emissions.*

Анотація. *Формування нового територіального устрою України супроводжується значним підвищенням вимог до формування інфраструктури. Оскільки якість інфраструктури залежить від якості транспорту, моделювання ланцюгів поставок є одним із основних компонентів успішного функціонування транспортної інфраструктури.*

Ключові слова*: інфраструктура, моделювання, ланцюги поставок, якість життя та якість умов ведення бізнесу, електромобіль, скорочення викидів вуглекислого газу.*

Реформування територіального устрою України створює нові вимоги щодо інфраструктури, що має виконувати нові завдання. Для формування принципово нових елементів інфраструктури потрібно використовувати існуючу матеріальну базу, але надаючи нового сенсу існуючим засобам шляхом підвищення ефективності його використання та створення умов для поступового формування нових елементів інфраструктури.

Етап створення об'єднаних територіальних громад мав для економіки України велике значення, оскільки у створених громадах з'явились можливості щодо сприяння формуванню малого та середнього бізнесу. Для економіки кожної країни малий та середній бізнес має надважливе значення через створення робочих місць, податкові надходження та через виконання функцій соціальної відповідальності

[1] *Postgraduate student, Izmail State University of Humanities, Ukraine, Address: Repina St.12, Izmail, Odesa Region, 68601. E-mail: cehovich2610@gmail.com; ORCID: 0000-0003-2607-6698.*

[1] *Аспірантка, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна, адреса: вул. Рєпіна, 12, м. Ізмаїл, Одеська область, 68601. E-mail: cehovich2610@gmail.com; ORCID: 0000-0003-2607-6698.*

бізнесу. Саме в форматі об'єднаної територіальної громади суттєво скорочується відстань між бізнесом та владою, що відкриває багато можливостей для розкриття підприємницького потенціалу населення.

Однак, для успішного функціонування бізнесу потрібна налагоджена інфраструктура. Для отримання інфраструктури, що відповідає сучасним вимогам, в першу чергу потрібно створити таку логістичну систему, що буде відповідати як потребам мешканців громади, так й представників малого та середнього бізнесу. Для створення, або оновлення існуючої транспортної інфраструктури потрібно в першу чергу вивчити існуючі можливості, створити систему вимог щодо інфраструктури з точки зору потреб всіх мешканців громади та підприємців, що працюють в громаді, змоделювати ланцюги поставок для найефективнішого використання існуючої матеріальної бази та для максимального задоволення потреб споживачів [1].

Сучасне суспільство ставить перед владою певну кількість вимог, у тому числі стосовно якості життя та якості створення умов для ведення бізнесу. Через розвиток інфраструктури влада може впливати як на якість життя пересічних громадян, так й на якість створених умов для ведення бізнесу. Вплив на якість життя виражається у доступності громадян до об'єктів соціальної інфраструктури, таких як лікарні, заклади освіти, інші заклади соціального спрямування та доступності об'єктів бізнесу, що мають можливості щодо задоволення потреб громадян як для здійснення покупок, придбання ліків, так й для комфортних умов щодо діставання до роботи.

Моделювання ланцюгів постачання дозволяє створити реалістичні сценарії, які допомагають громадам приймати розумні, засновані на даних рішення для поліпшення якості транспортної інфраструктури. Моделювання дозволяє громадам знижувати ризики, розробляти стратегії та тестувати потенційну оптимізацію на кожному етапі ланцюга поставок. При побудові моделі ланцюга поставок можна змінити будь-який елемент та прорахувати вплив чинників, що притаманні конкретній громаді, на ланцюг поставок в цілому, або в деяких його елементах. Процес моделювання заснований на збиранні даних, розробці моделей та сценаріїв, виконанні тестів та аналізі, щоб максимально наблизити результати моделювання до реального ланцюга поставок [2, с. 173-177].

Моделі моделювання ланцюжка поставок є унікальними тим, наскільки глибоко вони розуміють внутрішню роботу та поведінку систем, які вони моделюють. Вони мають унікальні навички оцінки стратегій експлуатації системи в міру її розвитку з часом. Ці моделі зазвичай є стохастичними, тобто у своєму аналізі вони враховують випадковість та мінливість реальної системи. Включення випадкових викидів дозволяє системі прогнозувати та аналізувати перебої у роботі запасів та їх надлишок, вузькі місця, ефекти батога тощо.

Сценарне моделювання та імітаційне моделювання, хоч їх часто неправильно розуміють, не є синонімами. Моделювання сценарію оптимізації – це математична модель, яка вирішує рівняння чи цільову функцію. Він не моделює поведінку системи. Якщо розглянути симуляції є динамічними моделями, то слід зазначити, що вони фіксують продуктивність системи з часом, що дає чітке уявлення про взаємодії та залежності між усіма елементами системи. Це дозволяє керівництву громади бачити перспективи використання моделі на практиці.

В свою чергу якість умов для ведення бізнесу саме з боку транспортної інфраструктури включає можливості щодо отримання сировини та матеріалів для виробництва, доступність розташування виробничих приміщень для робітників, можливості щодо відвантаження готової продукції. Для транспортної інфраструктури також важливим компонентом є достатня кількість транспортних засобів, що функціонують на відповідної території, якість надання транспортних послуг та наявність фахівців щодо формування ланцюгів поставок з найменшими витратами ресурсів. Тобто, процес моделювання ланцюгів поставок може бути

представлений наступним чином. На схемі 1 показано принципову схему побудови моделі ланцюга поставок.

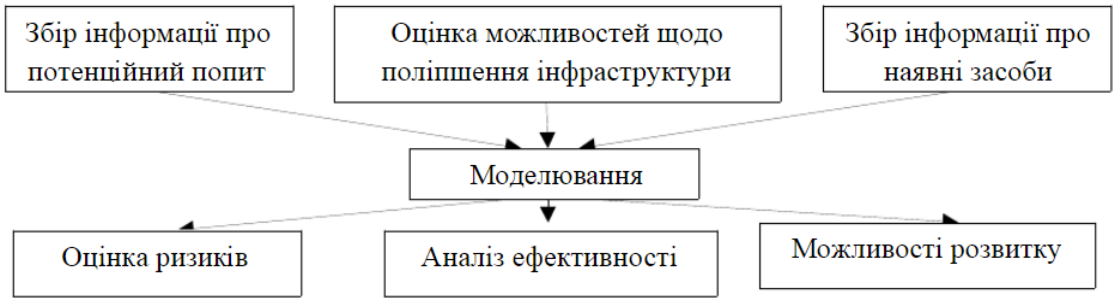

Схема 1. Моделювання ланцюга поставок

На сьогодні у новостворених об'єднаних територіальних громадах є багато проблем з формуванням інфраструктури, у тому числі з формування транспортної інфраструктури. Багато проблем виникає через невідповідність існуючої системи обслуговування транспортних шляхів з запитами на них від громад. Прикладом такої невідповідності є те, що через територію громади можуть проходити автошляхи різних типів підпорядкування, залізниця та трубопровід. Всі ці типи транспортних шляхів можуть бути задіяні більш або менш у формуванні інфраструктури громади [3]. Однак, громада найчастіше не може здійснювати ремонтні роботи на автошляхах що мають, наприклад, обласне значення. Через це виходить диспропорція у роботі громади щодо приведення матеріальної бази у відповідність до запитам населення на якість існуючої транспортної інфраструктури. Низька якість автошляхів приводить к зниженню потенціалу побудови ланцюгів поставок саме із залученням конкретного автошляху. Таким чином складається ситуація, за якої громада суттєво обмежена у засобах, що можуть бути потенційно застосовані в моделюванні ланцюгів поставок, тобто в способах формування потенційно нового інфраструктурного простору.

Вирішення проблеми різних рівнів підпорядкування автошляхів надасть новоствореним територіальним громадам нові можливості щодо створення транспортної інфраструктури, здатної задовольнити потреби громадян громади та без обмежень виконання автошляхами функцій значущості відповідного рівня [4].

Для створення ланцюгів поставок територіальні громади мають провести аналіз попиту на транспортні послуги. Розглянемо приклади досліджень попиту на транспортні послуги в громаді (в середньому за добу). На рисунках 1 та 2 наведено результати дослідження для групи осіб, що не мають відношення до сфери бізнесу та представників бізнесу відповідно.

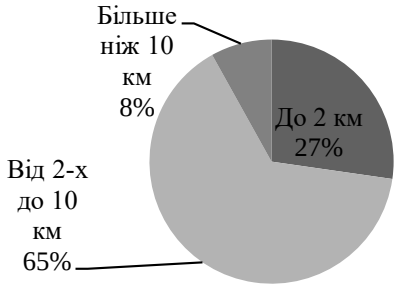

Рисунок 1. Попит на транспортні послуги групи осіб, що не мають відношення до сфери бізнесу

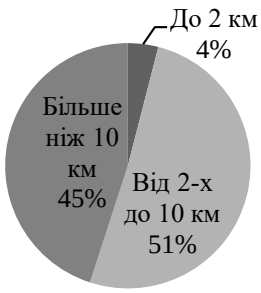

Рисунок 2. Попит на транспортні послуги групи осіб, що мають відношення до сфери бізнесу

Як бачимо, для переважної більшості користувачів транспортних послуг, відстань, що необхідно подолати за добу складає від двох до десяти кілометрів. Тобто. Якщо розглядати з позиції створення ефективної системи транспортного сполучення в межах громади, то потрібно знайти таки можливості формування ланцюгів поставок та пасажирських маршрутів, які будуть максимально задовольняти попит та транспортні послуги.

Наявність власного автомобільного транспорту є одним з можливих шляхів вирішення проблеми. Однак, такий напрямок не є перспективним, оскільки зараз на території України переважна більшість легкових автомобілів мають двигуни внутрішнього згоряння. Через значну кількість викидів вуглекислого газу стимулювання населення та бізнесу, особливо дрібного, до збільшення кількості автомобілів, не є перспективним. В найближчої перспективі в Україні, як й в країнах Європейської спільноти, можливо уведення обмеження на використання легкових автомобілів, наприклад, до 6500 кілометрів на рік.

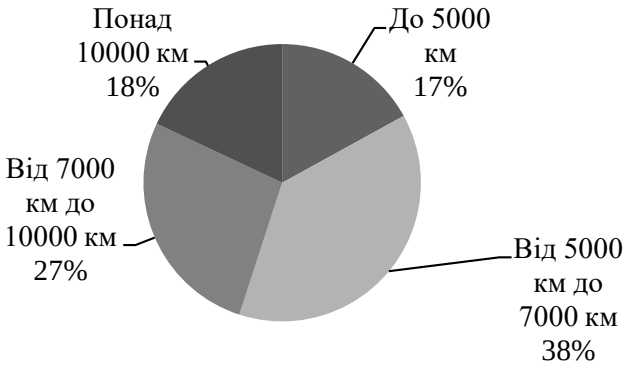

Рисунок 3. Середній щорічний пробіг

На рисунку 3 наведено результати опитування власників автомобільного транспорту (без урахування поділу на групи по відношенню до бізнесу). Якщо брати за основу 6500 км на рік, то 45% опитаних отримають обмеження щодо використання персонального автотранспорту.

Вирішення проблеми забезпечення транспортними послугами населення та бізнесу може бути здійснено за рахунок розвитку громадського транспорту. Однак, при виборі транспортних засобів для здійснення перевезень перевагу потрібно віддавати електромобілям. Оскільки для громад важливо одночасно задовольнити потреби як населення, так й бізнесу, а в громадах найчастіше бізнес не має великих

розмірів, то потрібно розглянути можливість створення комбінованих ланцюгів поставок. Під комбінованим ланцюгом поставок слід розуміти таку побудову переміщення громадського транспорту, щоб паралельно була можливість виконувати дрібну доставку товарів, що не мають особливостей в транспортуванні, до пунктів їх реалізації. Також за допомогою засобів комбінованого ланцюга поставок можна здійснювати вивіз продукції, що виготовляють малі підприємства, до пунктів перерозподілу.

Для здійснення такої діяльності існують дві необхідні умови, які потрібно врахувати під час моделювання комбінованого ланцюга поставки. По-перше, це розгалуженість маршрутів, які мають враховуватись в процесі моделювання, оскільки необхідно сумістити маршрути пасажирського напрямку з маршрутами напрямку обслуговування бізнесу. По-друге, це наявність транспортних засобів, що дозволять виконати як пасажирські, так й перевезення дрібних вантажів. Розв'язання другої проблеми можливо, якщо при створенні нових транспортних засобів для перевезень в межах громади буде виконано такі вимоги: двигун має бути на електричній тязі, щоб попередити викиди вуглекислого газу до атмосфери та можливі обмеження в русі; конструкція має враховувати умови щодо комфортабельного перевезення пасажирів та мінімальних додаткових зусиль при виконанні навантажувально-розвантажувальних робіт (бажано мати портативний навантажувач).

Перевагами наведеного прикладу комбінованого ланцюга поставок наступні. Для пасажирів це суттєве розгалуження маршрутів та підвищення інтенсивності руху у порівнянні з традиційним громадським транспортом, оскільки планування маршрутів буде здійснюватись не тільки на основі вивчення попиту пасажирів, але й на вивченні попиту представників бізнесу. При вивченні попиту пасажирів на організацію перевезень не завжди враховується думка тих, хто може комбінувати користування власним автомобільним транспортом та громадським, а при розгалуженні системи маршрутів можна задовольнити попит на нерегулярне користування громадським транспортом.

Для власників невеликих магазинів та кав'ярень, що зазвичай розташовані з врахуванням попиту на їх послуги, а не на можливість використання послуг громадського транспорту, може бути надана можливість отримувати певний асортимент продукції для продажу шляхом доставки до дверей, або у кроковій доступності, якщо з'явиться можливість комбінувати пасажирські перевезення та перевезення дрібних вантажів. Для власників дрібного бізнесу, інтернет-магазинів також може бути організована доставка товарів до пунктів сортування, або відправки, наприклад, до найближчого відділення Нової пошти.

Якщо для створення транспортної інфраструктури будуть використані транспортні засоби з електричними двигунами, то велику користь отримає від цього природа, оскільки зменшаться викиди вуглекислого газу до атмосфери через зменшення використання персональних автомобілів для здійснення коротких пересувань, також через надання вибору власникам автомобілів: або пересуватись на власному автомобілі, або скористатись громадським електротранспортом [5]. Також зменшенню викидів вуглекислого газу буде сприяти зменшення кількості вантажівок, які здійснюють доставку товарів дрібним продавцям.

Недоліками запропонованої моделі є неготовність населення до участі в формуванні принципово нової транспортної інфраструктури, відсутність розуміння необхідності скорочення використання власного автотранспорту, який найчастіше

має двигун внутрішнього згоряння, а не електричний на користь громадського електротранспорту, що є не настільки шкідливим для навколишнього середовища та непідготовленість автошляхів для повноцінного впровадження запропонованої моделі[6].

Отже, функціонування транспортної інфраструктури має в основі ефективності якісне та повноцінне моделювання ланцюгів поставок. При моделюванні ланцюгів поставок враховується багато різноманітних чинників, робиться аналіз існуючих засобів, які можуть бути використані в процесі формування транспортної інфраструктури та мають різний степінь впливу на якість кінцевого результату – модель ланцюга поставок, що задовольнить всі вимоги мешканців об'єднаної територіальної громади.

Джерела та література:

1. Модернізація транспортної інфраструктури ОТГ: консалтинг для Програми U-LEAD [онлайн ресурс]. URL: https://decentralization.gov.ua/news/9306

2.Koval V. [та ін.] Conceptual approaches to creating innovations in the field of crossborder transport [розділ книги]. *Innovative management of business integration and education in transnational economic systems*. Riga: ISMA University Riga (Latvia), 2023.

3. Іщенко Олена Анатоліївна Методичні підходи до інфраструктурного забезпечення транспортно-логістичних систем [Журнал]. *Економічний аналіз.* 2018. №4: Т. 28. С. 313-320.

4. Honcharova Iryna та Metil Tetiana Finding areas of innovative activity of the enterprise [Збірка доповідей] : Управління та адміністрування в умовах протидії гібридним загрозам національній безпеці: Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 22 листопада 2022 року)., 2022.

5. Koval V. [та ін.]. Model Analysis of Eco-Innovation for National Decarbonisation Transition in Integrated European Energy System [Журнал]. *Energies.* 2022 р. № 15: Т. 9.

6. Харченко М. В. Транспортно-логістична інфраструктура та її місце в соціально-економічної системі підприємств України [Журнал]. *Економічний простір*. 2020. № 153. Р. 83-88**.**

УДК 631.5(478-13):338.43

SOUTHERN ZONE OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA – A REGION OF RISKY AGRICULTURE

***Dmytro Parmakli*[1]**

ПІВДЕННА ЗОНА РЕСПУБЛІКИ МОЛДОВА – РЕГІОН РИЗИКОВОГО СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

***Дмитро Пармаклій*[1]**

***Abstract**. Since the Southern zone of the Republic of Moldova is located in a zone of risky agriculture, crop production is unstable. In this regard, assessing the efficiency of production and sales of products causes certain difficulties. That is why the methodology for assessing the effectiveness of commercial grain and other products requires clarification and, if possible, the use of uniform approaches available for use in practice, both for educational purposes and in agricultural organizations. An analysis of the production of leading grain crops in the region over the past 7 years has been carried out, the dynamics of changes are presented and an assessment of the efficiency of sold grain is given using the example of a specific agricultural enterprise for 2016-2022.*

***Key words**: wheat, barley, peas, corn, income, profit, profitability level.*

***Анотація**. Оскільки південна зона Республіки Молдова знаходиться в зоні ризикованого землеробства, рослинництво нестабільне. У зв'язку з цим оцінка ефективності виробництва і реалізації продукції викликає певні труднощі. Саме тому методика оцінки ефективності товарної зернової та іншої продукції потребує уточнення і, по можливості, використання єдиних підходів, доступних для використання на практиці, як для навчальних цілей, так і в сільськогосподарських організаціях. Проведено аналіз виробництва провідних зернових культур області за останні 7 років, наведено динаміку змін та надано оцінку ефективності реалізованого зерна на прикладі конкретного сільськогосподарського підприємства за 2016-2022 роки.*

***Ключові слова:** пшениця, ячмінь, горох, кукурудза, дохід, прибуток, рівень рентабельності.*

The southern zone of the Republic of Moldova is located in a zone of risky (unsustainable) agriculture. Often, unfavorable weather conditions affect not only quality, but also make it impossible to produce the planned volume of products, and as a result, receive the necessary profit. Difficult weather conditions such as heat and prolonged periods of lack of rainfall often lead to crop losses. As a result, crops of peas, corn for grain, winter crops may be completely destroyed, or yields may be reduced to such an extent that their intended use becomes impractical. Experts, assessing the current trend of climate change, come to the conclusion that warming is approaching. The problems of desertification in such conditions now seem not idle [1, p. 194].

In areas of risky (unsustainable) agriculture, crop production is unstable. In some years, agricultural organizations with their income from the sale of products are not able

[1] *Doctor of Economic Sciences, Professor, Comrat State University, Moldova, Address: Galatzana St.17, Comrat, 3801. E-mail: parmad741@mail.ru; ORCID: 0000-0003-2607-6698.*

[1] *Доктор економічних наук, професор, Комратський державний університет, Республіка Молдова, Адреса: вул. Галацана, 17, Комрат, 3801. E-mail: parmad741@mail.ru; ORCID: 0000-0003-2607-6698.*

to cover the costs incurred for their production, which, of course, leads to losses. In this regard, assessing the efficiency of production and sales of products causes certain difficulties. That is why the methodology for assessing the effectiveness of commercial grain and other products requires clarification and, if possible, the use of uniform approaches available for use in practice, both for educational purposes and in agricultural organizations [2, p. 99].

We will analyze the production of leading grain crops over the past 7 years, find out the dynamics of changes and evaluate the effectiveness of sold grain. To do this, let us turn to the grain production indicators of the agricultural enterprise Cumnuc Agro LLC in the Chadyr-Lungsky district. Initial grain production indicators are presented in Table 1.

On average, for the year the profit from the sale of wheat amounted to 1,671 thousand lei, or 68.7% of the total profit of the leading crops. At the same time, the profitability level reached 46.1%. Indicators for other crops are presented in Table 2.

For clarity, let us present the indicators of profitability levels of sold products of leading crops on the graph (Fig. 1).

As follows from Table 2 and Figure 1, the profit from the sale of all types of products of leading crops averaged 2433 thousand lei for 2016-2022, and the profitability level was 29.3%. The share of profit from the sale of wheat is almost 2.5 times higher than the amount of profit from the sale of other leading crops. Such a high share of the profit of the leading food crop is caused by a significant excess in the level of profitability and cultivation area. Thus, on average over seven years, the area under wheat cultivation occupied 72.1% of the total area of leading crops. Wheat crops exceeded the area under cultivation of other leading crops by more than 2.5 times.

Table 1

Indicators of sales of products of leading grain crops in Cumnuc Agro LLC for 2016-2022

Name of crops	Implemented, c	Cost price products sold, thousand lei	Income from implementation, thousand lei	Profit from sales, thousand lei
2016				
Wheat	12532	2555	2976	421
Barley	11634	2348	2508	160
Peas	3840	626	1806	1180
Corn	6994	1661	1316	- 345
2017				
Wheat	27653	5437	6620	1183
Barley	10058	2330	2532	202
Peas	2278	634	830	196
Corn	18444	3114	3914	800
2018				
Wheat	15678	3251	4526	1275
Barley	7392	1330	1819	489
Peas	2540	788	725	- 63
Corn	13000	2409	2492	83
2019				
Wheat	22590	4388	7369	2981
Barley	2075	504	606	102
Peas	766	248	216	- 32
Corn	19360	3247	4109	862
2020				

Wheat	11968	4261	4357	96
Barley	6561	1909	1926	17
Peas	3716	1382	1471	89
Corn	2629	1025	942	- 83
2021				
Wheat	2856	6692	10948	4256
Barley	700	1795	2058	263
Peas	91	327	390	63
Corn	659	1686	1294	- 392
2022				
Wheat	15528	5410	6896	1486
Barley	6593	2280	3212	932
Peas	2797	896	1413	517
Corn	11729	4825	5117	292

Sourse: accounting data. enterprise accouting

Table 2

Average annual economic indicators of sales products of leading grain crops at Cumnuc Agro LLC in average for 2016-2022

Name products	Cost price products sold, thousand lei	Sales income, thousand lei	Profit from sales, thousand lei	Share arrived, %	Profitability level ness, %
Wheat	4571	6242	1671	68,7	46,1
Barley	1785	2094	309	12,7	17,3
Peas	700	979	279	11,4	39,9
Corn	2567	2741	174	7,2	6,8
Total	9623	12056	2433	100,0	29,3

Sourse: accounting data. enterprise accouting

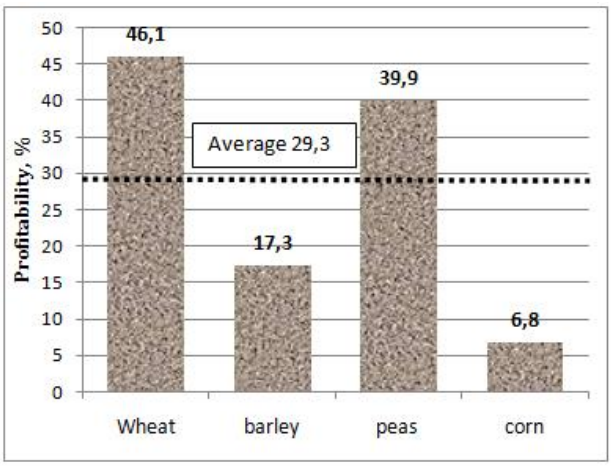

Rice. 1. Indicators of profitability levels of sold products leading crops in Cumnuc Agro LLC on average for 2016-2022

Source: data from table 2

If we imagine the volumes of profit received for barley, peas and corn in dynamics (Fig. 2), then it is easy to notice the large range of indicators. If in 2016 the profit from the sale of peas significantly exceeded the similar indicator for other crops for all years of the study, then in 2018 and 2019 the profit from the sale of peas did not cover the costs of cultivation, i.e. Pea production turned out to be unprofitable. A similar picture is observed

when analyzing the efficiency of corn: in 2017 and 2019, the profit from sales exceeded 800 thousand lei, and in 2020 and 2021 the company received losses from the sale of corn.

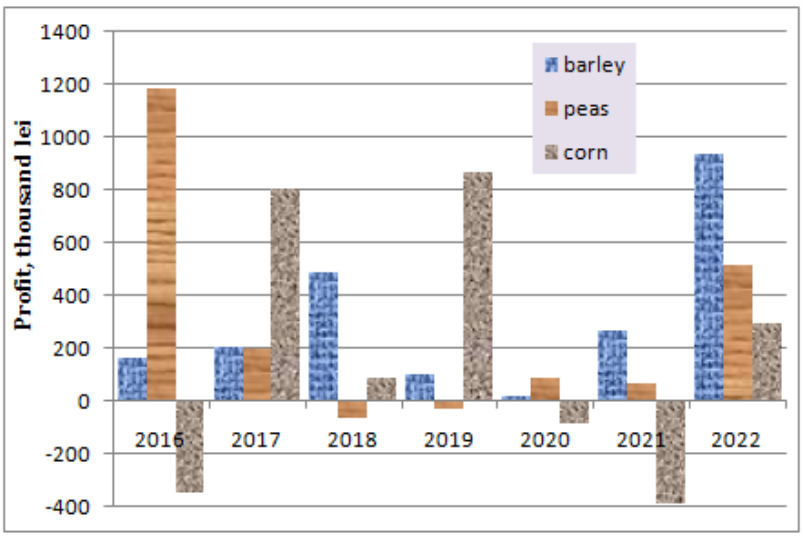

Rice. 2. Indicators of profit volumes from the sale of barley grain, peas and corn in Cumnuc Agro LLC for 2016-2022

Source: data from table 2

The instability of economic indicators is caused by the fact that the enterprise is located in a zone of risky (unsustainable) agriculture. Average annual indicators of profit stability from sales of products of leading crops are presented in Table 3

As can be seen from the table, profit indicators from the sale of products of leading crops are characterized by a high degree of instability, this is especially typical for commercial grains of peas and corn. In this regard, when analyzing the performance indicators of sold products, which are characterized by a high degree of instability, it is important to perform calculations to estimate the average annual values.

Table 3

Average annual indicators of stability of profit from sales of products of leading crops in Cumnuc Agro LLC on average for 2016-2022

Indicators	Wheat	Barley	Peas	Corn
Average, thousand lei	1671	309	279	174
Average annual deviation, thousand lei	1465	312	442	507
The coefficient of variation, %	87,6	100,9	158,6	291,7
Range of variation, thousand lei	4160	915	1243	1254

Source: author's calculations.

To do this, we will construct a graph of the dynamics of the volume of profit from sales and the level of profitability of wheat for the period under study, indicating the equations of linear and polynomial trends (Fig. 4 and Fig. 5).

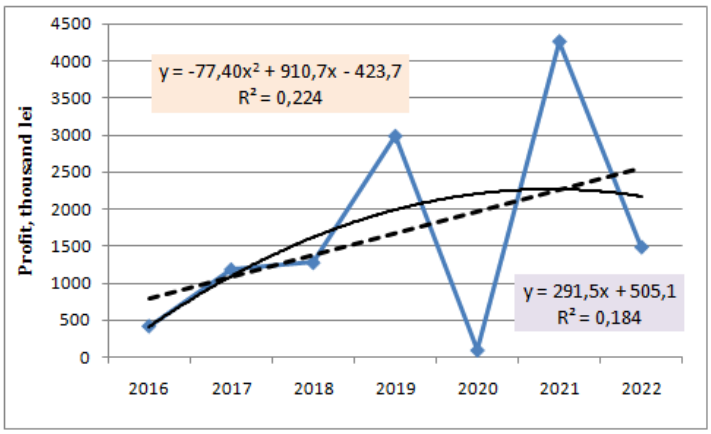

Rice. 4. Indicators of profit volumes from the sale of wheat grain at Cumnuc Agro LLC for 2016-2022 (linear and polynomial trends)

Source: data from table 2

Profit from the sale of wheat increased from 2016 to 2022 at an annual average of almost 3.2 times. On average, the annual increase amounted to 290.9 thousand lei or 21.3%:

$$\Delta Q = \frac{2542,8-797,4}{6} = 290,9 \text{ thousand lei}$$

$$\Delta Q = \sqrt[6]{\frac{2542,8}{797,4}} = 1,213$$

As the linear trend equation for the dynamics of wheat profitability levels shows, on average for the year this efficiency indicator was 25,6% in 2016 (y = 2,857x + 22,72), and in 2022 42,7% or almost 1,7 times higher.

The average annual increase in profitability reached 2,85 percentage points. ΔQ = (42,7-25,6)/6, and the growth index is 1,089 ($\Delta Q = \sqrt{\frac{42,7}{25,6}}$).

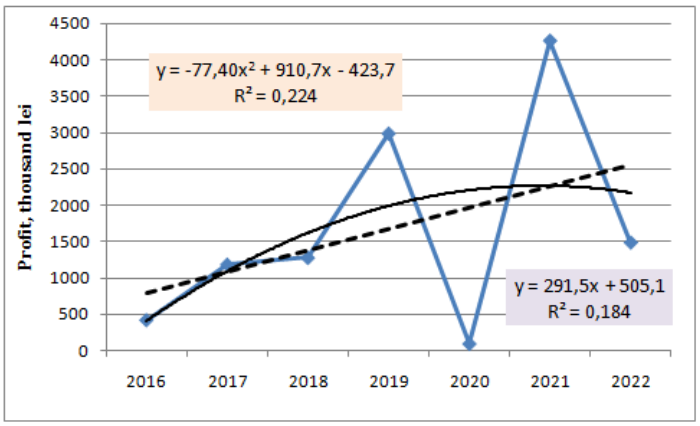

Rice. 5. Indicators of profitability levels of sold wheat in Cumnuc Agro LLC for 2016-2022 (linear and polynomial trends)

Source: data from table 2

Let's perform similar calculations to determine the average annual rate of change in the growth (decrease) of profits from the sale of barley, peas and corn. We summarize the calculation results in Table 4. As evidenced by the data in Table 4, over the 7 years under study, the enterprise showed a tendency to reduce the volume of profit from the sale of peas and corn by 31.2% and 13.0% per year, respectively. Nevertheless, on average for all

leading crops, the annual increase in profit volume amounted to 263.7 thousand lei or 11.9%.

Due to the low stability of production and sales indicators for wheat, corn and other grain crops, caused, as a rule, by objective and unpredictable natural and climatic conditions of cultivation, it is necessary to calculate average annual indicators when justifying the assessment of product efficiency over time. At the same time, it is important to outline the trend line over the years of research, determining performance indicators in the initial and final periods

Table 4.

Dynamics of sales profit indicators products of main crops at Cumnuc Agro LLC for 2016-2022

Name of crops	Linear trend equation	Average annual increase (decrease)	
		thousand lei	%
Wheat	y = 290,9x +506,5	290,9	21.3
Barley	y = 70,21x +28,42	70,21	31.9
Peas	y = -75,10x + 579	-75,1	-31.2
Corn	y = - 22,82x + 265,1	-22,82	-13.0
Total leading crops	y = 263,7x + 1377	263,7	11,9

Джерело: розрахунки автора

Comparing the values in the last year with the first, we find the average annual increase or decrease in both absolute and relative terms. Let us note that the average annual increase in absolute measurements is easy to determine based on the linear trend equation: the value of the coefficient in front of the x variable corresponds to the annual increase in the indicator.

The proposed methodology for assessing the effectiveness of sold grain in risky farming areas is simple and easy to use, so it can be successfully used both for educational purposes and at existing agricultural enterprises.

Джерела та література:

1. Agafonov V.P., Parmakli D.M., Suslov S.A. Food supply and efficiency of grain production: monograph. Knyaginino: NGIEI, 2013. 194 p.

2. Parmakli, D.M. Efficiency of land use in agriculture of ATU Gagauzia: theory and practice. Center of Gagauzia named after M.V.Marunevich. 2019. 278 p.

УДК 271.222:341.71(470+571)]:352.8(497.2)«1856/1872»

THE RUSSIAN ORTHODOX CHURCH AND DIPLOMACY AGAINST THE STRUGGLE OF THE BULGARIAN PEOPLE FOR AN INDEPENDENT CHURCH FROM THE ECCLESIASTICAL PATRIARCHY (1856-1872)

***Nikola Karaivanov*[1]**

РУСКАТА ПРАВОСЛАВНА ЦЪРКВА И ДИПЛОМАЦИЯ ПРОТИВ БОРБАТА НА БЪЛГАРСКИЯ НАРОД ЗА НЕЗАВИСИМА ЦЪРКВА ОТ ВСЕЛЕНСКАТА ПАТРИАРШИЯ (1856-1872)

***Никола Караиванов*[1]**

***Abstract**. The article examines the opposition of the Russian Orthodox Church and diplomacy in the period 1856-1872 to the struggle of the Bulgarian people for an independent church from the Ecumenical Patriarchate, which began in 1824. The position of the Holy Synod of the Russian Church is for the unity of the Orthodox peoples within the borders of the Ottoman Empire. Russian religious messianism among the enslaved Balkan peoples (including Bulgarians) is not only political demagoguery, but corresponds to the ideological essence of the Russian Empire as a defender of Orthodoxy, but above all it is a basis and a cover for Russian conquest goals on the Balkan Peninsula. The opposition to the struggle of the Bulgarian people for independence from the Ecumenical Patriarchate is not only with diplomatic actions, but the Russian agents carry out one kidnapping and several murders. The struggle of the Bulgarians for church independence ended with victory in 1870 and finally in 1872 with the establishment of the Bulgarian Exarchate.*

***Key words**: struggle of the Bulgarian people for church independence; opposition to the Holy Synod of the Russian Church; actions of Russian diplomats and agents.*

***Резюме.** В статията се разглежда противодействието на руската православна църква и дипломация в периода 1856-1872 г. на започналата от 1824 г. борба на българския народ за самостоятелна църква от Вселенската патриаршия. Позицията на Светия синод на руската църква е за единство на православните народи в границите на Османската империя. Руското религиозно месианство сред поробените балкански народи (включително и българския) е не само политическа демагогия, а отговаря на идеологическата същност на руската империя като защитник на православието, но преди всичко това е основание и прикритие на руските завоевателни цели на Балканския полуостров. Противодействието на*

[1] *Doctor of bibliography, librarianship and bibliography, professor, Sofia University «St. Kliment Ohridskyi», Bulgaria, Address: Tsarya Osvoboditel St. 15, Sofia, 1504. E-mail: karaivanov_n.b@abv.bg*

[1] *Доктор з книгознавства, бібліотекознавство та бібліографії, професор, Софійський університет «Св. Климент Охридський», Болгарія, адреса: вул. Царя Освободителя, 15, м. Софія, 1504. E-mail: karaivanov_n.b@abv.bg*

борбата на българския народ за независимост от Вселенската патриаршия е не само с дипломатически действия, но руските агенти извършват едно отвличане и няколко убийства. Борбата на българите за църковна независимост завършва с победа през 1870 г. и окончателно през 1872 г. със създаването на Българска екзархия.

Ключови думи: *борба на българския народ за църковна независимост; противодействие на Светия синод на руската църква; действия на руските дипломати и агенти.*

В края на XIV век българският народ е завладян от османските турци и е подложен от мюсюлманските поробители на асимилация и жестока верска дискриминация заради православната вяра. При превземането на столицата на българското царство - Велико Търново (1393 г.) и свалянето на последния български патриарх – Св. Патриарх Евтимий, от началото на турското иго всички български църкви и манастири са под властта на Вселенската гръцка патриаршия. Независимо, че висшият клир е представляван преди всичко от гърци, православната вяра на българите е опора срещу мюсюлманската асимилация и църквата е единствената народна организация, която осигурява българския духовен живот.

Със зараждането на българската национална идея, в края на XVIII и началните две десетилетия на XIX век и формирането на национално-освободителна програма, отхвърлянето на зависимостта от Вселенската патриаршия се превръща в един от основните въпроси на българската национална революция. Българското църковно-национално движение за духовна независимост преминава през три етапа.

За начало на борбата за българска църковна независимост се определя 1824 г., когато гражданите на гр. Враца излизат с искане пред Вселенската патриаршия да бъде сменен с българин корумпирания гръцкия владика Методий. Лидер на тази борба е Димитраки Хаджитошев, който е убит от наемни убийци. През 20-те и 30-те години на XIX век борбата за българска църковна независимост се изразява в конфликти с патриаршеските митрополити в градовете Скопие, Самоков и други селища. От 40-те години на XIX век до 1856 г. движението за църковна независимост обхваща всички по-големи селища на Централна, Северозападна България, Северна Тракия и частично Македония. Като ръководен център на борбата се очертава българската колония в турската столица Цариград начело с Неофит Бозвели, Иларион Макариополски, Александър Екзарх, Никола Сапунов и др. Българите в османската столица провеждат акции да издействат ферман (указ) за построяване на българска църква «Св. Стефан» в Цариград (1849). През 1851 г. към тази църква се организира Българска община в Цариград.

Периодът от 1856 до 1872 г. и е обект на тази статия. През тези години църковно-националната борба се разраства, обхваща всички области на българското землище и емигрантските центрове и се превръща във всенародно движение. За това допринасят законовите промени в Османската империя, социалното, духовното и политическото съзряване на българския народ. В отговор на обявените в Хатихумаюна от 1856 г. реформи, Българската цариградска община официално от името на целия народ поставя искане за отделяне от Вселенската гръцка патриаршия.

Българските представители предлагат своите искания на Патриаршески събор (1858-1860), но те са отхвърлени от гръцкото духовенство. Следва Великденската акция от 3 април 1860 г., когато на тържественото Великденско богослужение Иларион Макариополски демонстративно не споменава името на Вселенския

патриарх и това е началния акт за отхвърляне зависимостта от Патриаршията и българската църковна йерархия е обявена за самостоятелна.

Следващите важни събития в българската борба за църковна независимост е издаването на ферман (указ) на турския султан на 28 февруари 1870 г., проведения плебесцит (допитване, референдум) за спорните епархии през 1872 г. и окончателно определяне на границите на Българската екзархия като независима от Вселенската патриаршия. Това е накратко историята на борбата на българския народ за църковна независимост, започнала в гр. Враца през 1824 г. и завършила с победа през 1872 г. Някои от събитията на българската църковно-национална борба не са споменати в краткия преглед, но ще бъдат разгледани по-долу във връзка с отношението към българското движение на руското духовенство и дипломация.

Руският Синод и царската власт са против българското движение за църковна самостоятелност**.** Претенциите на Москва за духовното наследство на Византия възникват през XV век. Възниква и все по-широко се разпространява митът за Москва като „третия Рим”, пазителка и защитничка на православието, заместница на Константинопол в ролята на ръководен център на целия православен свят. Митологията за Москва като „трети Рим” става особено актуална през XVIII век, когато източните проблеми излизат на преден план във външната политика на Русия. В този период особено се подчертава нейното право да бъде призната като единствен покровител за поробените православни народи в Османската империя. В този смисъл по настояване на Русия е включена специална клауза за покровителстване на православните християни в Османската империя в Кичук-Кайнарджийският мирен договор от 1774 г., с който завършва Руско-турската война от 1768 – 1774 г. [1, с. 172].

Руското религиозно месианство сред поробените балкански народи (включително и българския) е не само политическа демагогия, а отговаря на идеологическата същност на руската империя като защитник на православието. Същевременно обаче и преди всичко се явява основание и прикритие на руските експанзионистични цели на Балканския полуостров [2, с. 8].

Руската политика се придържа стриктно към теорията за «православното начало» в отношенията си с православните балкански народи. Ръководейки се от идеята за Вселенското православие, тя всячески поддържа и брани авторитета на първостепенния ръководен център в Османската империя – Вселенската гръцка патриаршия, олицетворяваща единството на поробеното православно население и традиционно свързаната Патриаршия с руската държава и църква. В запазването на това единство Русия вижда стълб за спасяване на своето влияние в Турция от проникване на западни религиозни пропаганди и политически либерални идеи. Затова всеки опит за нарушаване монолитността и силата на Вселенската патриаршия чрез обособяването на нови църковни центрове и независими територии в Турция е посрещнат крайно враждебно, а руската дипломация действа агресивно и брутално против такива начинания.

Още в първите прояви на борбата на българския народ против гръцките митрополити руската дипломация категорично застава на страната на Вселенската гръцка патриаршия, като всячески я подпомага в нейната борба против справедливите искания на българите. Първият открит враждебен акт на руската дипломация против българското църковно движение е заточението на водачите Неофит Бозвели и Иларион Макариополски през 1845 г. в гръцките манастири на Света гора. Това заточение е осъществено без съгласието на турското правителство,

но с решението на Вселенския патриарх и одобрението на руския посланик Титов. Така Вселенската патриаршия и Русия правят опит да обезглавят българското църковно движение. Неофит Бозвели почива в заточение през 1848 г., а Иларион Макариополски се връща в Цариград през 1850 г. [3, с. 430].

Нов етап в българската църковно-национална борба настъпва след приключване на Кримската война през 1856 г., вследствие промените на политическата обстановка в Османската империя.

На 18 февруари 1856 г. Високата порта (османското правителство) обявява реформаторския акт – Хатихумаюн. Султан Абдул Меджит I чете документа в следобедно време, 15:00 часа, пред хилядно множество. Първата част на Хатихумаюна се отнася до немюсюлманските малцинства, като им дава равни права с мюсюлманите. Чрез реформите в Хатихумаюна западните съюзници на Турция преследват две основни цели. Първо: да се модернизира и закрепи Османската империя, за да се удължи съществуването ѝ в нейните граници. Второ: да се нанесе удар на Русия, претендираща на изключителното право на покровителство над християнското население (включително и българите) като се покаже, че това право принадлежи само и единствено на султана.

Наред с редицата реформи в гражданското управление на Османската империя Хатихумаюнът предвижда преразглеждане на „духовните привилегии и имунитети” на немюсюлманските общини с цел тяхното реформиране, наложено от „прогреса на времето”. Според този Хатихумаюн трябва да се уточнят начините на избор и назначаване на духовни водачи; да се заменят досегашните им приходи със заплати, «съответно важността на ранга или сана»; управлението на немюсюлманските общини да бъде поверено на органи, избираеми между членовете на клира и миряните; безпрепятствено да се поправят старите храмове, училища, болници и да се строят нови; да се осигури на всяко вероизповедание пълна свобода за неговия култ [4, с. 151-155].

Тези пунктове от постановленията на Хатихумаюна предизвикват остра реакция в средите на гръцката Вселенска патриаршия. Първо, защото този закон се разбира от фанариотите като директна намеса на светската османска власт във вътрешните работи на православната църква. Второ, защото напълно се елиминира възможността за руска дипломатическа и църковна намеса при решаване религиозните проблеми на негръцките православни християни и най-вече дава законови основания на българите да настояват за църковна независимост, която вече може да се получи от султана (както се случва след 14 години), а не от Вселенския патриарх.

През 1857 г. в турската столица Цариград има 40 постоянни български представители (депутати) от градове на цялото българско землище, които започват да пишат декларации до османското правителство, упорито настоявайки за независима българска църква. От многото документи, случки, оплаквания, нарастващи протести добре се разбира, че борбата за независима българска църква има собствена нарастваща сила. Османските управници разбират това, а Вселенският патриарх и руските дипломати го отричат. В това неразбирателство, в това отричане на правата на българите започва да се възпитава тяхната омраза към Русия. Добрият познавач на църковно-националното движение проф. ПетърНиков пише: «Тази позиция (антибългарската на руските църковни среди и дипломацията – *бел. Караиванов*) създава голямо недоволство и разочарование между българите и ги убеждава, че Русия е враг на българските национални аспирации» [5, с. 124].

Опити на някои видни българи-русофили да повлияят на руската политика. За коригиране на руската позиция по отношение борбата на българския народ за църковно-национална независимост от Вселенската гръцка патриаршия напразни усилия полага Найден Геров (1823-1900) - от януари 1857 г. руски дипломатически служител, вицеконсул в гр. Пловдив. През март-април на 1857 г., използвайки двумесечния си престой в Цариград, Геров се опитва да обясни на руското посолство справедливостта на българските искания и необходимостта те да бъдат подкрепени от руската духовна и царска власт. В същата насока Геров действа и в гр. Одеса, където пристига в края на април 1857 г., за да «…обясни как вървят църковните ни работи» на одеските българи и пред влиятелни свои руски приятели. [6, с. 411].

В тези свои усилия Найден Геров има подкрепата и на българите в гр. Одеса, организирани в Одеското българско настоятелство. То е основано през 1854 г. като организационен център на българската колония в Русия и пряко изпълнява директивите на руската власт. Водещи фигури в Настоятелството са Николай Христофорович Палаузов, Стефан Тошкович, Николай Тошков, Стефан Мутев, а също на учителя в Болград Сава Радулов. Тези видни българи от своя страна също използват личните си познанства с руски представители на властта, за да пледират за българската национална кауза, за да търсят пълно сближаване на руската политика с българските интереси.

По отношение на борбата на българския народ за църковна независимост Одеското българско настоятелство заема патриотична позиция, като прави усилия да разяснява и популяризира българския църковен въпрос сред руските духовници и дипломати, пледира за руско застъпничество по отношение на българската църковно-национална кауза.

Преди всичко Настоятелството, в лицето на Николай Хр. Палаузов, се опитва да внуши чрез своя попечител, одеския архиепископ Дмитрий Херсонский да застане на позиция за защита на българската кауза. Този висш духовник споделя официалното мнение на руската църква, което е категорично против справедливите искания на българския народ. Идеята, че българите нямат право на църковна независимост архиепископ Дмитрий Херсонский развива в писмото си до Николай Хр. Палаузов от 24 ноември 1860 г. В отговор Палаузов отправя няколко писма до архиепископа, които по същество са критика на руската църковна политика.

Усилията на дейците на Одеското българско настоятелство и най-вече чрез своя виден активист Николай Хр. Палаузов обаче не могат да повлияят ни най-малко на твърдата позиция на руското духовенство и царска власт. Въпреки усилията на тези видни българи, чиито русофилски позиции по всички останали въпроси са извън съмнение и сляпо следват руската политика, но по отношение промяна на руската позиция по българския църковен въпрос те не успяват да постигнат никакъв резултат.

През разгледания период по-голямата част от българските села в Бесарабия и административния център Болград се намират на територията на княжество Румъния, но църквите в българските селища са под властта на Руската православна църква. Това предполага и поведението на българските духовници в църквите в Бесарабия - да запазват мълчание и лоялност пред своите руски църковни началници.

Изключение в това мълчание прави отец Михаил Казанакли (1833-1908), от 1858 г. до смъртта си през 1908 г. свещеник в Болградския събор «Св. Преображение Господне», който взема активно участие в борбата против гръцкото духовенство [7, с. 163]. Отец Михаил завършва през 1857 г. Кишиневската духовна семинария,

изключително ерудиран духовник, който публикува в българския възрожденски печат три статии, които са българска публицистична класика, с тематика българската църковно-национална борба, направили впечатление на възрожденските читатели: «Болград, 20 декември 1863 г.» [8], статия, в която отец Михаил Казанакли защитава българския език от нападките на фанариотското духовенство; «Кой е православен?» [9], статия, в която авторът оборва от богословски позиции наложената на Българската екзархия схизма от Вселенската патриаршия и статията «Гърци и българи» [10], в която аргументирано защитава току-що извоюваната църковна независимост.

Българският народ трябваше да проведе жизнено важно единоборство за националното си признаване без всякаква външна помощ и подкрепа. В хода на тази близо половин вековна схватка с могъщата Вселенска патриаршия част от интелигенцията, начело с Драган Цанков, възмутени от антибългарската позиция на църквата и дипломацията на православна Русия, установяват връзка с католическите мисионери, изпратени в българските земи и създават Българска униатска църква, свързана пряко с Ватикана [11, с. 60].

В българските земи от 40-те години на XIX век се разпространяват католическата и протестантската пропаганди, но след края на Кримската война през 1856 г. тези агитации се активизират много, а те са голямата заплаха за православието и интересите на Русия. Руските дипломати констатират активизирането на европейските културни и религиозни пропаганди, но не отчитат своята вина за разширяването им в българското землище. С антибългарската си позиция по църковния въпрос Русия сама съдейства за укрепване и разширяване на европейската агитация.

В началото на 60-те години на XIX век особен успех има католическата пропаганда сред българите в Цариград и градовете Одрин и Кукуш (Македония). Отчаянието от тежкото фанариотско иго, което Русия крепи с цялата си мощ е толкова силно, че принуждава хиляди българи да търсят закрилата на римския папа Пий IX с готовност да сключат с него уния. Това означава, че униатите запазват православното богослужение на български език и обреди, но преминават на подчинение на римския папа. На 18 декември 1860 г. група българи, начело с Драган Цанков, Йосиф Соколски, д-р Георги Миркович и други подписват уния с Рим, а на другия ден султанското правителство признава Българската униатска община [12, с. 284-285]. Тя бързо построява своя църква «Св. Троица». На 2 април 1861 г. архимандрит Йосиф Соколски е ръкоположен от папата в архиепископски сан като глава на Българската униатска църква, а след това и султана го признава за глава на «българите, които се съединиха с Рим» [13, с. 188]. Едновременно с това се активизират и протестантските мисионери в България, изпращани от Великобритания и САЩ [14, с. 60].

През март 1859 г. в Цариград започва да излиза вестник «България» с главен редактор Драган Цанков (1828-1911). Този възрожденски вестник подлага на силни нападки руската политика заради поддръжката на Вселенската патриаршия. Изпаднал под западно, главно френско влияние, вестник «България» развява знамето на самобитността на българския народ, за неговата независимост от «фанариотите и московитите», като жизнен въпрос за българската нация [14, с. 112].

Успехите на униатите активизират руската дипломация, която счита опасността за много сериозна. От руска страна се предприема бандитско действие - отвличане. На 1 юни 1861 г. канцлерът княз Александър Горчаков иска съгласието

лично на императора Александър II за отвличането в Русия на главата на българските униати архиепископ Йосиф Соколски. Резолюцията на императора е следната: «Това е много куриозно, защото ние ще можем да го използваме за връщането на българите в ортодоксията. Съгласен! Действайте!» [15, с. 164] Руският посланик в Цариград княз Алексей Лобанов-Ростовский възлага на Найден Геров и Петко Славейков да «изолират» архиепископ Соколски, който е качен с измама на руски кораб и заточен в Киево-Печьорската лавра [16, с. 32]. «Киевският затворник» архимандрит Соколски «се покайва» и с молба до руския Свети Синод иска връщане в православието, но това писмо никой не е виждал.

Отвличането на главата на униатите е удар върху това църковно движение, но действията на руските агенти не спират до тук. Един от видните водачи на униатите Никола Сапунов е наклеветен пред турските власти в антидържавна дейност и хвърлен в затвора. Френският посланик се застъпва за Сапунов и се взема решение той да бъде освободен, но преди да излезе, руски агенти го отравят в затвора. Но след 1865 г. униатското движение отново набира сили. Начело на българските униати е епископ Рафаил Попов, който е отровен от руски агенти в Цариград на 23 февруари 1876 г., а след него по същия начин пак от руски агенти е отровен на 19 май 1876 г. и неговия брат Софроний Попов, който е определен да замести епископ Рафаил [17, с. 601]. Руските агенти са безскрупулни убийци, съвършено усвоили византийското майсторство за убийство с отрова, когато се решават дипломатически казуси.

Великденската акция от 3 април 1860 г. - нов етап на борбата на българите за църковна независимост. На 26 март 1860 г. в Цариград Иларион Макариополски, д-р Стоян Чомаков и десетки други дейци се събират и решават да се обяви Българска независима от гръцкия патриарх църква. На 3 април 1860 г. по време на великденската служба в българската църква «Св. Стефан» в Цариград Иларион Макариополски, който води богослужението, вместо да спомене името на Вселенския патриарх Кирил, произнася «Всякое епископство православних» – формула, използвана от представители на независимите църкви. Този акт означава официално отхвърляне зависимостта на българския народ от Вселенската патриаршия и обявява Българската църковна йерархия за самостоятелна. Актът от 3 април 1860 г. е революционен по своя замисъл и последици и е една от върхните точки в историята на българската църковно-национална борба. Следващата стъпка е признаването на обявената самостоятелност от османските власти, което ще стане след още десет години упорити борби [18, с. 32]. Това решително действие предизвиква неописуем възторг по цяла България и огромен проблем за Патриаршията и руските дипломати. Месец след това, на празника на славянските равноапостоли Св. св. Кирил и Методий (11 май 1860 г.), в над 30 църковни служби в българските градове заменят името на патриарха с името на Иларион Макариополски. И отново Вселенската патриаршия при пълната подкрепа на руската дипломация успява да прати на заточение българските духовници Иларион Макариополски, Авксений Велешки и Паисий Пловдивски. В заточение за три години и половина «безбожните владици», както ги нарича патриархът, стават национални мъченици и герои [19, с. 95].

Граф генерал Николай Павлович Игнатиев (1832-1908) е способен руски чиновник от висш ранг - аристократ, генерал и дипломат, който е само на 33 години, когато става руски посланик през 1865 г. в османската столица Цариград с цел да «промени» руската политика и по отношение на българо-гръцката църковна разпра.

Задачата на граф Игнатиев е чрез ловка дипломатическа демагогия да убеди българите, че руската дипломация и църква «застава» на тяхна страна, а в своята същност да няма никаква промяна в руската позиция по българо-фанариотския църковен спор.

За граф Николай Игнатиев съществува крайно погрешна митология в българското национално съзнание, породена от масираното идеологическо зомбиране на поколения българи повече от 140 години. Например в изследването си за граф Игнатиев Българският патриарх Кирил (1953-1971) признава, че е игнорирал много важни документи, които представят графа, руски дипломат, като българофоб [20]. Маската на български «застъпник и благодетел» е смъкната бързо от съвременните възрожденски българи, които след като граф Игнатиев става руски посланик в Цариград, почти веднага му дават прозвището «Граф Лъжко».

Истинският българофобски образ на граф Игнатиев се вижда в преведените на български език негови мемоари (малко българи ги четоха внимателно!), публикувани през 1986 г. [21]. В своите мемоарни записки граф Николай Игнатиев споделя, че всичките му действия в Османската империя сред славяните (в това число и българите, които той нарича «племе») в периода 1864 до 1877 г. са насочени единствено към осъществяване на идеята му: «Русия сама да господства на Балканския полуостров и в Черно море» [21, с. 54].

В «Записките» на граф Игнатиев са направени неприятни за българите заключения, наречени както казахме, от него с думата «племе». Да се говори за «племе» на Балканите през XIX век е исторически анахронизъм, но не и за граф Игнатиев. В употребата на този термин има обиден подтекст, защото племето означава социална и политическа неразвитост. А щом има неразвитост, някой трябва да се грижи за неразвития, за «племето». Това естествено е «грижовната» Русия, присвоила си това право от векове. В мемоарите си граф Николай Игнатиев посочва и целта на руските «грижи» за българския народ: «…да държим в нравствено подчинение България и да превърнем българското население… в послушно оръдие на руската политика» [17, с. 578]. Ето циничното признание на големия «българолюбец» граф Игнатиев.

Българските борци за църковно-национална независимост са критикувани остро от граф Игнатиев заради горещия им патриотизъм и отстояване на националните им интереси. Българите трябва да отстъпят пред Вселенската патриаршия в името на православието. Руският посланик в Цариград не само критикува и укорява българските водачи, но и директно ги заплашва: «Царят и руското правителство не ще ви простят никога, ако чрез неразумните си искания и упорита политика вие предизвиквате в лоното на светата православна църква една съблазън и едно разпокъсване» [22, с. 188].

Създаване на Българска екзархия през 1870 г**.** Въпреки волята на Вселенската патриаршия и руските църковни служители и дипломати, с ферман (указ) на турския султан Абдул Азис от 28 февруари 1870 г. е създадена Българска екзархия. Това е голяма победа на българския народ. Особено важен е чл. 10 от фермана, който определя границите на Екзархията, която обхваща 15 епархии, всяка начело с български владика. Съдбата на спорните с Вселенската патриаршия Скопска и Охридска епархии в Македония трябва да се определи с плебесцит (референдум), който се провежда през 1872 г. Резултатите от референдума са категорични в полза на Българската екзархия: в Скопска епархия за българската църква се определят 8 131 къщи, срещу 567 къщи за гръцката църква, а в Охридска епархия резултатът в

полза на българите е още по-категоричен: 9 287 къщи срещу 139. И в тази две епархии са назначени българи за владици – в Скопска епархия е Доротей, а в Охрид митрополит става Натанаил [23, с. 22-23].

Граф Николай Игнатиев отправя остър протест тъкмо срещу този чл. 10 от фермана и повежда борба за отмяната му. Не успява, но поведението му е справедливо оценено от българите като вражеско и антибългарско. За сметка на това граф Игнатиев успява да издейства през 1872 г. заточението на трима български владици-патриоти: Паисий Пловдивски, Иларион Ловчански и Иларион Макариополски. За последния това е трето заточение, все с активна руска дипломатическа намеса.

На 16 февруари 1872 г. е провъзгласен за глава на независимата българска църква екзарх Антим I. С това окончателно е утвърдена българската победа в църковно-националното движение и българите не само «де факто», но и «де юре» са признати за отделна нация. Според османската държавна традиция духовните учреждения имат и важни светски правомощия – съдебни, административни и финансови. Най-широки са в културно-образователната област. Българската екзархия ръководи народната просвета и може да събира данъци за нейната издръжка. Според чл. 5 на фермата Екзархът има право да представлява българите пред местните, централните власти и пред посланиците на Великите сили. Българската екзархия, освен че е църква, има и трите компонента, които изграждат държавата като институция – територия, народ и власт. Екзархията притежава характеристики, които позволяват да се говори за българска държавност преди политическото възкръсване на българската държава [24, с. 232].

Граф Николай Игнатиев разбира поражението си, но оказва натиск на Вселенската патриаршия, която на 16 септември 1872 г. отлъчва българските владици и обявява Екзархията за «схизматична», т.е. разколническа и неканонична. Схизмата върху българската църква е отменена от Вселенската патриаршия чак през 1951 г. Граф Игнатиев се опитва да използва схизмата, за да притисне отново българите. За да се отмени схизмата, той настоява българските владици да се съгласят за изменение на фермана за «доброто и величието на Вселенската православна църква». Българските митрополити и светски водачи отказват категорично да се подчинят на граф Игнатиев да се измени ферманът [17, с. 610].

Въпреки многото поражения граф. Игнатиев не се отказва да се бори за руските интереси докрай. Той не се примирява и решава да контролира новосъздадената българска църква, като натрапи за църковен глава лице, удобно на Русия. Българския църковно-народен събор през юли 1871 г. избира за екзарх Иларион Макариополски, но султанското правителство отказва да го назначи за български екзарх и тук също е видна намесата на руския посланик в турската столица.

Граф Николай Игнатиев започва отново задкулисна дипломатическа игра и успява да наложи руски духовен възпитаник за български екзарх. На 16 февруари 1872 г. за пръв български екзарх е утвърден Антим I (1816-1888). Той е роден в гр. Лозенград (днес в Турция), през 1856 г. завършва Московската духовна академия и се дипломира като магистър по богословие. Сметките на граф Игнатиев, че Антим I ще бъде послушно руско оръдие, бързо се провалят. В своята дейност като български екзарх от 1872 до 1876 г. той се изявява като истински български народен водач и патриот. След разгрома на Априлското въстание през 1876 г. Антим I активно защитава пострадалия български народ пред посланиците на европейските държави,

затова султанското правителство го сваля от поста и го изпраща на заточение. След освобождението на България през 1878 г. Антим I е видински митрополит [17, с. 610].

В крайна сметка българският народ извоюва победа в църковно-националната борба сам, без външна подкрепа и при яростното противодействие на официална Русия. Тя получава неодобрението, отрицанието, дори омразата на българския народ, защото Русия не само не помага, а с всички сили пречи на справедливата му борба. Един от непримиримите борци в църковно-националната борба е великият българин Георги Раковски (1821-1867), който е безкомпромисен, многократно настоява за самостоятелна Българска патриаршия, което стана през 1953 г. - 86 години след неговата смърт. На много места в своята публицистична дейност Раковски разобличава руската дипломация и църква: «Тя (Русия) всякога е само своята полза гледала, а собствено за завладетелните си планове е имала грижа, как по-добре да ги приложи в действие. На това тя, (Русия) освен лукавщини, безбожно е употребявала за оръдие и православната вяра и ползувала се е от набожните и простодушните българи, които в тях времена са гледали на нея като на една спасителка. Тя (Русия) най-много е противодействала в последните дни и на нашия свещен за духовенство въпрос и употребила е всички лукави средства да уничтожи това народно искане, та да останат българите пак под грько-фенерското духовно робство; защото тя (Русия) знай, че ако българите добият независимо си свещенство, то не ще ѝ веки допусти да мами и разорява българский беден народ, както е до сега струвала и днес струва» [25, с. 9]. Другият велик българин – Любен Каравелов (1834-1879) във в. «Свобода» пише: «Ние сме уверени, че ако Русия да не беше се мешала в нашите църковни дела против нас, то българският църковен въпрос щеше да бъде решен в наша полза още през 1858 г.» [26].

Равносметката от дейността на руската дипломация против българското църковно-национално движение през разглеждания период от 1856 до 1872 г. е пълен руски провал. Царска Русия не успява да избегне опасността от която най-много се бои – засилването на западно-европейското религиозно, културно и политическо влияние сред българското общество. Униатското движение, което има представители във всички краища на българските земи е сериозно поражение за руската политика. Действително Русия успя бързо да мобилизира своите многобройни агенти за борба с униатското и протестантското движение и западно-европейските пропаганди, като използва различни начини, а някъде брутални средства за неутрализиране (отвличане и убийства), като успява сравнително бързо да отслаби и ограничи униатството сред българите. Но, така или иначе, чуждите европейски пропаганди успяват да пуснат корени сред българския народ и преустройвайки своите методи на действие продължават да бележат успехи и в бъдеще да създават проблеми на руските дипломати [1, с. 260].

Интересен е фактът, че русофилска «партия» сред българите в църковните борби не възниква. Има «националистическа», «крайна» на Георги Раковски, «туркофилска», «проевропейска», но няма «русофилска» партия. Българските борци за църковно-национална независимост разбират, че Русия е основен техен враг [27, с. 97].

Руската дипломация не успява да постигне ни най-малко сближаване на позициите между водачите на българското население и Вселенската патриаршия. Това довежда Русия да се компрометира както в очите на гърците, така и в очите на българите. Всяка руска дипломатическа инициатива се натъква освен в упорството

и неотстъпчивостта като на гърците, така и на българите, но и на умелото лавиране на турското правителство и противодействието на останалите Велики сили и преди всичко САШ, Великобритания, Франция, Италия, Австро-Унгария. При това положение, скована от собствената си концепция за предпазливост и въздържане за активни действия пред Вселенския патриарх, руската дипломация не успя да реши нито един от възникналите в този период през царската дипломация конкретни въпроси. В крайна сметка инициативата за тяхното уреждане минава в султанското правителство през 1870 и 1872 г., което създаде Българската екзархия като независима църква от Вселенската патриаршия.

Цитирана литература:

1. Маркова З. Русия и българския църковно-национален въпрос 1856-1864 г. *Годишник на Софийския университет. Исторически факултет*. София, 1976. Том 70.
2. Достян И. Россия и балканский вопрос. Из истории русско-балканских политических связей в первой трети XIX в. Москва, 1972.
3. Енциклопедия България. Том VII, Т-Я. София, 1996.
4. Генов Г. Международни актове и договори, засягащи България. София, 1940.
5. Ников П. Възраждане на българския народ. Църковно-национални борби и постижения. София, 1920.
6. Из архивата на Найден Геров. Кореспонденция с частни лица. А – Л. Книга I, София, 1911.
7. Караиванов Никола. Отец Михаил Казанакли – бесарабски български духовник, учител, книжовник и общественик. *Бесарабските българи: история, култура и език*. Кишинев, 2014.
8. *Съветник*. Цариград, 1864. Бр. 49 от 24 февруари.
9. *Независимост*. Букурещ, 1873. Бр. 26 от 17 март.
10. *Независимост*. Букурещ, 1873. Бр. 33 от 5 май.
11. Константинов П. История на България. С някои премълчавани досега исторически факти. 681-2001. София, 2002.
12. Темелски Х. Архиепископ Йосиф Соколски в лоното на унията. *Българи в Италия и италианци в България*. София, 1997.
13. Антонова И, Маринкова В., Митев П., Антонов А. История на България. Енциклопедия от А до Я. София, 2001.
14. Кирил, Патриарх български. Католическата пропаганда сред българите през втората половина на XIX век (1859-1865). София, 1962.
15. Генчев Н. Франция в българското духовно възраждане. София, 1979.
16. Еленков И. Католическата църква и католиците в България. София 2004.
17. Гочев Я. Убийството на Васил Левски. Виновниците. София, 2016.
18. Крамптън Р. Кратка история на България (превод от английски език) София, 1994.
19. Димов А. Дядо Иван. Мит или действителност. Велико Търново, 2004.
20. Кирил, Патриарх български. Граф Игнатиев и българския църковен въпрос. София, 1958.
21. Игнатиев Н. Записки (1865-1878). Съст. Иван Илчев. София, 1986.
22. Радев С. Македония и българското възраждане. София, 2013. Том I-II.

23. Документи за българската история. София, 1942. Том IV.
24. Държава & църква, Църква & държава в българската история. София, 2006.
25. Раковски Г. Преселение в Русия или руската убийствена политика за българите. Букурещ, 1861.
26. *Свобода*, Букурещ, 1870. Бр. 52 от 10 декември.
27. Гочев Я. Руската империя срещу България. I част. София, 2006.

УДК 658.01:303.01

THE RHETORICAL POTENTIAL OF THE TEACHER IN READING LESSONS IN PRIMARY SCHOOL

Bondarenko Galina [1]

РИТОРИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ВЧИТЕЛЯ НА УРОКАХ ЧИТАННЯ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Бондаренко Галина[1]

Abstract. *The article examines the importance of the teacher's rhetoric in the formation of a favorable educational and communicative environment and a pleasant atmosphere in the classroom. Focusing on pedagogical rhetoric, the author studies its role in achieving cognitive, developmental and educational goals of education. Special attention is paid to the use of the teacher's rhetorical abilities in various communication situations and practical activities. The conclusion of the article emphasizes the importance of the development of rhetorical skills of the Ukrainian language teacher, which contribute to effective communication, improve interaction with students and contribute to the achievement of educational goals.*

Key words: *rhetoric, literary development, language activity, lessons of literary reading, teacher's communication style.*

Анотація. *Стаття розглядає важливість риторики вчителя у формуванні сприятливого навчально-комунікативного середовища та приємної атмосфери в класі. Зосереджуючись на педагогічній риториці, автор вивчає її роль у досягненні пізнавальних, розвивальних та виховних цілей навчання. Особлива увага приділяється використанню риторичних можливостей педагога в різних ситуаціях спілкування та практичній діяльності. В заключенні статті підкреслюється важливість розвитку риторичних навичок учителя української мови, які сприяють ефективній комунікації, поліпшують взаємодію з учнями та сприяють досягненню освітніх цілей.*

Ключові слова:*риторика, літературний розвиток, мовна активність, уроки літературного читання, стиль комунікації вчителя.*

Постановка проблеми. Сучасна освіта вимагає від педагогів не лише передавати інформацію, а й навчити учнів мислити критично, сприймати, аналізувати та інтерпретувати текст. Особливо важливою є роль вчителя на уроках

[1] *Master's degree, Izmail State University of Humanities, Ukraine, Address: Repina St.12, Izmail, Odesa Region, 68601. E-mail: gb15703@gmail.com*

[1] *Магістрантка, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна, адреса: вул. Рєпіна, 12, м. Ізмаїл, Одеська область, 68601, E-mail: gb15703@gmail.com*

читання в початковій школі, де формуються основи навичок читання, розуміння тексту та комунікації. Риторичний потенціал вчителя на цьому етапі навчання виявляється надзвичайно важливим для досягнення цілей освіти і розвитку дітей. Утім далеко не завжди вчителям вдається реалізувати свій педагогічний замисел на початковому етапі. Трапляються непоодинокі випадки, коли учні навіть у старшій школі не можуть працювати на уроках літератури, висловити власну думку, охарактеризувати героя художнього тексту чи навіть просто вільно спілкуватися.

Аналіз наукових досліджень. Серед сучасних дослідників педагогічної риторики можна виокремити Л. Введенську, Г. Сагача, А. Капську, Г. Михальську. Питання формування риторичних умінь також висвітлювали Л. Антонова, Н. Голуб, Л. Горобець, І. Калмикова, О. Когут, М. Пентилюк, В. Федоренко, В. Шуляр, зокрема молодших школярів – М. Захарійчук, Т. Ладиженська, В. Науменко.

Принципи шкільної риторики обґрунтовували В. Аннушкіна, Б. Бобильова, О. Волкова, О. Горошкіна, Н. Іпполітова, І. Кропивко, З. Курцева, О. Орлова, Ю. Рождественський, Г. Сагач, Н. Сивкова, Л. Скуратівський, О. Чувакін та ін.

У своїх наукових дослідженнях вони наголошували, що в основі риторичної майстерності педагога є ефективна й досконала усна розповідь. Така підготовка вчителя є фундаментом для виступів, доповідей та лекцій, що є критично важливим для оптимізації усних методів навчання та виховання. Проте їхні дослідження не охоплювали всіх аспектів формування вчителя як особистості з високими риторичними навичками, а також шляхи покращення красномовних вмінь.

Мета дослідження – розглянути особливості процесу формування риторичної культури у вчителів початкових класів, виділити етапи оволодіння ними риторичної культури на уроках читання в молодших школярів.

Виклад основного матеріалу. Риторика вчителя сприяє формуванню сприятливого навчально-комунікативного середовища, приємної атмосфери. Зосереджуючись на аспектах педагогічної риторики, в різних ситуаціях спілкування, сферах практичної діяльності з метою створення ефективного висловлювання, виникає необхідність розглянути роль риторичних можливостей педагога у досягненні пізнавальних, розвивальних та виховних цілей навчання.

Дослідниця Л. Аксьонова вважає, що культура риторики представляє собою комплексний набір цінностей та норм, що регулюють мовленнєву взаємодію між людьми. Засвоєння цієї культури сприяє формуванню культурної освіченості особистості. Риторична культура передбачає знання педагогом риторичних норм і вміння застосовувати їх в процесі мовленнєвої взаємодії, шляхом якої й відбувається реалізація цілей та завдань освіти.

На думку науковиці, ключовими елементами цієї культури є здатність створювати риторичні контексти, розуміти, організовувати та інноваційно реалізовувати мовні виступи, а також проводити аналіз риторичних ситуацій [1, с. 14].

Натомість ще одна дослідниця А. Уварова у своєму дослідженні розглядає риторичну підготовку майбутніх педагогів як глибоке освоєння принципів риторики і їх застосування у різноманітних сферах професійної діяльності, таких як навчальна, наукова, творча, громадська та культурна.

У цьому контексті вона визначає декілька ключових елементів риторичної компетентності майбутнього вчителя:

а) прагнення до опанування мистецтвом ефективного та переконливого висловлювання;

б) глибокі знання у сфері риторичної науки;

в) розширений спектр професійних вмінь та здібностей;

г) педагогічні навички, що включають чітку вимову, різноманіття інтонацій, використання невербальних засобів та здатність стимулювати творчий потенціал у собі та учнів;

д) критичне мислення та готовність до самокритики у контексті риторичної діяльності, з акцентом на гнучке адаптування та вдосконалення [5, с. 89-91].

Уведення елементів риторики в тканину уроку читання як супровідного матеріалу сприяє розвитку влучного, логічного, психічно багатого та образно-піднесеного мовлення учнів різних класів, формуванню культури спілкувальної поведінки та вихованню художньо-вербальної творчості.

Зважаючи на вищезазначене, особливу увагу на уроках читання в початкових класах учитель повинен звертати на техніку читання, логіку мовлення та емоційно-образну виразність як важливі ознаки риторичної культури особистості.

Читаючи літературний твір, школяр стикається з унікально структурованим текстом, характерним мистецьким висловлюванням, відтворенням життєвих образів та виразною авторською позицією. Цей процес є специфічним методом осмислення дійсності через естетичну призму. Для вільного сприйняття такого твору необхідні конкретні навички читання та розуміння літератури. Ці навички формують основу літературної компетентності, що охоплює розвиток естетичної чутливості, апробацію звукової гармонії мови, відчуття метафоричності літературного вислову, емоційну відповідь на поетичну формулу, здатність концентрувати думки через словесно-художні композиції та виявляти творчий потенціал [4].

Основа комунікативних навичок учителя ґрунтується на ефективному використанні мови для формування пізнавального досвіду та особистісного розвитку учнів. За допомогою мовленнєвого таланту викладача, педагог активно стимулює учнівське розуміння. Експресивне використання мовних засобів дозволяє педагогу надавати матеріал у візуально-доступній формі, акцентувати увагу на ключових поняттях та адаптувати інформацію залежно від освітніх цілей. Потужний вплив вчителя на навчальний процес досягається, коли учні сприймають його висловлювання як зрозуміле та переконливе.

Розкрити мовленнєві особливості кожного учня початкової школи складно. Для цього варто проводити різні типи уроків читання з метою забезпечення літературного розвитку молодших школярів. У даному випадку важливий гнучкий підхід вчителя при проведенні уроків літературного читання. Ці уроки відіграють ключову роль у формуванні літературної культури дітей, відкриваючи перед ними велич художнього слова та вбудовуючи основи літературної грамотності [1, с. 44].

Спілкуючись через тексти з авторами, молоді читачі отримують можливість поглиблено відчути магію слова. Проте під час планування таких уроків, педагог повинен акцентувати увагу на індивідуальному підході, активній взаємодії з текстом, а також застосуванні сучасних методичних прийомів і методів. Орієнтуючись на розвиток учнів, важливо стимулювати їхні творчі, аналітичні та духовні аспекти, користуючись актуальними педагогічними техніками.

Перед тим як створювати план уроку, педагог повинен аналізувати, що представляє собою новий літературний твір, оцінюючи його потенціал для навчання, розвитку та виховання. З цього випливає, що немає універсальної моделі уроку, яка підійшла б для аналізу творів одного жанру. Кожен раз вчителю потрібно

враховувати особливості конкретного твору, його місце в навчальному плані, а також створювати такий план, який сприятиме активній участі та співпраці учнів [5].

Для того, щоб зробити процес навчання ближчим до природнього спілкування, важливо занурити учня у мовленнєвий контекст і навчити його адаптуватися до нього, розуміючи співрозмовника, обставини комунікації та її мету. Це завдання вирішується через врахування зовнішньомовних факторів, які формують стиль педагогічної мови: тип комунікації (формальний або неформальний), характер спілкування (індивідуальне чи групове) та цілі мовлення (інформаційність, діалог, вплив на слухача). Ці аспекти впливають на контекст мовленнєвої ситуації, де виявляються комунікативні здібності як вчителя, так і учнів.

На думку дослідниці риторичних умінь Т. Ладиженської, мовленнєва діяльність вчителя має ґрунтуватися на таких критеріях:

- ефективність педагогічного мовлення проявляється, коли воно спрямоване на досягнення конкретної навчально-комунікативної мети, яку учитель передбачає та аналізує заздалегідь;
- мовлення служить засобом комунікації та пізнання. Без цих елементів воно втрачає свою значущість. Отже, ціль мовленнєвої взаємодії на уроці відповідає основній меті навчального процесу, яку визначає вчитель (будь то пізнавальна, розвивальна чи виховна мета);
- взаємодія через мову на уроці повинна служити його загальній меті. Успішність педагогічного мовлення визначається здатністю мовця враховувати особливості своїх слухачів;
- основна мета – спілкування та аудиторія, до якої звертається мова, становлять критичні елементи, що формують структуру мовленнєвої активності та її результату в певній навчальній обстановці;
- спілкування вчителя з учнями набуває особливого змісту, коли враховуємо і осмислюємо конкретну тему та ключову ідею висловлювання. Також важливо враховувати місцезнаходження, тривалість виступу та обсяг матеріалу, що буде представлено під час уроку [3, с. 57-58].

Основною стратегією вивчення уроку є послідовний процес розуміння художнього твору школярами: від первинного сприйняття (цілісного розуміння) до різноманітних методів аналізу, а потім до вторинного сприйняття, що сприяє глибокому розумінню інформації. Цей метод допомагає уникнути надмірного завантаження студентів, забезпечує концентрацію на вивченні основних понять даної теми, дозволяє попередньо визначити критерії для оцінювання та допомагає ефективно планувати інтердисциплінарні (співпраця вчителів різних дисциплін для створення навчальних програм, які поєднують в собі елементи мистецтва та інших предметів) зв’язки [2, с. 45].

Сьогодні вчителі-риторики застосовують у практиці декілька сучасних варіантів побудови уроків читання. Найбільш поширеними є *уроки вивчення творів одного жанру*. Характеристика, кількість та послідовність кроків (навчальних занять та контекстів) залежать в основному від характеристик літературних творів конкретного стилю. В початковій освіті діти вивчають твори приблизно двадцяти категорій (мініатюрні форми народної творчості та твори відомих українських і зарубіжних авторів).

Додатково використовуються *уроки-сходинки*. Під час цих занять формуються умови для глибокого осмислення декількох творів одного письменника та систематизації інформації про літературну особистість.

Досить ефективними в освітній практиці є *уроки-інсценізації (або уроки з елементами інсценізації).* На таких заняттях учні активно відтворюють ситуації на основі прочитаного матеріалу. Вже на другому році навчання школярі з ентузіазмом відтворюють ролі за творами з виразними діалогами.

У середніх класах учні досліджують різноманітні літературні твори, що спонукають їх до активної інтерпретації. Уроки, які зосереджені на ігровому аспекті, схожі на інсценізаційні заняття. Цей формат уроків ефективний на будь-якому етапі навчання та при вивченні різноманітних тем.

Близькими до уроків-інсценізацій є *уроки з ігровим сюжетом*. Цей вид уроків з успіхом можна застосовувати в усіх класах під час вивчення різних тем. Ігрові сюжети виступають як основа побудови сценаріїв уроків. Їх варіантами є уроки-мандрівки, уроки-подорожі, де діти, пересуваючись зупинками, виконують цікаві ігрові завдання. Включення музичних фрагментів емоційно і методично прикрашає урок, знімає перевтому учнів.

Також для розвитку риторичних умінь в учнів початкових класів підійдуть *уроки-роздуми.* Вони вирізняються від інших типів уроків тим, що читацька діяльність учнів зосереджена на аналізі й розв’язанні своєрідних моральноетичних проблем і пізнавальних задач, які випливають з ситуації, описаної у творі.

Процес формування риторичної культури майбутнього вчителя значно визначається методами, які застосовують педагоги для досягнення своїх цілей. Важливість цього процесу полягає в його постійності і структурності протягом усього періоду професійної підготовки. Якщо мовлення учителя не має конкретної цілі вплинути на слухача, воно може втрачати свою комунікативну цінність [4, с. 78].

Ефективність комунікації вимагає встановлення чітких комунікативних завдань та свідомого впливу вчителя на учнів як активних учасників діалогу. Актуальність та відповідність контексту є критичними факторами мовленнєвої взаємодії і змістового наповнення мовлення.

Потреба в комунікації виникає в результаті попередніх обставин або як передумова для майбутніх інтеракцій між співрозмовниками. Якщо відсутні конкретні умови та актуальні відносини, то потреба в учителя вплинути на когось може не виникнути або залишитися не виконаною.

Ефективна риторика вчителя, спрямована на переконання, вимагає використання різноманітних мовних прийомів, серед яких особливе місце займають: метафоричне висловлювання, використання наративу, інтеграція мовних засобів з візуальною презентацією інформації та інше. Використання цих методів є ключовим для досягнення успіху в педагогічній діяльності, спрямованій на досягнення освітніх, розвивальних та виховних цілей у навчанні мови [6].

Таким чином можна зазначити, що для досягнення цілі на уроці, викладач користується різними аспектами мовної активності. Велике значення приділяється усному висловлюванню, яке відзначається мотивацією, динамікою, спрямованістю, зв’язком із реальністю, думкою, особливим стилем, адаптивністю, евристикою, автономією, ритмом й іншими характеристиками.

Компетентність учителя української мови в риторичних навичках, якщо вони використовуються розумно в навчальному процесі, сприяє ефективному комунікації українською мовою, покращує взаємодію вчителя з учнями, сприяє глибокому

засвоєнню та розвитку учнів, допомагає досягти освітніх цілей. Стиль комунікації учителя встановлює позитивний настрій для навчальної діяльності, відзначаючись доброзичливістю та адекватністю спілкування, а також відповідністю зовнішньому виразу, рухам та жестам, що супроводжують мову. Це підкреслює важливість якості мовлення вчителя.

Джерела та література:

1. Голуб Н. Б. Риторика у вищій школі: монографія. Черкаси: Брама-Україна, 2008. 400 с.
2. Мірошниченко Л. Ф. Методика викладання світової літератури в середніх навчальних закладах. К.: Вища школа, 2007. 415 с.
3. Фролова К. П. Аналіз художнього твору. К.: Рад. школа, 1976. 176 с.
4. Мамчур Л. Формування мовно-риторичної компетентності майбутнього вчителя-словесника. 2013. 186 с.
5. Уварова А. М. Формування риторичної культури майбутнього вчителя. 2009. 265 с.
6. Чепелєва Н. Технології читання. К.: Главник, 2004. 96 с.

УДК 378.22+30.131.7

INTERDISCIPLINARY STRATEGIES IN THE TRAINING OF FUTURE HUMANITIES TEACHERS: THE NATIONAL CONTEXT

***Nadia Kichuk*[1]**

МІЖДИСЦИПЛІНАРНІ СТРАТЕГІЇ У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ-ГУМАНІТАРІЄВ: НАЦІОНАЛЬНИЙ КОНТЕКСТ

***Надія Кічук*[1]**

Abstract. *According to the realities of domestic education, new aspects of it are being updated, due to the uniqueness of the new tasks. Nowadays, it is time to search for constructive approaches to the personal and professional ability of the teacher to meet the social expectations of the Ukrainian society, and therefore the role of the higher pedagogical school - the main stage of becoming a competitive specialist – is increasing. In connection with the above, research attention is drawn to interdisciplinary strategies, already evaluated by classical pedagogic science, but instead, only in the production plan, understood by modern scientists precisely in the context of qualitatively new socio-pedagogical tasks that appear before the teacher, in particular, the humanitarian subject area of his professional activity. Understanding some aspects of the problem of interdisciplinarity is the purpose of our scientific research.*

Key words: *humanitarian teacher, professional training, interdisciplinary strategies.*

Анотація. *За реалій вітчизняної освіти актуалізуються нові її грані, обумовлені своєрідністю новопосталих завдань. Нині на часі пошук конструктивних підходів до особистісно-професійної здатності педагога відповідати соціальним очікуванням українського соціуму, а, відтак підвищується роль вищої педагогічної школи – основного етапу становлення конкурентноздатного фахівця. Дослідницьку увагу, у зв'язку із зазначеним, привертають міждисциплінарні стратегії, котрі вже оцінені класичною педагогічною наукою, натомість лише у постановочному плані осмислені сучасними вченими саме в контексті якісно-нових соціально-педагогічних завдань, котрі постають перед учителем, зокрема, гуманітарною предметної сфери його професійної діяльності. Осмислення деяких аспектів проблематики міждисциплінарності й призначена наша наукова розвідка.*

Ключові слова: *вчитель-гуманітарій, професійна підготовка, міждисциплінарні стратегії.*

Дбаючи про розробку регіональної моделі полікультурного розвитку, зокрема української Бессарабії, принципово важливо розуміти вагу «загального» та своєрідну унікальність невід’ємної його «частини». При цьому утримуючи у полі зору глобалізаційні та інтеграційні процеси, що відбуваються у сучасному

[1] *Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Izmail State University of Humanities, Ukraine, Address: Repina St, 12, Izmail, Odessa Region, 68601, E-mail: izmayil@ukr.net; ORCID: 0000-0002-5963-7802*

[1] *доктор педагогічних наук, професор, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна, адреса: вул. Рєпіна, 12, м. Ізмаїл, Одеська область, 68601, Email: izmayil@ukr.net; ORCID: 0000-0002-5963-7802*

мінливому світі, де освіта постає суттєвим фактором незворотності позитивних зрушень у соціумі та стабільності активної життєдіяльності підростаючого покоління. Особистість педагога, його неперевершене особистісно-професійне призначення у вище окреслених маркерах освітньої системи – важко переоцінити. Соціокультурні виклики сучасної епохи актуалізують увесь спектр проблемних питань, пов'язаних із підготовкою майбутнього вчителя, здатного на високому професійному рівні реалізовувати своє унікальне особистісно-професійне призначення, неупинно підвищуючи соціальні вимоги до результативності вищої педагогічної школи.

Отже, на часі розробка конструктивних підходів, котрі б віддзеркалювали вище окреслені тенденції. Поняття «стратегія» довідкові джерела здебільшого визначають наближено до конструкту «мистецтво підготовки»; (з грецької strategia) – керівництво задля визначення головного напрямку дій; спосіб дій; лінія поведінки. Саме в такому ракурсі ми будемо розуміти акценти віднайдення продуктивних шляхів професійної підготовки майбутнього педагога не лише на якого чекають здобувачі освіти, український соціум, а й з огляду на європейські стандарти. Йдеться про фахівця, здатного тримати освітянський стрій в сучасних реаліях військового стану, коли ситуація в освіті вимагає оперативного розв'язання новопосталих проблем.

В результаті проведеного педагогічного дискурсу, з одного боку, вдалося окреслити національний контент осмислення вищезазначеної проблеми. Його утворюють здебільшого факти, котрі встановлені у 2023 році ЮНІСЕФ [3]. Йдеться про те, що згідно українських реалій нині близько 5,3 млн. дітей «стикається із перешкодами в отриманні освіти», а безпосередньо постраждалих від закриття шкіл налічується понад 3,6 млн. здобувачів освіти. По-друге, доведеними даними про те, що лише кожна четверта дитина змогла розпочати шкільне навчання в поточному році очно. Отже, зробленим дослідниками узагальненням такого змісту: «діти в Україні ризикують втратити критичні для навчання та соціального розвитку роки».

З іншого боку, завдяки напрацюванням учених (Г. Бондаренко, О. Задорожна), уможливлюється здійснити компонентно-структурний склад поняття «освітні втрати» через внесене уточнення на таких рівнях, як-от: «система», «процес», «результат».

Не менш суттєвим, нам видається, ще й такий аспект: який саме тип професій підвищує актуальність вищеокресленого національного контенту. У цьому зв'язку є підстави для зауваги про те, що правомірно ним вважати тип професій (згідно класифікації Є. Клімова) «людина-людина». Якщо інтерпретувати зазначене на професійний стандарт за певною педагогічною професією, (тобто з огляду на мету, назви типових посад, місце професії в організаційно-виробничій структурі закладу освіти, перелік базових професійних компетенцій тощо), то доречно акцентувати на особистості вчителя- гуманітарія. При цьому врахувати ще й сучасні наукові уявлення про феномен «гуманітарне знання» [4, с. 29]. Справа в тому, що такі знання «мають фундаментальний характер», адже «допомагають жити і відповідати принципам «діяти локально – мислити глобально».

У площині вищезазначеного, актуалізується ще й такий вектор національного контенту осмислення порушеної проблематики: внаслідок воєнного зазіхання держави-агресора на незалежність України, особливого загострення набула проблема соціальної інклюзії – порівняно нового явища для українського соціуму. Виявом цього явища постають оприлюднені дослідниками (зокрема, А. Вітренком, О. Коваль) статистичні дані відносно того, що нині близько 95 тисяч дітей шкільного віку перебувають на тимчасово окупованих територіях; понад 400 шкіл на

підконтрольній території знищено ворогом вщент. Відтак, нових абрисів набуває питання «включення» цієї частки учнівської спільноти та їх батьків у процес позитивної соціалізації у повоєнний період життєдіяльності, а також феноменологія міжсуб'єктної компетентності педагога, де збільшується вага здатності до «внутрішнього діалогу».

Отже, окреслена вище площина осмислення процесу професійної підготовки сучасного майбутнього педагога, який здатний до особистісної самореалізації через готовність тримати освітянський стрій, вимагає реалізації на практиці більш конструктивних наукових підходів у порівнянні із домінуючими у сучасній практиці вищої школи.

Аналіз ресурсів втілених у діючий освітній процес українських університетів-лідерів методологічних підходів (на кшталт – аксіологічний, системно-діяльнісний, студентоцентрований, компетентнісний) дозволяють припустити педагогічну вмотивованість підвищення дослідницької уваги, принаймні до двох взаємозалежних, взаємопов'язаних та взаємообумовлених конструктах – наукової освіти як педагогічний концепт та міждисциплінарне дослідження, як педагогічне явище.

Вивчення й узагальнення наукового доробку вчених у зазначеному ракурсі (С. Бабійчук, М. Бойко, Ю. Гоцуляк, Н. Морзе, І. Чернецький та ін.), а також осмислення деяких аспектів вітчизняної освіти через призму даних міжнародного дослідження якості освіти PIZA-2022, уможливлюють доречність акцентувати на ідеї міждисциплінарності. Саме творча реалізація такої ідеї у практико-орієнтовній діяльності сучасного ЗВО сприятиме: по-перше, задіяності ресурсів комплексного підходу; по-друге, повноцінному розумінню наукової освіти як основи формування інноваційної компетентності суб'єктів освітнього процесу сучасного закладу вищої освіти; по-третє, окресленню ключових векторів візії майбутнього вітчизняної освіти в контексті єдиного європейського простору; зокрема, вищої педагогічної освіти через практичне втілення Педагогічної Конституції Європи. Щодо останнього, то принагідно зауважимо на деяких результатах проведеного нами анкетування здобувачів вищої освіти Ізмаїльського державного гуманітарного університету, респондентами якого були студенти другого курсу. Дослідження проводилось у межах дисципліни вільного вибору «Європейські абриси педагогіки соціалізації», котра мала міждисциплінарний зміст із домінуванням інтерактивних педагогічних технологій (зокрема, «бінарна лекція») та ідей педагогіки партнерства [3], а також творчий досвід їх реалізації в кращих освітніх практиках країн ЄС [2].

Водночас, попередньо зосередимо увагу на тому, що міждисциплінарність передбачає об'єднання відповідних навчальних модулів окремої галузі наукових знань; при цьому незмінно із дотриманням вимоги розгортання конкретної дисципліни (з латин. disciplina – вчення) задля розв’язання надзавдання повноцінного розкриття «укрупненої одиниці» наукового знання. Так, згідно діючої навчальної програми, предметом вивчення навчальної дисципліни «Європейські абриси педагогіки соціалізації» постає гуманістична спрямованість соціального виховання сучасних молодих європейців. Йдеться, з одного боку, про передумови успішного опанування не лише через засвоєння майбутніми здобувачами психолого-педагогічних навчальних дисциплін, а й курсу «Україна в системі міжнародних відносин»; з іншого – про міжпредметні зв'язки із курсами «Світова педагогічна наука в постатях», «Філософська антропологія» «Міжріччя Дністра і Дунаю – нова європейська модель безконфліктної комунікації». Як засвідчує саморефлексія викладання курсу «Європейські абриси педагогіки соціалізації», що за своєю сутністю має міждисциплінарний характер, уможливилось розкриття і суто теоретичних основ «укрупнених одиниць знань» щодо наукових засад ідей

європоцентричності та проблемних питань педагогіки соціалізації молодих європейців (до прикладу, проблематика «випаровування моральності») і висвітлити ключові практичні аспекти відносино європейського контенту педагогіки соціалізації (практико-орієнтовне тло мультикультуризму, а також участі у європейських проєктах як шляху до євроінтеграції українського студентства та становлення європейського педагога-гуманітарія тощо). При цьому враховувався ще й кращий європейський досвід опанування майбутніми фахівцями Педагогічно Конституції Європи (зокрема, через вироблення індивідуальної освітньої траєкторії у ЗВО [5]. У цьому плані нас зацікавив досвід Чехії (місто Брно, університет Масаріка), де через університетську бібліотеку реалізовано політику і практику відкритих знань (зокрема, акцентування не лише на збереженні та пошуку інформації й цифрових запасів, а й на реалізацію принципу клієнтоцентризму через утвердження нових параметрів надання бібліотечних послуг).

З урахуванням вищеокреслених домінант і відбувся процес викладання дисципліни вільного вибору студентством, яке набуває спеціальності педагога-гуманітарія – вчителя початкових класів, учителя біології та здоров'я людини.

З метою ж посилення діагностувальних основ суб'єкт-суб'єктної взаємодії у цьому процесі, проводилося локальне дослідження у контексті результативності вектору саме їх євроінтеграційних уподобань. Так, було з'ясована, по-перше, ступінь обізнаності в гуманістичних цінностях, котрі притаманні студентству ЄС – згідно самоцінних суджень респондентів, усереднений бал дорівнює 8 (з максимальних 12 балів); це дозволяє констатувати про значну ресурсність у цьому плані та, водночас, про спектр тих цінностей, які найбільш привабливі для українського студентства («толерантність», «повага до законів», «прихильне ставлення до демократії»). По-друге, довести, якою є ситуація щодо самооцінки здобувачами вищої вітчизняної освіти процесу їхньої соціалізації у розрізі стандартів ЄС; йдеться про такий стан у межах відповідної школи – «задовільний» (8%), «більш задовільний, ніж незадовільний» (66,7%), «більш незадовільний, ніж задовільний» (17,3%), «ще не визначився» (8%).

Отже, навіть на рівні локальної діагностики уможливлюється узагальнення про існуючі європейські абриси позитивної соціалізації українського студентства.

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо у площині поглиблення наукових уявлень про конструктивність міждисциплінарного підходу до професійної підготовки майбутніх фахівців в умовах вітчизняної вищої школи.

Джерела та література:

1. Ковальчук В.А. педагогіка партнерства у професійній діяльності вчителя навч. пос. Житомир: ЖДУ, 2023. 100 с.
2. Покка Арі. Вищий клас. Шкільне управління по-фінськи / пер. з англ. О. Назарової. 2-ге вид. Харків: Ранок, 2019. 160 с.
3. 5.3 мільйона дітей в Україні обмежені в доступі до освіти. – ЮНІСЕФ. Суспільні новини 24 січня 2023 р. URL: https://suspilne.media/365610-53-miljona-ditey-v-Ukraini-obmezeni-v-dostupi-do-osviti-unisef/[Accessed 20.11.2023
4. Усатенко Т.П. Усатенко Г.О. Гуманітарні знання в обширі науково-методологічних досліджень. Неперервна Педагогічна освіта XXI століття: Зб. наук. матер. К., 2020. Вип. 3 (15). С. 28-37.
5. Khallo O., Verturina V., Kichuk N. Organization of psychological and pedagogical support (accompaniment) of students in higher education institutions of Ukraine. AD ALTA. Journal of interdisciplinary pescarch. Vil. 13. Issalale 2. P. 26-32. Use in Web of Science. 2023-12-29. URL: https://www.webofscience.com/wos/woscc/fullrecord/wos:0011075443900007

УДК 373.018.43:51

BLENDED AND DISTANCE LEARNING IN ELEMENTARY SCHOOL MATHEMATICS CLASSES AS A WAY TO ACCESS QUALITY EDUCATION

Колосова Карина [1]

ЗМІШАНЕ ТА ДИСТАНЦІЙНЕ НАВЧАННЯ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ ЯК СПОСІБ ДОСТУПУ ДО ЯКІСНОЇ ОСВІТИ

Kolosova Karina[1]

Abstract. *The article examines the relevance of using distance and blended learning in primary school, especially in modern conditions, when the teacher must look for effective methods of organizing the educational process at a distance. The purpose of the study is to analyze the provision of quality knowledge in mathematics using the specified methods. Blended learning makes the learning process individualized and personally oriented, giving students the opportunity to learn at their own pace and in a convenient place. Distance learning changes the roles of teacher and student, emphasizing the importance of self-education as a universal method of acquiring new knowledge. The use of information and communication technologies, such as online platforms and dynamic mathematics programs, is a key element in the successful implementation of distance and blended learning. The article emphasizes the importance of training teachers to use these methods and emphasizes the possibility of using them in parallel with traditional teaching, expanding the arsenal of means of interaction between the teacher and students.*

Key words*: distance learning, online platforms, self-education, multimedia technologies.*

Анотація. *Стаття розглядає актуальність використання дистанційного та змішаного навчання в початковій школі, особливо під час сучасних умов, коли вчитель повинен шукати ефективні методи організації навчального процесу на відстані. Мета дослідження полягає в аналізі забезпечення якісних знань з математики за допомогою вказаних методів. Змішане навчання робить процес навчання індивідуалізованим та особистісно орієнтованим, надаючи учням можливість здобувати знання у власному темпі та зручному місці. Дистанційне навчання змінює ролі вчителя та учня, підкреслюючи важливість самоосвіти як універсального методу отримання нових знань. Застосування інформаційно-комунікаційних технологій, таких як онлайн-платформи та програми динамічної математики, є ключовим елементом успішної реалізації дистанційного та змішаного навчання. Стаття підкреслює важливість підготовки вчителів до використання цих методів та наголошує на можливості використання їх паралельно з традиційним навчанням, розширюючи арсенал засобів взаємодії вчителя та учнів.*

Ключові слова*: дистанційне навчання, онлайн-платформи*, с*амоосвіта*, *мультимедійні технології.*

[1] *Master's degree, Izmail State University of Humanities, Ukraine, Address: Repina St.12, Izmail, Odesa Region, 68601. E-mail: kkrasavina081@gmail.com*

[1] *Магістрантка, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна, адреса: вул. Рєпіна, 12, м. Ізмаїл, Одеська область, 68601, E-mail: kkrasavina081@gmail.com*

Актуальність теми. У теперішніх умовах одним з важливих завдань вчителя є пошук таких методів та форм навчання, які допоможуть ефективно та якісно організувати навчальний процес з учням на відстані. Завдяки інноваційним методам (змішане та дистанційне навчання) створюються гарні умови для засвоєння матеріалу учнями. Останнім часом величе зну увагу вивченню організації дистанційного навчання приділяють психологи, педагоги та інші науковці.

Метою дослідження є аналіз забезпечення якісних знань за допомогою використання методів дистанційного та змішаного навчання на уроках математики у початковій школі.

Виклад основного матеріалу. Змішане навчання дає можливість зробити процес навчання більш індивідуалізованим чи особистісно орієнтованим, оскільки дає учням змогу здобувати знання у власному темпі, в зручний час і комфортному місці. Крім того, учень одразу може ознайомитися з додатковими джерелами інформації з теми, поставити запитання вчителю чи однокласникам на форумі й отримати відповіді, не чекаючи уроку. Для ефективної організації змішаного навчання необхідно продуктивно організувати онлайн-навчання.

Дистанційне навчання значно змінює способи викладання і засвоєння знань, форми взаємодії вчителя та учня. У традиційному навчанні інтерпретатором знань є вчитель. У дистанційному навчанні інтерпретатором знань є учень, а вчитель лише виконує роль координатора і консультанта навчального процесу. Вихідним елементом дистанційного є використання основного принципу сучасної технології навчання – самоосвіта як універсальний метод отримання нових знань.

Крім того, дистанційне навчання може слугувати для корекції знань учнів з математики (індивідуальні завдання для усунення прогалин у знаннях). Зростає значення дистанційного навчання в контексті формування та розвитку самоосвітньої компетентності майбутніх учнів різного рівня підготовки, а саме:

- формування та розвиток вміння організовувати навчальну самоосвітню діяльність, визначати її цілі і завдання, вибирати засоби реалізації мети і застосовувати їх на практиці, взаємодіяти в групі в досягненні загальних цілей, оцінювати досягнуті результати;
- розвиток ключових компетентностей, що мають універсальне значення для різних видів діяльності (узагальнені способи вирішення навчальних завдань, дослідні, комунікативні та інформаційні вміння), вміння працювати з різними джерелами інформації [4, с. 831].

В Україні досвід дистанційного навчання базується на моделях, в яких використовуються різні засоби, в тому числі і засоби інформаційно-комунікаційних технологій: телебачення, відео-, аудіозаписи, друковані і електронні посібники, мультимедійні навчальні програми, комп’ютерні телекомунікації [2, с. 116].

Під час змішаного навчання для наочного подання математичних даних, представлення складного навчального матеріалу в організованому, компактному вигляді, зрозумілому і доступному для усвідомлення вчитель використовуються спеціальне і загальне програмне забезпечення.

Для створення мультимедійної моделі візуалізації математичних даних застосовуються на уроці математики програми динамічної математики (GeoGebra, Математичний конструктор, Жива математика, Gran тощо) та системи комп’ютерної математики, які дозволяють автоматизувати виконання як числових, так і символьних обчислень (Mathematica, Maple, MatLab тощо) [3, с. 259].

Розробляючи та апробуючи різноманітні дистанційні курси, важливо навчити вчителів розуміти, як конкретні технології, зокрема, інформаційно-комунікаційні, інтегруються в існуючу систему освіти, і як вони можуть поліпшити освітній процес. Тобто мова йде не про заміну стаціонарного навчання дистанційним, а про розширення арсеналу засобів, форм і методів взаємодії вчителя і учнів, учнів між собою. У зв'язку з цим доцільно, щоб в дистанційному курсі містився повний календарний план навчального процесу; полегшувалося самоуправління і самоосвіта учнів; забезпечувався постійний доступ до основних і додаткових електронних матеріалів. Для кожного з курсів доцільно створити електронний навчальний посібник, посібник з друкованою основою [2, с. 117].

Важливим є також те, що дистанційні методи навчання можна використовувати і паралельно з очним навчанням, що є принципово новою формою викладання в школі, тобто змішаною формою.

Змішане навчання включає три компоненти: заняття в класі (за участю вчителя та учнів); онлайн або офлайн робота учнів з навчальним контентом, самостійна робота учнів по розв'язуванню задач і вправ [1, с. 441].

Під час організації інноваційного змішаного навчання на уроках математики є доцільним використання таких платформ:

1. GIOS – досвід авторів свідчить про ефективність застосування цієї платформи для організації змішаного навчання, оскільки учні, які з певних причин пропустили якусь тему, або мають проблеми у її засвоєнні можуть переглянути відео-уроки, тренуватись, виконуючи згенеровані тести необхідну кількість разів. Важливим мотиваційним аспектом платформи є можливість школярів змагатися між собою, оскільки вони можуть бачити кількість балів, що набрали їх однокласники;
2. learningapps.org – мультисервіс, що дозволяє вчителю самостійно створювати інтерактивні вправи та завдання, а також містить колекцію готових вправ, відсортованих за категоріями (навчальні предмети, галузі знань), по темах, за ступенями навчання [1, с. 442].

Висновки. Підсумовуючи написане, можна стверджувати, що дистанційне навчання – це можливість для формування таких якостей: активність, самостійність, самовдосконалення, самоорганізація, самоконтроль, творчість тощо.

Джерела та література:

1. Ачкан В., Сіпєєва А. Інноваційні аспекти змішаного навчання математики в школі. Science. Innovation. Quality: 1st International Scientific-Practical Conference SIQ. 2020. С. 440–443. URL: https://www.researchgate.net/profile/Yana-Suchikova/publication/347891837_SIQ_book/links/5fe60f1fa6fdccdcb8ff289c/SIQ-book.pdf#page=440
2. Крамаренко Т., Колчук Т. Про формування методичних компетентностей майбутніх вчителів математики у галузі дистанційного навчання. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 2. Комп'ютерно-орієнтовані системи навчання: зб. наук. праць. Київ, 2010. № 8 (15). С. 115–119. URL: http://elibrary.kdpu.edu.ua/handle/0564/575
3. Лобанова Н. Особливості організації уроків математики в умовах дистанційного навчання. Progressive research in the modern world. Proceedings of the 2nd International scientific and practical conference. BoScience Publisher. Boston, USA. 2022. С. 258–260.
4. Петрук В., Клєопа І. Дистанційне викладання математики в сучасних умовах пандемії. Priority directions of science and technology development: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції. 2021. С. 829–835. URL: https://ir.lib.vntu.edu.ua/handle/123456789/31353?show=full.

УДК 375.5:376

PRINCIPLES OF THE ORGANIZATION OF THE EDUCATIONAL CLUSTER AS A RESOURCE OF INNOVATION COMMUNITY DEVELOPMENT: VECTOR OF INCLUSION

***Ksenia Lazar*[1]**

ПРИНЦИПИ ОРГАНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО КЛАСТЕРА ЯК РЕСУРСУ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ГРОМАДИ: ВЕКТОР ІНКЛЮЗІЇ

***Ксенія Лазар*[1]**

***Abstract**. The article examines the topical theme of today – the principles of organizing an educational cluster as a resource for innovative development of the community in the vector of inclusion. The author investigates the history and scientific justification of the concept of «cluster» in the works of modern Ukrainian and foreign scientists. The paper notes that educational clustering at the regional level is implemented in regional development programs and suggests real steps for organizing an inclusive educational cluster within the community.*

***Key words**: inclusion, cluster, community, development, innovation.*

***Анотація:** У статті досліджено актуальну тему сьогодення – принципи організації освітнього кластера як ресурсу інноваційного розвитку громади у векторі інклюзії. Авторкою досліджується питання історія та наукове обґрунтування поняття «кластер» у працях сучасних українських та зарубіжних науковців. У роботі зауважується, що освітня кластеризація на регіональному рівні втілюється в програмах розвитку регіонів та пропонуються реальні кроки для організації інклюзивного освітнього кластера у межах громади.*

***Ключові слова**: інклюзія, кластер, громада, розвиток, інновація.*

Міжнародний досвід підтверджує, що утворення науково-освітніх кластерів дозволяє організувати неперервну та багаторівневу професійну освіту; сприяти удосконаленню матеріально-технічної бази освітніх закладів; відбирати та структурувати зміст педагогічної освіти з урахуванням інтересів всіх учасників освітнього кластера; стимулювати професійний розвиток викладацького складу освітніх установ.

М. Портер, О. Дідіківська, Н. Любченко та інші вчені здійснили внесок у формування теорії кластерів. Аналіз практики формування кластерів проведено в роботах вітчизняних і зарубіжних дослідників, серед яких варто відзначити праці В. Федорова, Н. Любченко. Проте в сучасній вітчизняній науковій літературі проблема кластеризації у системі освіти залишається недостатньо дослідженою.

Громадський вплив набуває особливого значення у контексті децентралізації управління освітою, яку розглядають як необхідну умову поліпшення якості освіти. Події, пов’язані з оптимізацією мережі закладів загальної середньої та професійно-

[1] *Master’s degree, Izmail State University of Humanities, Ukraine, Address: Repina St.12, Izmail, Odesa Region, 68601. E-mail: lazarks642p@gmail.com*

[1] *Магістрантка, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна, адреса: вул. Рєпіна, 12, м. Ізмаїл, Одеська область, 68601, E-mail: lazarks642p@gmail.com*

технічної освіти, їхнє забезпечення ресурсами та кадрами, висвітлили непридатність місцевих громад та регіональних структур для надання конструктивних та перспективних рішень. Це вимагає пошуку шляхів досягнення успіху в реформуванні освіти та управлінні нею в умовах децентралізації, що стає новим напрямком в розвитку освітньої галузі.

Багато зарубіжних науковців (M. Porter, N. Ketelhohn, A. Artiganave, J. Kelly, M. Krasniqi, M. T. P. Gi, L. Zhang) присвятили свої дослідження економічним кластерам [5], їх ролі та розвитку. Однак, на нашу думку, ще недостатньо вивчено можливості застосування кластерних механізмів в освіті та створення освітніх кластерів як шляху інноваційного розвитку вітчизняної системи освіти в умовах сучасних суспільних трансформацій.

Термін «кластер» походить від англійського слова «cluster», що в перекладі означає пучок, гроно, кущ, загальний двір та прилеглі споруди, або групу, скупчення, зосередження, наприклад, людей чи предметів, або бджолиний рій, буквально «зростати разом» [4].

У математиці та загальному розумінні, кластер вказує на фізично близьке розташування логічно пов’язаних об’єктів в межах однієї області. Цей термін також має економічний контекст, який вперше ввів Майкл Юджин Портер у книзі «Конкурентні переваги Націй» (1990 р.), що була перекладена як «Міжнародна конкуренція: конкурентні переваги країн». За його класичним визначенням, кластер – це географічно сконцентровані групи взаємозалежних компаній, постачальників, постачальників послуг та організацій у відповідних галузях, які конкурують, але спільно працюють [5, с. 30].

Новою сферою понять є використання терміна «кластер» в контексті освіти. Ключовими концепціями, що входять у цю модель, є взаємодія, взаємозалежність та глибоке переплетення всіх елементів, що призводить до створення нового конкурентоспроможного освітнього продукту. Злагодженим елементом є конкуренція, яка в початковій моделі визначає створення конкурентоспроможного продукту, а в метафоричній моделі – створення умов для розвитку особистості, здатної успішно функціонувати в сучасних умовах [4].

На світовому рівні конкурентним є науково-освітній кластер у штаті Массачусетс, США, зокрема, Массачусетський технологічний інститут та Гарвардський університет є його основою. Майкл Портер аналізує цей кластер та презентує його концептуальну схему у своїй роботі [5]. Основною точкою кластера є освітній процес, а бізнес-активність розглядається як фактор покращення якості освітнього процесу. Між учасниками кластера існує тісна взаємодія та співпраця, що призводить до визнання Массачусетського кластера як галузевого у наукових дослідженнях. Фінансування наукової та освітньої діяльності вузів здійснюється як державними, так і приватними структурами.

Освітній кластер, що був створений на основі Університету Упсала в Швеції, виступає відмінним прикладом інтеграції у систему освітніх закладів різних рівнів професійного навчання, включаючи післявузівську та додаткову підготовку. Даний кластер успішно реалізує завдання щодо розвитку освіти та зміцнення взаємозв'язків системи професійної підготовки з ринком праці.

За висловленням Н. Любченко, учасники кластера включають освітні установи, науково-дослідні організації, вищі навчальні заклади, професійні та громадські організації, виробники і постачальники, кредитні організації та банки, інфраструктура та органи влади [2, с. 20]. Кластерний підхід може бути реалізований

на різних рівнях: національному, регіональному, на рівні конкретного освітнього закладу і навіть окремої навчальної дисципліни. Згідно з цією концепцією, науково-освітній кластер на національному рівні розглядається як система освіти в цілому.

Шляхом застосування кластеризації в системі освіти на національному рівні можна впроваджувати концепції профільного навчання, розглядаючи профілі як кластери, включаючи профільні школи як кластери, а також створювати кластери інноваційних (найкращих) шкіл і кластери вчителів високого рівня. Освітня кластеризація на регіональному рівні втілюється в програмах розвитку регіонів. Виділяють два типи кластерів на рівні освітнього закладу: перший тип – кластери освітнього процесу, що формуються між такими суб'єктами, як «керівник установи – керівники за функціями», «керівники структурних підрозділів – педагоги», «педагоги – учні»; другий тип – кластери локального партнерства освітнього закладу з іншими організаціями [1].

Нові соціальні виклики спонукають до кардинальних змін в освіті та, зокрема, у роботі інклюзивно-ресурсних центрів: фокус уваги фахівців спрямований на завдання із забезпечення сталості навчання, створення рівних можливостей для дітей з особливими освітніми потребами, охоплення їх психолого-педагогічними та корекційно-розвитковими послугами.

Саме тому організація інклюзивного освітнього кластера як ресурсу інноваційного розвитку громади є важливою проблемою сьогодення.

Громади мають бути спрямовані на реалізацію пріоритетних завдань розвитку освіти дітей з особливими освітніми потребами в контексті викликів сьогодення, а саме: розширення мережі ІРЦ, цифровізації, впровадження послуги раннього втручання, послуг внутрішньо переміщеним особам, організації психологічного супроводу в громадах тощо.

Громада має вирішувати безліч важливих й актуальних питань у сфері інклюзивної освіти, зокрема питання:

- безбар'єрного освітнього середовища;
- мультисекторальної допомоги сім'ям;
- цифровізації діяльності ІРЦ;
- техніки психологічної підтримки учасників освітнього процесу;
- відчуття когерентності як способу збереження психологічного здоров'я;
- каскадного навчання психологів, дефектологів та логопедів;
- роботи ІРЦ з внутрішньо переміщеними особами;
- співпраці центру підтримки інклюзивної освіти та ІРЦ.

У межах громади також необхідно формувати інклюзивні шкільні спільноти. Важливими та життєво важливими характеристиками інклюзивних шкільних спільнот є академічна, соціальна та фізична інтеграція. Для успішної та змістовної реалізації цієї моделі всі три компоненти мають бути гармонізовані.

Також має розвиватися освітня інклюзія. Здобувати нові знання, уміння та навички, демонструвати досягнення вимог, встановлених стандартами освіти, діти можуть різними способами. Це означає, що навчальні програми розроблені та впроваджені таким чином, щоб відобразити різноманіття дитячого населення. Використовуються методи диференціації навчального процесу, наприклад: багаторівневе навчання (синонім диференційованого), кооперативне навчання тощо. Ці методи навчання відповідають різноманітним навчальним потребам дітей і ефективні для всіх учнів. Політика та практика на національному та місцевому

рівнях заохочують високі очікування щодо академічних досягнень. Усі діти в інклюзивному класі отримають користь від того, що педагоги розумітимуть підготовленість своїх учнів, нададуть позитивні приклади та розумно використовують ресурси та підтримку.

Важливою є соціальна інтеграція дітей з ООП. Школа радо приймає всіх дітей, і кожен відчуває себе частиною загального учнівського колективу. Діти відіграють цінні соціальні ролі, які дозволяють їм проявити себе якнайкраще та розвинути лідерські якості та навички. Наступні соціальні фактори є важливими для створення сприятливого середовища для соціальної інтеграції: прийняття різноманітності в школі, доброзичлива атмосфера та введення в учнівський колектив, принципи та практики, які заохочують дружбу, і турбота. Вони також запобігають негативному ставленню, дражнінням та ізоляції учнів.

Фізична інклюзія є невід'ємною складовою процесу соціалізації. В інклюзивному навчальному закладі повинно бути створено безбар'єрне середовище та проведено адаптацію з урахуванням потреб усіх дітей. Зокрема, безбар'єрна фізична інклюзія передбачає легкий доступ до будівлі школи та вільне пересування по ній, розстановку меблів, у тому числі спеціально пристосованих, у класах, щоб різноманітна група дітей почувалася комфортно в класі, діти могли приєднатися. навчального процесу та на рівних засадах, брати участь у всіх видах діяльності зі своїми однолітками.

Отже, утворення інклюзивних науково-освітніх кластерів в межах громади допоможе у впровадженні інноваційних змін, а найголовніше – сприятиме забезпеченню кращого майбутнього для дітей з особливими освітніми потребами.

Джерела та література:

1. Дідіківська О. Особливості та принципи розвитку науково-освітнього кластера Східна Європа: економіка, бізнес та управління. Випуск 5 (05) 2016. URL: http://www.easterneurope-ebm.in.ua/journal/5_2016/47.pdf
2. Любченко Н. В. Актуальність дослідження проблеми управління інноваційним розвитком закладів післядипломної педагогічної освіти на основі кластерного підходу. *Science Rise*. 2015. Т. 6. № 5 (11). С. 20-25.
3. Любченко Н. В. Управлінський аспект дисемінації інноваційного досвіду діяльності навчальних закладів і органів управління освітою на основі кластерного підходу. *Сучасні проблеми державного управління в умовах системних змін* : зб. наук. праць Донецького держ. ун-ту управління. Маріуполь: ДонДУУ, 2015. Т. XVI. Випуск 29. С. 45-55.
4. Федорова В. Г. Теоретико-методичні підходи до визначення поняття «кластер» URL: http://www.m.nayka.com.ua/?op=1&j=efektyvna-ekonomika&s=eng&z=704
5. Porter M. The Massachusetts Higher Education and Knowledge Cluster: The Microeconomics of Competitiveness / M. Porter, N. Ketelhohn, A. Artiganave, J. Kelly, M. Krasniqi, M. T. P. Gi, L. Zhang. USA: Massachusetts Press, 2010. P. 30. URL: https://www.isc.hbs.edu/Documents/resources/courses/moc-course-at-harvard/pdf/student-projects/USA_%28MA%29_Higher_Education_and_Knowledge_2010.pdf

УДК 378.14

READINESS OF FUTURE PHILOLOGY TEACHERS FOR DEMOCRATIC LEADERSHIP IN VOLUNTEER ACTIVITIES: RESULTS OF PEDAGOGICAL DISCOURSE

Diana Romanyuk [1]

ГОТОВНІСТЬ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ-ФІЛОЛОГІВ ДО ДЕМОКРАТИЧНОГО ЛІДЕРСТВА У ВОЛОНТЕРСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: РЕЗУЛЬТАТИ ПЕДАГОГІЧНОГО ДИСКУРСУ

Романюк Діана [1]

Abstract. *The problem to form the future philologists' readiness for democratic leadership in volunteer activity is highlighted. The essence of the concept of «volunteer activity» has been highlighted, the specifics of this activity of future philology teachers have been revealed. Scientific approaches to the formation of democratic leadership are characterized.*

Key words: *volunteering, activity, teacher, philologist, democratic, leadership.*

Анотація. *Висвітлюється проблема формування готовності майбутніх філологів до демократичного лідерства у волонтерській діяльності. Висвітлено сутність поняття «волонтерська діяльність», розкрито особливості цієї діяльності саме майбутніх учителів-філологів. Схарактеризовано наукові підходи до формування демократичного лідерства.*

Ключові слова: *волонтерство, діяльність, викладач, філолог, демократичний, лідерство.*

Однією з актуальних проблем підвищення професіоналізму майбутніх учителів-філологів є формування у них готовності до демократичного лідерства у волонтерській діяльності. Вирішення цієї проблеми слугує розв'язанню таких важливих практичних завдань, як-от виховання у здобувачів вищої освіти організованості, відповідальності, цілеспрямованості, розвиток громадянської ініціативності, здатності до самостійного генерування та втілення корисних соціальних проєктів, внесення ефективних рекомендацій щодо змін до освітньо-професійних програм, оновлення переліку вибіркових освітніх компонентів, змісту навчальних дисциплін тощо.

З метою висвітлення ключових понять нами було використано лінгвістичні джерела [1]. Аналіз наукових праць переконує в тому, що ця проблема досліджувалася у таких ракурсах, як-от теоретичні засади професійної підготовки майбутніх учителів [2-5], підходи до формування лідерства в контексті студентського самоврядування [6], історичні аспекти розвитку творчої особистості [7; 8], методи забезпечення психологічної та педагогічної підтримки студентства в системі вищої освіти [9], у тому числі в контексті гуманістичної психології [10].

[1] *Postgraduate student, Izmail State University of Humanities, Ukraine, Address: Repina St.12, Izmail, Odesa Region, 68601. E-mail: dianyazyan@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8168-8729*

[1] *Аспірантка, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна, адреса: вул. Рєпіна, 12, м. Ізмаїл, Одеська область, 68601, E-mail: dianyazyan@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8168-8729*

Утім проблема підготовленості майбутніх учителів філологічних дисциплін до лідерства у волонтерській діяльності потребує більш ґрунтовного висвітлення. Отож метою є висвітлення теоретичних засад та наукових підходів до формування готовності студентів-філологів до волонтерства та демократичного лідерства в ньому.

Насамперед зазначимо, що волонтерська діяльність є добровільною працею з надання допомоги у різних сферах військового, соціально-економічного, культурного життя країни, її екології, збереження історичної спадщини тощо. З боку студентів – майбутніх філологів ця діяльність спрямована на підтримку родин, котрі постраждали внаслідок російської агресії, стихійного лиха, відбудову та розвиток культурної спадщини України, презентацію нашої держави на міжнародному рівні. Студенти-філологи, які вивчають іноземні мови, допомагають перекладати й редагувати тексти про здобутки українців, культурно-історичні, економічні, соціальні досягнення нашої країни, чим її гідно представляти в різних міжнародних проєктах, забезпечуючи рівноправну партнерську участь у них та створюючи позитивний імідж про український народ.

Якщо аналізувати проблемне поле здатності саме майбутнього вчителя-філолога до волонтерської діяльності, то підвищений інтерес викликають напрацювання вчених відносно явища, котрим постає комунікативно-стратегічна компетентність. Існує позиція (зокрема М. Оліяр) стосовно доречності розглядати зазначене педагогічне явище в контексті професійної культури майбутнього фахівця в якості її складника.

Дійсно, має сенс комунікативну стратегію розглядати як складне утворення, адже тут виявляється і здатність майбутнього вчителя-філолога аналізувати комунікативну ситуацію (її мету, вибір жанру педагогічного дискурсу й обсягу інформації, визначення доречного виду комунікативної тактики та корекція досвіду комунікативної взаємодії тощо). Не менш суттєвим небезпідставно визнано й важливість утримувати у полі зору сукупність функцій педагогічного спілкування – інформаційно-комунікативної, регулятивно-комунікативної, афективно-комунікативної [4]. Відтак принципово важливим для майбутнього вчителя-філолога, здатного повноцінно здійснювати волонтерську діяльність, є ще й опанування перевагами культурологічного, комунікативно-діяльнісного, особистісно-прагматичного підходів.

Особливої ролі в організації волонтерства набувають лідери нової якості – із сформованим демократичним світоглядом, відповідальністю, прагненнями до розбудови громадянського суспільства. Демократичне лідерство орієнтується на засади виховання в молоді національної гідності, патріотизму, відданості духовним цінностям, відкритості до міжнародної співпраці, поваги до представників різних народів, культур та релігій.

Аналізуючи функції лідера студентської групи, варто наголосити на таких з них, наприклад: забезпечення контакту та посередництва між здобувачами вищої освіти та викладачами й деканатом; об’єднання колективу студентів для успішного навчання, громадської діяльності; пропедевтика та врегулювання конфліктних ситуацій. Науковці (І. Іотова, Н. Маджар, Т. Савицька) небезпідставно наполягають й на тих якостях, котрими має володіти лідер студентської групи: цілеспрямованість, організованість, вимогливість, адаптивна мобільність, відповідальність, стресостійкість [6, с. 177]. Особливу увагу дослідники звертають на проблему формування комунікативних умінь лідера, до яких вони правомірно відносять

здатність встановлювати контакт, підтримувати розмову, захищати власні ідеї, вияв щирості, уваги, поваги.

Сьогодні саме від майбутнього вчителя-філолога залежить формування генерації демократичних лідерів волонтерської діяльності, що пояснюється декількома чинниками:

− саме вчителі-філологи здійснюють найбільший виховний вплив на молоде покоління через аналіз творів української та світової літератури, характеризуючи історичні та сучасні події, розглядаючи факти життя видатних поетів та письменників, вчинки та дії персонажів, формуючи на цій основі світогляд, моральні орієнтири, демократичні цінності, культуру соціальної взаємодії та здатність до співпраці;

− вчителі мають змогу на уроках української та іноземної мов обирати той контент, який буде виховувати цінності волонтерства, прагнення розвивати власну країну, організовувати разом з колективом учнів ті заходи, що слугують підтримці інших людей, котрі потребують допомоги та уваги; до того ж саме на уроках мови є можливим через упровадження текстів про культурну спадщину України долучати молодь до ознайомлення з нею представників різних народів;

− майбутні філологи насамперед формують культуру спілкування та комунікативної взаємодії, що допомагає у волонтерській діяльності та забезпечує ефективність демократичного лідерства.

Варто акцентувати на тому, що оволодіння здатністю до лідерства у волонтерській діяльності відбувається на основі таких теоретичних засад, як-от антропоцентрований, студентоцентрований, акмеологічний, системний підходи, до того ж теорії творчості, особистості, пізнання.

Дослідження наукових праць [2-10] свідчить, що принципово важливим теоретичним підходом до формування зазначеної готовності бакалаврів філології є студентоцентрований, що базується на засадах антропоцентризму, в центрі уваги якого – людина у всіх її вимірах, насамперед її потреби, цілі, інтереси, індивідуальні особливості розвитку, унікальні здібності та таланти.

Наголосимо, що особливого значення в студентоцентрованому підході до формування готовності до демократичного лідерства набуває формування мотивацій досягнення найбільшого з можливого, втілення прагнення студента показати себе якнайкраще, внести позитивні зміни в соціальне життя, взяти участь у організації суспільно корисних заходів.

Важливим мотивом, що визначає та спрямовує діяльність студентства, є прагнення до творчості. Саме творча діяльність, як наголошується в наукових джерелах [2; 3], передбачає генерацію нових духовних та матеріальних цінностей на основі здібностей, знань, умінь, мотивів, уяви, інтуїції, котрі притаманні певній особистості. Продукт, отриманий у результаті творчої діяльності, визначається оригінальністю, унікальністю, новизною, він дозволяє втілити себе, актуалізувати власний потенціал.

На думку Г. Сковороди, саме творчість, «сродна» праця на благо інших, жертовність дозволяє стати успішною, високоморальною людиною [7].

Видатні українські педагоги висловлювалися про те, що молодь доцільно долучати до творчої праці заради втілення нею свого внутрішнього покликання, таланту, духовних сил. Творчість з метою розвитку громади та людей дозволяє виявити свою свободу, волю, розум, здатності, про що неодноразово говорили М. Пирогов, І. Франко, Т. Шевченко [8].

У цьому контексті А. Макаренко особливу увагу звертав на творчий підхід педагогів до створення умов суспільно корисної праці, у якій молодь могла б показати відповідальну самостійність, що є важливим фактором становлення та розвитку її особистісних якостей [8].

Слід зазначити, що В. Сухомлинський закликав учителів до творчості, дослідницької діяльності з метою втілення ідеї гармонійного розвитку учня, його самостійності у засвоєнні системних знань, здатності до розумової праці, досягнення успіху в ній. Саме активізація уяви, пам'яті, мислення молодого покоління в творчій діяльності є одним з найважливіших завдань сучасного педагога та передумовою формування покоління інноваційно мислячих професіоналів [8].

На правомірну думку В. Моляко, сучасний педагог має прагнути до творчого самовдосконалення учня на засадах свободи, демократизму, врахування індивідуальних особливостей кожної дитини. Зокрема вчений наголошує на значущості наскрізної творчої діяльності у професійній підготовці майбутніх фахівців: «ми вважаємо суттєвим положення про наскрізну роль творчості у всьому процесі підготовки й діяльності фахівців Тобто йдеться про підготовку до творчої діяльності на різних вікових та професійних етапах» [3, с. 5].

У цьому контексті Н. Кічук цілком правомірно підкреслює важливість творчості для саморозвитку особистості майбутнього фахівця, формування у нього відповідної компетентності. Так, науковець акцентує на пріоритетності факторів, котрі суттєво впливають на характер творчості у її впливі на особистісний розвиток здобувача вищої освіти. Отож, на нашу думку, особливого значення в активізації творчості здобувачів освіти має таке: вияв педагогічної культури викладача-науковця, у основі чого – визнання самоцінності кожного студента, орієнтація у власній діяльності на «педагогіку успіху»; повна реалізація особистісно-орієнтованого підходу в організації освітнього процесу; орієнтація органів студентського самоврядування на створення умов активного самоствердження здобувачів вищої освіти, формування в них позитивного досвіду проєктування суспільно корисної праці; навчально-науково-дослідницька діяльність, що активізує майбутніх фахівців до самопізнання та самовдосконаленню на основі саморегуляції в ній [9].

Цінність творчості у саморозвитку особистості підкреслювалася в наукових працях й зарубіжних персонологів; так, творчість дозволяє орієнтувати учнів та студентів в освітньому процесі на досягнення вершин самоактуалізації (А. Маслоу), особистісно значущих цілей (А. Адлер), задоволення екзистенціальних потреб (Е. Фромм), становлення самості (К. Юнг). Саме реалізація вказаних цілей саморозвитку в творчій діяльності особистості студента й сприяє більш активному формуванню готовності до демократичного лідерства.

Науковці наполягають на тому, що творчість є універсальною характеристикою людини, що сприяє її багатогранному вияву. Зокрема з позиції А. Маслоу, самоактуалізація передбачає найвищий вияв людських сил, бажання якнайбільше використати свої задатки та обдарування [10]. У цьому контексті цілком дотримуємося наукової позиції М. Князян, яка підкреслює, що «концепція самоактуалізації набуває провідного значення для гуманістичної педагогіки, оскільки орієнтує особистість вихованця на самозростання в інтенсивному житті, де людина виявляє все найкраще у собі з метою досягнення довершеності себе й своєї справи» [2, с. 24].

У аспекті педагогічної акмеології висвітлюються шляхи досягнення вершини розвитку на певному віковому етапі дитини або дорослої людини. Саме творчість і допомагає досягти цієї високої цілі в особистісному становленні. Акмеологія набуває неабиякого значення для формування демократичного лідерства, оскільки передбачає вияв позитивних рис характеру, власної організованості та здатності організовувати інших на досягнення цілей волонтерства, володіння широкими знаннями, вміннями надихати, переконувати, об'єднувати зусилля.

Варто акцентувати на тому, що сформувати здатність до досягнення вершин саморозвитку в контексті формування готовності до демократичного лідерства у волонтерській діяльності є доцільним за умов системного впровадження активних та інтерактивних методів навчання й виховання в закладах вищої освіти. Система відображає єдність окремих компонентів, що відрізняються взаємним впливом та чітким структуруванням. Така структура репрезентує сталі зв'язки об'єкта, котрі зберігаються за умов різних впливів та змін − зовнішніх або внутрішніх. Науковці наполягають на необхідності врахування в освітньому процесі вимог щодо впровадження педагогічних умов формування готовності до певної діяльності, взятих у їхній системній реалізації: визначення зв'язків між складовими системи та особливостей взаємодії між різними рівнями її структури; конкретизація загальної цілі функціонування системи та цілей її компонентів; специфіка інтеграції складових системи у вертикальній та горизонтальній площинах; характер зміни всієї системи зі зміною динаміки взаємодії її окремих компонентів; висвітлення особливостей кожного складника, його специфічного впливу на ефективність цілісної системи; розгляд компонента як складового іншої структури, що інтегрує окремі властивості різних систем; розкриття закономірностей входження обмеженої системи в ширші системні утворення [2, с. 19-20].

Оскільки мова йде про формування особистісної здатності, а саме готовності до лідерства, має сенс звернутися до такої ключової ідеї теорії особистості, як врахування індивідуальних можливостей учасників освітнього процесу.

Саме теорія особистості орієнтує на максимально повне врахування досягнень кожного студента, рівня його знань, володіння загальними та спеціальними компетентностями. Не менш вагомим є й оцінювання мотивації до навчання та оволодіння професією, визначення на базі отриманих результатів домінуючих інтересів та очікувань. Особистісний підхід у формуванні готовності до демократичного лідерства у волонтерській діяльності дозволяє зорієнтувати здобувачів вищої освіти на вибір тих навчальних дисциплін, що якнайповніше розширюють знання, необхідні для обраного напряму волонтерства, розвивають професійно важливі здібності та якості. Наприклад, у контексті освітньо-професійної програми «Романські мови та літератури (переклад включно), перша – французька» для другого (магістерського) рівня вищої освіти передбачені блоки вибіркових освітніх компонентів, котрі, наприклад:

− або поглиблюють професійно-педагогічну компетентність (за рахунок освітніх компонентів «Науково-педагогічна діяльність викладача» / «Андрагогіка» / «Професійна культура та імідж менеджера освіти»), що у волонтерській діяльності слугує кращій організації додаткових занять для вимушено переселених осіб (дітей та дорослих);

− або надають знання третьої мови («Третя іноземна мова (іспанська / італійська / німецька / новогрецька / китайська)»), що розширює поле можливостей у аспекті володіння іноземними мовами для представлення рідного міста, регіону,

країни на міжнародній арені (у засобах масової комунікації, особистих зустрічах з іноземцями, спілкуванні з представниками різних країн у соціальних мережах тощо);

− або розвивають знання з теорії та практики перекладу («Проблеми перекладу нормативних документів» / «Гумор: лінгвістичний та перекладацький параметри» / «Професійні навички філолога, перекладача у медіаторському процесі»; «Сучасна британська ідентичність» / «Сучасний український художній переклад»/ «Лінгвокультура та переклад»), що також закладає перспективи репрезентації українців та їхніх досягнень, або ознайомлення громадян України із досягненнями та культурною спадщиною народів світу [5, с. 11-12].

У цьому ракурсі варто наголосити на важливості теорії пізнання для забезпечення оптимальної динаміки формування готовності до демократичного лідерства у волонтерстві. Насамперед пізнання є відображенням у свідомості реальності, сутності її явищ; це є процес одержання істинного уявлення про дійсність, нової інформації про неї [1, с. 787].

Процес пізнання нового доцільно впроваджувати на таких засадах, як-от:

− оволодіння новим матеріалом має відповідати здатності здобувача вищої освіти інтеріоризувати його та втілювати в практичній діяльності;

− мотивування до систематичного розширення знань студентів відповідно до тих напрямів волонтерської діяльності, у яких вони хотіли б брати участь;

− ознайомлення студентів з діяльністю кращих волонтерів, їхніми досягненнями;

− формування знань про особливості комунікації у волонтерській діяльності, її основні стратегії, стилі;

− підготовка студентів до співпраці з партнерами, розширення їхніх знань про функціонування органів влади, дотичних до різних напрямів волонтерської діяльності, вміння вибудовувати ефективне спілкування з ними;

− розширення знань про взаємодію із засобами масової комунікації, репрезентацію результатів своєї діяльності в соціальних мережах, залучення через них партнерів та волонтерів тощо.

Отже, волонтерська діяльність майбутніх філологів має на меті підтримку громадян, котрі постраждали внаслідок російської агресії, стихійного лиха, відбудову економіки країни, збереження її культурно-історичної спадщини, гідну презентацію здобутків України у міжнародному контексті. Саме студенти-філологи допомагають насичувати та редагувати цікавий контент про нашу країну для її представлення у різних інтернаціональних проєктах, організовувати навчання мов (української, іноземних), проводити реабілітаційні заходи для підтримки українських воїнів та їхніх родин, як і культурні заходи, що спрямовані на виховання національної гідності, патріотизму та дозволяють краще ознайомити з історією сел, міст, регіонів, країни. Набувають значення у волонтерстві лідери нової якості – із сформованим демократичним світоглядом, відповідальністю, прагненнями до розбудови громадянського суспільства. Сучасне демократичне лідерство має на меті виховання патріотизму, духовних цінностей, поваги до представників різних культур, формування здатності до плідної взаємодії з іншими на міжнародному рівні. Важливими теоретичними підходами у сучасному науково-педагогічному дискурсі щодо формування готовності до демократичного лідерства у волонтерській діяльності є антропоцентризм, студентоцентрований, акмеологічний, системний підходи, теорії творчості, особистості, пізнання. У контексті зазначеного теоретичного базису є можливим сформулювати основні вимоги до впровадження

демократичного лідерства здобувачів вищої освіти у волонтерстві: врахування особливостей індивідуального розвитку студентів, їхніх потреб, мотивів, рівня теоретичної та практичної підготовки, здібностей; залучення студентської молоді до різноманітних видів волонтерської діяльності, в яких вони якнайкраще можуть виявити власний творчий потенціал, реалізувати задатки, втілити задуми та прагнення; створення в закладах вищої освіти атмосфери співпраці у суспільно корисній діяльності, налагодження партнерства з представниками органів влади та засобами масової інформації; забезпечення постійного зворотного зв'язку про результативність студентів у волонтерстві, самоаналіз, самоцінювання та коригування власних дій.

Перспективи дослідження цієї проблеми полягають у висвітленні педагогічних технологій формування системи особистісних якостей демократичного лідера у вітчизняних та зарубіжних закладах вищої освіти.

Джерела та література:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. 1440 с.

2. Князян, М.О. Система формування самостійно-дослідницької діяльності майбутніх учителів іноземних мов у процесі ступеневої підготовки : дис. ... докт. пед. наук : 13.00.04. Ізмаїл, 2007. 445 с.

3. Моляко, В.О Психологія творчості : нова парадигма дослідження конструктивної діяльності людини. URL : https://library.udpu.edu.ua/library_files/psuh_pedagog_probl_silsk_shkolu/6/visnuk_18.pdf

4. Оліяр, М. П. Теоретичні аспекти феномена «комунікативно-стратегічна компетентність». Науковий вісник ПНПУ ім.. К. Д. Ушинського . Спецвипуск «Актуальні проблеми сучасної дошкільної та вищої освіти». Одеса. 2014. С. 220-233.

5. Освітньо-професійна програма «Романські мови та літератури (переклад включно), перша – французька» другого (магістерського) рівня вищої освіти. Одеса : ОНУ імені Мечникова, 2022. 17 с. URL : https://onu.edu.ua/pub/bank/userfiles/files/edu-programm/rgf/OPP_roman_persha_francuzska2022.pdf

6. Савицька, Т.В., Іотова І.Н., Маджар Н.М. Особливості формування особистості лідера в студентському колективі. URL : http://repository.pdmu.edu.ua/bitstream/123456789/13658/1/Savicka_Osoblivosti_formuvannya.pdf

7. Сковорода, Г. Повне зібрання творів. URL : http://litopys.org.ua/skovoroda/skov1.htm

8. Хрестоматія з історії педагогіки : в 2-х т. Т. II / за аг. ред.. чл.-кор. НАПН України, д-ра пед. наук, професора А.В. Троцко. Харків : ХНАДУ, 2011. 524 с.

9. Khallo, O., Bulgakova, O., Vertuhina, V., Kichuk, N., Verbeshchuk, S. Organisation of Psychological and Pedagogical Support (Accompaniment) of Students in Higher Education Institutions of Ukraine. Ad Alta Journal of Interdisciplinary Research. Volumt 13. Issue 2. P. 26-33.

10. Maslow, A. H. Motivation and personality New York : Addison Wesley Educational Publishers, Inc., 1987. 293 p.

УДК 94:323.281-054(477.74)«1940/1951»

SOVIET REPRESSIONS IN SOUTHERN BESSARABIA (1940-1941, 1944-1951)

Liliia Tsyganenko [1]

РАДЯНСЬКІ РЕПРЕСІЇ В ПІВДЕННІЙ БЕССАРАБІЇ (1940-1941, 1944-1951 рр.)

Лілія Циганенко [1]

Abstract. *The article analyzes the issues of repressions by the Soviet authorities against the local multi-ethnic population of Southern Bessarabia in the periods from June 1940 to July 1941 and from August 1944 to March 1953. Based on archival documents, three stages of repression in the region are identified and characterized.*

Key words: *repressions, deportations, Southern Bessarabia, Soviet power.*

Анотація. *Аналізуються питання репресій з боку радянської влади по відношенню до місцевого поліетнічного населення Південній Бессарабії у періоди з червня 1940 по липень 1941 років та з серпня 1944 по березень 1953 років. На підставі архівних документів виділено та охарактеризовано три етапи репресій в регіоні.*

Ключові слова: *репресії, депортації, Південна Бессарабія, радянська влада.*

У 2014 р. РФ розпочала військову агресію проти України, що в лютому 2022 р. переросла у повномасштабне вторгнення. Сучасна війна має не лише військову складову. Важливу роль у протистоянні ворогу відіграє війна інформаційна, яка актуалізувала питання необхідності переосмислення українсько-російських відносин в історичній ретроспективі, деконструкції імперських і радянських історичних міфів, декомунізації та дерусифікації символічного простору. Ми підтримуємо думку історика В. Дроздова, що у цьому контексті вкрай важливим є розуміння передумов створення й поширення радянських офіційних історичних наративів, які нав'язувалися сталінським режимом і тривалий час впливали на колективну пам'ять українського соціуму [3, с. 243]. На власні очі ми бачимо, як ворог використовує історію для виправдання своїх цілей та обґрунтування претензій на українські землі. Наше завдання – розвіяти міфи й продемонструвати правдиву історію.

Однією з проблем, що тривалий час знаходилися під грифом «цілком таємно» й потребує прискіпливої уваги сучасних дослідників, є питання післявоєнних репресій, які вчиняла радянська влада на анексованих на початковому етапі Другої світової війни територіях. Ми стисло розглянемо питання репресій у Південній

[1] *Doctor of History (Dr. habil), Professor, Gerda Henkel Foundation Fellow, Germany, Izmail State University of Humanities, Ukraine, Address: Repina St, 12, Izmail, Odessa Region, 68601, E-mail: liliatsyganenko@gmail.com; ORCID: 0000-0002-5014-9845; Research ID: A-8350-2018; Scopus Author ID: 57203764278.*

[1] *Доктор історичних наук, професор, стипендіат Фонду Герди Хенкель, Німеччина, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна, адреса: вул. Рєпіна, 12, м. Ізмаїл, Одеська область, 68601, E-mail: liliatsyganenko@gmail.com; ORCID: 0000-0002-5014-9845; Research ID: A-8350-2018; Scopus Author ID: 57203764278.*

Бессарабії в період 1944-1953 рр., який більшість вчених відносять до другого етапу совєтизації регіону.

Нагадаємо, що 28 червня 1940 р. війська червоної армії увійшли до Бессарабії – так регіон потрапив до радянської зони окупації.

Ми виділяємо три етапи репресій радянської влади в регіоні:

- перший – червень 1940 – липень 1941 рр.;
- другий – серпень 1944 – липень 1949 рр.;
- третій – серпень 1949 – березень 1953 рр.

Характеристика першого періоду.

✓ Наявність у радянської влади неабиякого «досвіду» у проведенні масових репресій та каральних операцій проти представників різних соціальних, етнічних та конфесійних груп, що проводилися ще в 30-ті роки XX ст. (депортації та репресії по відношенню до фінів, поляків, німців, українців)**.**

Перші арешти в регіоні, й це вдалося підтвердити документально, відбулися вже 29 червня 1940 р. – на наступний день, після приходу комуністів.

✓ Поряд із звинуваченнями соціально-політичного характеру, іноетнічна (не російська) приналежність місцевих мешканців ставала реальною підставою для арештів. Є всі підстави говорити про етнічний характер репресій.

Маємо для аналізу різноманітні списки осіб, що підлягали конфіскації майна й окремі списки заарештованих. Враховуючи той факт, що переважна більшість місцевих не розуміла російську мову, етнічна приналежність фактично ставала для органів НКВС приводом для масових арештів румунів, болгар, українців, євреїв тощо [5, с. 90].

✓ проведення «добровільного» переселення бессарабських німців, а фактично їх депортація, як «ворожого елементу».

✓ проведення низки адміністративних та економічних реформ, які змінили сталі територіально-економічні зв'язки.

Що мається на увазі – без урахувань наявних реалій територія Бессарабії за допомогою олівця та лінійки була поділена (розрізана) між двома суб'єктами – Україною і Молдовою. По факту це означало, що частина болгарських та гагаузьських сіл опинилися по різні боки кордону.

✓ За рік присутності радянської влади (червень 1940 – липень 1941) під репресіям опинилися майже 4 000 осіб. Серед них: румуни – 937 осіб – 30%; болгари – 800 – 26%; українці – 548 – 18%; євреї – 529 – 17%; росіяни – 162 – 5%; німці – 76 – 2%; греки – 34 – 1%; інші – 93 – 3% (*підрахунки автора*) [1, с. 180].

Важливо, що буквально з кожним місяцем звинувачень та претензій з боку радянської влади до місцевих ставало більше й більше. Якщо в другій половині 1940 р., як правило шукали тих, хто співпрацював з румунською владою, то в 1941 р. – проводилися цілі акції по «очищенню від класово-чужих елементів і людей, які не вселяють політичної довіри».

✓ Найжахливішою подією першого періоду радянізації краю стали масові арешти та депортація 13 червня 1941 року, під час яких репресії були здійснені по відношенню до майже 6 тис. мешканців регіону (без урахування членів родин арештованих) [2, с. 262].

Проведенню подальшої радянізації регіону завадила війна – в липні 1941 року в Південну Бессарабію входять окупаційні румунсько-німецьки війська. Повернення комуністів до краю в серпні 1944 р. позначилося черговою хвилею репресій.

Другий етап радянізації краю – серпень 1944 – липень 1949 рр.

Перед радянською владою поставало триєдине завдання:

- ліквідувати всіх, хто співпрацював з попередньою владою або лояльно ставився до неї;

- завершити так звані соціалістичні перетворення в регіоні (націоналізацію та колективізацію);

- змінити соціально-етнічну структуру населення регіону, шляхом виселення представників різних етнічних груп, замінивши їх на більш лояльних до влади переселенців з центральних областей СРСР.

Нагадаємо, що перша хвиля колективізації в регіоні пройшла перед початком війни й мала вона скоріше негативні наслідки, ніж позитивні. Тому, коли в 1944 р. комуністи знову почали «затягувати» селян до колгоспів, більшість з них вкрай негативно поставилися до цього й тому, за півтора післявоєнних роки радянської влади в регіоні процес колективізації було фактично зірвано [4].

Аналіз архівних матеріалів дозволяє нам стверджувати, що на лютий 1946 р. до колгоспів в Ізмаїльській області вступили 3 798 селянських господарств, що становило лише 4,7% від загальної кількості господарств у регіоні. Решта – 76 346 селянських господарств – або 95,3% залишалися приватними. В деяких районах ця цифра доходила до 99%. Вихід із ситуації радянська влада вбачала в новій хвилі репресій і тортурів. Протягом року були складені списки осіб, що підлягали репресіям та депортації – це 2 томи архівних справ, загальна кількість сторінок яких по південних регіонах Одеської області становить понад 700!!

Арешти та примусове виселення набуло масового характеру починаючи з літа 1947 р. Депортації в першу чергу підлягали селяни – одноосібники виходячи з етнічної характеристики. Це були болгари, молдавани, українці. Окрім цього совєти організовували так звані «добровільні» переселення на Далекий Схід [6].

Найтрагічною сторінкою цього періоду стала операція «Південь». У лютому 1949 р. радянський уряд прийняв постанову про виселення з Молдови понад 40 тис. осіб. Сам процес відбувався 6-7 липня 1949 р. Перебіг цієї операції доволі докладно висвітлено на сторінках наукової літератури. Але тут є цікавий момент. Офіційно депортація проводилася на території Молдови й до України це не мало (офіційно) жодного відношення. Однак, під хвилю цієї депортації потрапили також молдовські, гагаузьські, болгарські селяни, що мешкали в південних районах Одеської області (Україна). На жаль в літературі цім питанням приділено мало уваги. За нашими приблизними підрахунками (робота ще триває) з українських земель було депортовано майже 2 000 осіб.

Третій період охоплює серпень 1949 – березень 1953 рр. Його можна визначити, як завершальний період сталінських репресій.

Цей період пізнього сталінізму для придунайських земель характеризувався:

- незначним зменшенням кількості репресій та депортацій;
- продовженням політики «керованої міграції» та посиленою русифікацією регіону;
- спробами замінити існуючи етнічні ідентифікації беззмістовним поняттям «бессарабець»;
- мілітаризацією та поступовим «закриттям» регіону;
- репресіями проти віруючих.

Найбільш тотальною операцією, спрямованою на переслідування й депортацію представників релігійної організації Свідки Ієгови була акція «Північ», яка проводилася 1-2. квітня 1951 р. й мала загальнодержавну спрямованість.

Депортації підлягали члени релігійної організації «Свідки Ієгови» з території України, Молдови, Латвії, Литви, Естонії. З України, в першу чергу Південної Бессарабії та Буковини до Сибіру було депортовано понад 6 тис віруючих (без урахування членів родин).

Підводячи підсумки, ми констатуємо:

намагаючись впровадити у Південній Бессарабії план будівництва комунізму, радянська влада зіткнулася з несприйняттям змін з боку значної частини населення;

для того, щоб «зламати» незгодних тоталітарна система йшла на будь-які жертви – репресії та арешти, насильне вилучення зерна та голод, розкуркулення й депортації, «керовану міграцію», переслідування «сектантів» тощо. Все це використовувалося як важелі залякування населення з метою уніфікації соціально-етнічної структури регіону та його поступову русифікацію;

депортації, переселення, міграція мали риси «етнічної зачистки» території, мета якої – ліквідація національної історії, пам'яті, культури, мови, віри мешканців регіону;

депортації та репресії окрім соціально мали ярко виражений етнічний та конфесійний характер та потребують подальшого компаративного аналізу та порівняння з історією народів, що населяли такі регіони, як Добруджа, Буковина, країни Балтії й Польща.

Знаючи помилки минулого, ми зможемо запобігти помилкам майбутнього.

Джерела та література:

1. Tsyganenko L. Represions against Romanian people of Southern Bessarabia in the first year of soviet power (June 1940 – June 1941). *Danubius. XXXVIII, Supliment 80 Years of Higher Education in Southern Bessarabia. Tradition, Culture and Education*. 2020. C. 177-188. URL: https://www.ceeol.com/search/journal-detail?id=161

2. Tsyganenko L. The Hidden Tragedy (June 13, 1941 in the fate of the inhabitants of the Danube Region). *Studia Universitatis Cibiniensis. Series Historica*. Vol. XVII / 2020. P. 259-275. URL: https://www.scopus.com/sourceid/21100901132

3. Дроздов В.В. Радянський офіційний святковий дискурс і комеморативні практики на приєднаних українських територіях (на прикладі святкування десятиріччя «воззєднання українського народу). *Zaporizhzhia Historical Review*. 2022. Vol. 6(58). С. 242-253.

4. Цыганенко Л.Ф. Коллективизация в Придунавье (1940-1941, 1946-1947): этапы, методы реализации, последствия. *Перспектива и проблемы интеграции в Европейское пространство научных исследований и образования* Международная научная конференция (г. Кагул, Молдова, 22 мая 2020 г). URL: https://ibn.idsi.md/vizualizare_articol/116606

5. Циганенко Л.Ф. Репресії проти єврейського населення Південної Бессарабії (червень 1940 – червень 1941 рр.) *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. Серія: Історичні науки*. 2020. № 50. С. 88-98.

6. Цыганенко Л.Ф. Трансформация этнического состава населения украинского Подунавья: к вопросу о переселении молдаван/румын на Дальний Восток (1947-1949 годы). *Plural. Istorie. Cultură. Societate.* Vol.9. No.1, supplement, 2021. P. 84-103. URL: https://plural.upsc.md/?p=1224

УДК 37.016:811:141.78: [37.015.31:001.102-047.44-049.8]

L'APPROCHE CRÉATIVE DE L'ENSEIGNEMENT-APPRENTISSAGE-ÉVALUATION DES LANGUES À TRAVERS LE PRISME DE L'ÉDUCATION POSTMODERNISTE ET LE CONCEPT DE CLASSE DU FUTUR

***Ludmila Armasu-Cantir*[1]**

ТВОРЧИЙ ПІДХІД ДО НАВЧАННЯ-ОЦІНЮВАННЯ МОВ КРІЗЬ ПРИЗМУ ПОСТМОДЕРНІСТИЧНОЇ ОСВІТИ ТА КОНЦЕПЦІЇ КЛАСУ МАЙБУТНЬОГО

***Людмила Армашу-Канцир*[1]**

Abstract. *The present article discusses the need for a creative approach to language teaching-learning-assessment from the perspective of postmodernist education and the concept of the «Class of the Future» – a necessity in the digitalization era. The teacher has a complex task of selecting and capitalizing on the enormous flow of information, their main concern being less about the amount of information transmitted to the students, but more about the ways, the methods by which to make the students assimilate this information creatively and apply it effectively in practice. The central focus of postmodernist education is not reduced to investing in a system of knowledge. It aims at guiding and enhancing students' cognitive, affective, social development and its effective implementation in various contexts in order to prepare them for an optimal integration in their professional and social life.*

Key words: *creative teaching, postmodernist education, digital technologies.*

Анотація. *У статті обговорюється необхідність креативного підходу до викладання-навчання-оцінювання мови з точки зору постмодерністської освіти та концепції «Класу майбутнього» – необхідності в епоху цифровізації. Перед вчителем стоїть складне завдання відбору та використання величезного потоку інформації, причому їх головна турбота полягає не в тому, як обсяг інформації передається учням, а більше в тому, якими способами та методами змусити учнів засвоїти цю інформацію творчо. і ефективно застосовувати його на практиці. Центральний фокус постмодерністської освіти не зводиться до інвестування в систему знань. Він спрямований на спрямування та покращення когнітивного,*

[1] *Doctor of Philological Sciences, Associate Professor, Director of Doctoral and Postdoctoral Education Department of State Pedagogical University "Ion Creanga", Moldova, Address:, Ion Creanga St., 1, Chisinau, MD-2069. E-mail: armasu.ludmila@upsc.md, ORCID: 0000-0003-3494- 6016*

[1] *Доктор філологічних наук, доцент, директор відділу докторантури та післядокторантської освіти Державного педагогічного університету «Іон Креанга», Молдова, адреса: вул. Іона Креанга 1, м. Кишинів, MD-2069. E-mail: armasu.ludmila@upsc.md, ORCID: 0000-0003-3494- 6016*

афективного та соціального розвитку студентів та його ефективного впровадження в різних контекстах, щоб підготувати їх до оптимальної інтеграції у професійне та соціальне життя.

Ключові слова: *креативне навчання, постмодерністська освіта, цифрові технології.*

Les changements socio-éducatifs omniprésents, en République de Moldavie et dans le monde, nécessitent de nouvelles approches dans l'organisation du processus éducatif, dans la formation continue, le développement et l'optimisation du processus d'enseignement-apprentissage-évaluation dans l'éducation à tous les niveaux. C'est une réalité qui nécessite l'intégration des technologies de l'information et de la communication dans cette activité.

Ainsi, dans le processus de modernisation, les établissements d'enseignement de la République de Moldavie s'efforcent de plus en plus de capitaliser sur les produits offerts par les industries et les technologies de l'information modernes. En ce sens, les médias et, en particulier, Internet sont fréquemment utilisés comme outils pédagogiques de base dans l'étude des langues étrangères, par exemple, ce qui garantit la création et l'application de nouveaux modèles d'enseignement - apprentissage - évaluation des langues étrangères, grâce à l'accès à l'information multilingue trouvée à tous les niveaux des médias de masse [5, 122].

Notre recherche est basée sur les dispositions du Code de l'éducation de la République de Moldavie, art. 75, qui définit la mission de l'enseignement supérieur, en tant que composante essentielle du développement social, économique et culturel de toute société moderne, dont les objectifs sont : « a) la création, la préservation et la diffusion des connaissances au plus haut niveau d'excellence ; b) la formation de spécialistes hautement qualifiés, compétitifs sur le marché du travail national et international »[3].

Dans ce contexte, le rôle principal dans la capitalisation et la sélection de l'énorme flux d'informations appartient au personnel enseignant qui doit se préoccuper non pas tant de "combien" ils transmettent, mais plutôt des voies et moyens qu'ils peuvent proposer aux étudiants, afin qu'ils entrent en contact direct avec des sources diverses, sans proposer du « prêt à l'emploi ». En ce sens, on préfère les situations-problèmes dans lesquelles les étudiants sont mis en mesure d'explorer les différences entre les compétences qu'ils possèdent et les nouvelles exigences auxquelles ils doivent faire face.

En analysant tous ces concepts évoqués ci-dessus, nous pouvons expliquer les principales orientations de la pédagogie postmoderne.

Le Conseil et le Parlement européen définissent la finalité du développement personnel comme l'insertion professionnelle et l'inclusion sociale optimale « apprendre à apprendre », qui occupe une place centrale, une condition nécessaire mais non suffisante dans la formation de la personnalité intégrée de l'étudiant en tant que futur spécialiste dans un certain domaine de la société de la connaissance.

Ainsi, on peut affirmer que « dans la perspective du 21ème siècle, l'éducation permanente devient une notion opérationnelle pertinente au niveau de la politique éducative, pour la (ré)organisation des systèmes éducatifs (post)modernes ». En d'autres termes, l'éducation permanente est la clé du développement social et, en même temps, la ressource la plus importante que la société contemporaine devrait exploiter pour son évolution [10, p.12].

En ce qui concerne les objectifs de l'éducation postmoderniste, nous sommes convaincus que les principales préoccupations ne sont pas seulement d'investir dans un

système de connaissances, mais plutôt de guider et de stimuler les étudiants dans le sens d'un développement cognitif, affectif et social, en mettant en pratique leurs compétences dans divers contextes, afin de les préparer pour une intégration optimale dans l'activité et la vie sociale. Les prémisses du développement des mécanismes internes de la connaissance trouvent une concrétisation adéquate dans les situations où l'individu est placé dans des circonstances réelles qui l'obligent à agir pour résoudre les problèmes qu'il rencontre. J. N. Rosenau affirme que l'élève doit être amené à entrer en contact avec la réalité le plus souvent possible, afin d'adopter des décisions possibles et appropriées, et l'individu postmoderne est « détendu et flexible, orienté vers les émotions, les sentiments et les sentiments intérieurs, manifestant une attitude de « soyez vous-même ! » [9, p.53].

Le paradigme du courant postmoderniste promeut l'idée de suivre le rythme de la transformation socio-économique continue et de la numérisation rapide de la culture en introduisant l'innovation dans l'enseignement et l'apprentissage des langues étrangères, en utilisant les nouvelles technologies de l'information et de la communication, qui ont un fort potentiel dans le domaine de l'éducation également. La devise de la politique postmoderniste est : « Penser globalement, agir localement » - sans s'enliser dans les détails [7, p.57].

Une autre implication du postmodernisme est liée au mode démocratique et de dialogue adopté par les enseignants dans l'activité réalisée avec les élèves/étudiants. Babîră N. souligne le rôle crucial de l'enseignant dans la période postmoderniste comme un rôle d'orientation et de consultation, notamment dans l'enseignement-apprentissage des langues étrangères : « L'éducateur postmoderniste est un chercheur, un producteur passionné et un distributeur de connaissances localisées. L'efficacité avec laquelle les élèves réussissent à accumuler des connaissances et à devenir une personne cultivée, dotée d'une conscience humaine dépend énormément de l'enseignant. Ainsi, l'enseignant contemporain doit être doté de toutes ces « compétences didactiques professionnelles » [3, p.71]

Les étudiants doivent être capables de mettre en pratique ce qu'ils ont appris et ne pas seulement posséder des connaissances purement théoriques. De plus, Boncea A. G. mentionne que « l'attitude active et créative des étudiants est une conséquence à la fois du style d'enseignement de l'enseignant et de l'habitude de l'étudiant à se rapporter à la tâche » [Apud 10, p.2].

Les caractéristiques du postmodernisme sont : « la recherche et l'acceptation d'alternatives, de variantes (éducatives), le renoncement à la frontière entre les sciences, l'ambivalence, la discontinuité, la décentralisation, la fragmentation, la tolérance, l'incertitude, l'interculturalité, le mondialisme, l'indétermination, l'immanence, l'individualisme, la déconstruction, l'humanisation de la technologie, promotion de nouvelles valeurs, diversification de la communication" [8, p.28]

C. Cucoș identifie les traits caractéristiques suivants de la pédagogie postmoderniste à travers la concrétisation de l'activité didactique :

• créer des alternatives méthodologiques ;

• stimuler l'apprentissage par la coopération et l'utilisation de méthodes de groupe interactives ;

• l'accent mis sur l'étudiant, en tant qu'agent de la construction de son propre apprentissage, plus que sur l'équipe enseignante en tant que pourvoyeur de connaissances ;

• le développement de l'autonomie de la personne instruite dans l'apprentissage, de l'autogestion du groupe (autogouvernance) ;

• créer et entretenir le plaisir d'apprendre, de découvrir et d'appliquer, en formant une motivation intrinsèque (éviter "l'apprentissage pour le grade") [4, p.76], à laquelle s'ajoutent des stratégies de différenciation et de spécialisation (par des méthodes, des formes d'acquisition d'apprentissage-enseignement-évaluation etc.).

Les prémisses de l'utilisation de nouveaux systèmes de formation doivent être évaluées dans la perspective postmoderne des trois éléments clés d'un processus didactique : enseignement-apprentissage-évaluation.

Ainsi, un processus d'enseignement-apprentissage efficace fait référence à l'interaction, au mode d'organisation, de connexion, de réalisation et de mise en œuvre pratique des quatre catégories de composantes :

• Objectifs de formation (long-court terme, généraux et spécifiques, opérationnels, etc.)

• Contenus (généraux, spécifiques, académiques, scientifiques, ouverts, indicatifs, etc.)

• Stratégies et méthodes (interactives, résolution active de problèmes, découverte, collaboration, travail d'équipe, étude de cas, apprentissage mutuel, apprentissage personnalisé, formation programmée, formation assistée par ordinateur, par l'action, application, recherche, expérimentation, en vue de leur adaptation et insertion optimales dans le milieu socioprofessionnel)

• Évaluation (évaluation globale, individuelle, analyse-synthèse, par étapes, interactive, etc.)

En tenant compte de tous ces principes, le modèle de conception du curriculum, lancé il y a plus de quatre décennies, qui vise les fondements d'une éducation postmoderniste, comprend :

a) l'analyse des besoins de la société, qui assure la finalisation des objectifs du système éducatif (idéal pédagogique - objectifs pédagogiques) ;

b) l'analyse des besoins des élèves/étudiants, qui assure la finalisation des objectifs du processus éducatif (objectifs pédagogiques généraux et spécifiques) ;

c) analyse des contenus et des méthodologies (enseignement – apprentissage – évaluation), nécessaires à la finalisation des programmes scolaires/universitaires [6].

Tous ces éléments nous aident à avoir une vision plus claire du phénomène étudié et à promouvoir des idées et des solutions créatives. Ainsi, l'utilisation de matériels didactiques authentiques, dans l'acte d'enseignement-apprentissage des langues, comme facteur de motivation dans une perspective communicative, offre aux futurs spécialistes la possibilité de mettre en œuvre leurs connaissances professionnelles et de se conformer aux exigences et rigueurs internationales dans un projet professionnel ultérieur. Une très bonne solution à ce problème est de demander aux élèves de créer des choses. Il peut s'agir de films vidéo, d'entretiens audio, de compositions écrites, etc. L'important est de se concentrer sur le produit final, sur ce que les étudiants aimeraient faire avec cette ressource. Nous nous concentrerons sur un apprentissage authentique, où des produits authentiques sont créés et où les étudiants peuvent choisir leurs devoirs. Et les évaluations sommatives devraient se concentrer sur la créativité. Un autre aspect très important lié à la qualité de la formation est l'espace d'apprentissage, qui facilite le développement des compétences nécessaires pour le 21e siècle, en promouvant des méthodes de formation créatives, collaboratives et auto-motivantes. À l'échelle mondiale, on constate un intérêt croissant pour les projets visant au développement et à l'utilisation d'espaces d'apprentissage, car il a été démontré que l'organisation créative et polyvalente des espaces augmente essentiellement la créativité des acteurs éducatifs. Dans ce contexte, notre université a

rénové et réutilisé sa salle des fêtes, créant un espace flexible et reconfigurable, inspiré des principes de la Classe du Futur, étant doté d'équipements numériques pédagogiques : écrans interactifs SMART, imprimantes 3D, laboratoires numériques, etc. Ici, les enseignants expérimentent des scénarios d'enseignement-apprentissage-évaluation innovants et créatifs, utilisant les technologies numériques, du matériel pédagogique authentique, etc. Former les étudiants dans ces conditions est bénéfique pour bien comprendre comment l'aménagement de la classe peut changer l'ensemble de l'approche du processus d'enseignement-apprentissage.

Liste des sources bibliographiques:

1. Babîră N., Metodologia predării limbii engleze, Chişinău, 2017. 296 p.
2. Cazac V., Armașu-Canțîr L., New socio-pedagogical paradigms and teories in teaching EMP.
3. Codul Nr. 152 din 17.07.2014 EDUCAȚIEI al Republicii Moldova/Кодекс Nr. 152 от 17.07.2014 об образовании
4. Cucoş C., Pedagogie, Ediţia a III-a revăzută şi adaugită, 2014. 536 p. ISBN: 978-973-46-4041-6.
5. Culea U. *Impactul mass-media în predarea limbilor străine*. În: Probleme actuale ale științelor umanistice, vol. X. Analele științifice ale doctoranzilor și competitorilor. Chișinău: UPS „Ion Creangă", 2011. P. 122-137
6. Ion Andreea, Proiectarea pedagogica in invatamant. Model de planificare a lectiei. 2019. URL: https://www.portalinvatamant.ro/articole/invatamant-primar-103/proiectarea-pedagogica-in-invatamant-model-de-planificare-a-lectiei-8440.html
7. Jinga I. Educaţia şi viaţa cotidiană, Bucureşti: EDP. 2008. 328 p.
8. Joița E. Formarea pedagogică a profesorului. București: EDP, 2008. 399 p.
9. Rosenau, J.N. Post-modernism and the Social Scieces: Insights, Inroads and Intrusions, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1992.
10. Vicol N., Butnaru C, *Formarea Continuă A Cadrelor Didactice: Nevoi Şi Priorităţi De Dezvoltare Profesională,* Chişinău, 2019. CZU 37.091.V-55p. 184 p.

УДК 784.4:398:94(477.74)

MUSIC AND SONG FOLKLORE AS A COMPONENT OF THE ETHNO-HISTORY OF THE DANUBE

***Olena Bukhnieva*[1]**
***Victoria Serdyuchenko*[2]**

МУЗИКАЛНО-ПЕСЕННИЯТ ФОЛКЛОР КАТО КОМПОНЕНТ ОТ ЕТНОИСТОРИЯТА НА ДУНАВА

***Олена Бухниева*[1]**
***Виктория Сердюченко*[2]**

Abstract. *The article reveals the concept of preservation and development of folklore, formed on the basis of the values of ethnic culture, spread throughout the territory of Ukraine and, in particular, in the Danube region. The factors that allow musical folklore to become an equal contributor to the interdisciplinary study of the ethnogenesis of Ukrainians are identified. It has been proven that our country is a multinational and multicultural educational state, and the guarantee of its normal growth is the unconditional consideration and development of the entire cultural diversity of the country, even in our difficult times. It is noted that today the question of the development of folklore is one of the central and important ones in Ukrainian folkloristics; Ukrainian folklore is a folk tradition that has developed in Ukraine and among Ukrainian peoples, in particular in the Bessarabian culture. Emphasized relevance of folklore research, which is caused by the current state of folk art, growing interest in in-depth study of folk culture of the Danube region, and the need for impartial clarification of the realities of folklore creation and folklore preservation.*

Key words: *musical folklore, folk tradition, Bessarabian culture.*

Резюме. *Статията разкрива концепцията за запазване и развитие на фолклора, формирана на базата на ценностите на етническата култура, разпространена на територията на Украйна и по-специално в Дунавския регион. Идентифицирани са факторите, които позволяват музикалният фолклор да стане равностоен принос в интердисциплинарното изследване на етногенезиса на украинците. Доказано е, че страната ни е многонационална и мултикултурна образователна държава, а гаранцията за нейното нормално развитие е безусловното зачитане и развитие на цялото културно многообразие на страната, дори и в нашите трудни времена. Отбелязва се, че днес въпросът за развитието на фолклора е един от централните и важни в украинската фолклористика;*

[1] *Associate Professor, PhD, Izmail State University of Humanities, Ukraine, Address: Repina St, 12, Izmail, Odessa Region, 68601, E-mail: bukhnievaolena@gmail.com; ORCID 0000-0001-9997-5796.*

[2] *student of the Faculty of Pedagogy, Izmail State University of Humanities, Ukraine, Address: Repina St, 12, Izmail, Odessa Region, 68601, E-mail: bukhnievaolena@gmail.com; ORCID 0009-0003-4692-0646.*

[1] *кандидат історичних наук, доцент, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна, адреса: вул. Рєпіна, 12, м. Ізмаїл, Одеська область, 68601, E-mail: bukhnievaolena@gmail.com; ORCID 0000-0001-9997-5796*

[2] *студентка педагогічного факультету, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна, адреса: вул. Рєпіна, 12, м. Ізмаїл, Одеська область, 68601, E-mail: bukhnievaolena@gmail.com; ORCID 0009-0003-4692-0646.*

Украинският фолклор е народна традиция, развила се в Украйна и сред украинските народи, по-специално в бесарабската култура. Подчертана е актуалността на фолклорните изследвания, която се дължи на съвременното състояние на народното творчество, нарастващия интерес към задълбочено изучаване на народната култура на Дунавския регион и необходимостта от безпристрастно изясняване на реалностите на фолклорното създаване и съхранение на фолклора.

Ключови думи: *музикален фолклор, народна традиция, бесарабска култура.*

Южна Бесарабия – мултиетнически регион, на територията на който живеят етнически хора украинци, молдовци, българи, гагаузи, руснаци, роми и др. Това оказва влияние върху развитието на етническата култура и фолклора украинци. За да разберем причините за възникването на някои традиции, обичаи, фолклорни форми, мотиви, нетипични за на украинския етнос, които сега живеят в етническия ареал.

Украинци от Южна Бесарабия, струва си да се вземе предвид историята, етнопсихология, културни особености на народи, които живеят наблизо и са в постоянен икономически, социален, политически, културен контакт с украинците.

Следователно, сравнителен анализ на ритуалните действия на различни народи, позволява по-добре е да научите същността на културните явления, причините за живеене определени фолклорни форми, традиции и обичаи на украинците.

Наша країна є багатонаціональною та полікультурною освітньою державою і запорукою її нормального зростання є безумовне врахування та розвиток усього культурного розмаїття країни, навіть у наш складний час. Найважливіше місце в соціокультурному просторі посідає спадщина, сформована на основі цінностей етнічної культури, поширеної на всій території України та, зокрема, у регіоні Подунав'я. Вивчення та популяризація культурної спадщини етнічних груп є найважливішим завданням культурної політики держави. Святково-обрядова культура є нематеріальною культурною спадщиною, яка сприяє утвердженню ідентичності, спадкоємності та поваги до культурного розмаїття і людської творчості.

Етногенезата, която се разбира като относително дълъг етно-исторически процес, може да се изучава само цялостно, като се използват методите на сродните науки. В този комплекс не последното място принадлежи на етномузикологията. Музиката може да бъде значителна помощ при доказването на определени етнически връзки, установени от историята, археологията, етнографията и антропологията. Ако няма такива съседни сравнения, наличието на научно установени музикални прилики между традиционните култури може да доведе учения до необходимостта от специални сравнителни търсения, т.е. извършване на етногенетични изследвания въз основа на резултатите от етномузикологичния анализ. В същото време несъответствието между музикологичните изводи и изводите на сродните науки може да стимулира по-нататъшни изследвания, извеждане на нови хипотези и изясняване на стари. Веднага възниква основателен въпрос – какво точно позволява музикалният фолклор да стане равностоен принос в интердисциплинарното изследване на етногенезиса? Накратко, основата за това е вековната стабилност на музикално-фолклорните видове (мелодични, ритмични, модални, текстурни) и видовете интонация (методи на музикално изпълнение), тоест наличието на своеобразен фонд от музикални формули във всяка култура. Тази стабилност е фундаментално свойство на музиката на устната традиция, толкова по-поразително, колкото по-неуловим, подвижен, "непостоянен" изглежда самият й материал - музикалният звук. Но, излята в типични форми, образуващи каноничен

интонационен речник – езикът на шаблонното мислене, музиката на устната традиция действа като своеобразен етнически стереотип, чиято сигурност се оказва гаранция за пълнокръвното съществуване на етносът [3].

Синтетичната природа на фолклора често се бърка със синкретизма. Този термин означава недиференцирания или слят характер на фолклора и примитивните култури на човечеството, тоест обединяването или сливането на фолклора и примитивните култури. Отнася се до интегрирането или сливането на фолклора с понастоящем независими форми на духовна култура, като изкуство, религия, философия, история, юриспруденция, педагогика и др. Връщайки се към широкото разбиране на фолклора, авторитетните учени включват към фолклора, освен вербалните текстове, музиката (текстова и нетекстова, както в украинската троична музика) и танца.

Към фолклора се причисляват и някои народни произведения, но само ако имат ясно изразена естетическа функция. Украинските лингвисти определят: изкуството», «фолклорът е самостоятелен функционален вид литературен или, казваме, също музикален език».

Днес въпросът за развитието на фолклора е един от централните и важни в украинската фолклористика. Украинският фолклор е народна традиция, развила се в Украйна и сред украинските народи, по-специално в бесарабската култура. Украинските народни обичаи имат много слоеве, определени от периода, в който се е развил този аспект и индустрията, в която е бил използван.

Актуалността на фолклористичните изследвания се определя от съвременното състояние на народното творчество, нарастващия интерес към задълбочено изучаване на народната култура в съвременното общество и необходимостта от безпристрастно изясняване на реалностите на фолклорното творчество и съхранението на фолклора. Един от най-актуалните проблеми на съвременната украинска фолклористика е мястото и ролята на фолклора в духовния живот на народа и в общата система на украинската култура на 20-ти – началото на 21-ви век. В тази връзка все по-актуален става въпросът за взаимодействието на градската и селската култура. Съвременната украинска фолклористика засяга и въпросите за изворовата база и социално-комуникативната природа на фолклора. Според нас е особено уместно да се създаде база данни за повторни експедиции на една и съща територия. Както отбелязват експертите, «значението на многократните експедиции не е загубило своята актуалност дори в наше време във връзка с постоянното внимание към съвременното състояние на фолклора, историческата роля на жанра и проблемите на сравнително-историческите изследвания». Развитият индивидуализъм на украинския народ се определя и от «етноса на интелигенцията», който е присъщ на древната украинска култура [1].

Манталитетът на украинския народ се характеризира с безразсъдство, лекомислие, крайни склонности и дори максимална безопасност; както правилно отбелязват експертите, културните и морфологичните фактори на умственото формиране на украинския народ са отслабен европейски активизъм, отслабена европейска екстровертност и повишена интровертност. Украинските народни песни съдържат много символи. Птицата е популярен символ, орелът или соколът са символ на смелост, сила, красота, смелост и свобода, гълъбът символизира женствеността, чайката е символ на страдащата майка. Други символи включват калината, която представлява любимото момиче или самата Украйна, и дъбът, който представлява мъжете. Някои песни използват повторение, антитеза, хипербола и

метафора. Лиричните песни често използват техниката на драматичен диалог, за да изразят емоции.

Съвсем естествено е, че смисловото съдържание на съдържанието се е променило значително: актуалното състояние на изкуството се наблюдава в контекста на неговото битово, всекидневно функциониране и представянето на фолклора от сцената (ако е вторият фолклор). Това позволява да се идентифицират конкретни «точки на растеж» и точки на развитие на устното народно творчество в сравнение и контраст с неговото традиционно съдържание. Особеностите на фолклорния и постфолклорния процес включват съжителството и смесването на различни слоеве в традициите и ежедневието на отдалечени региони на украинското фолклорно пространство; изследването на промените в трайността на фолклорните традиции, техните модификации, трансформационни процеси и нови наслоения е важно и необходимо. Изследванията в тази посока ще допринесат за по-пълно изследване на съвременните етногенни процеси в Дунавския регион, например на украинския, молдовския, българския и румънския фолклор в градските и селските райони. Опитът от събирането на фолклор на цялата територия на Дунавския регион ни позволява да направим предварителни изводи за характера на неговия живот[2].

Съдбата на фолклорната традиция, промените в системата и сюжетната структура на популярните жанрове не са достатъчно проучени. Сред тенденциите, които произвеждат съвременното фолклорно творчество, е творческо-художественото взаимодействие на фолклора и музикалните традиции както в полиетническа среда (тук говорим главно за взаимодействието на многонационален фолклор и образци от фолклор на други етнически групи в активния репертоар), от една страна, а от друга – за взаимодействие на ниво инкорпорация. Въпреки живописния еклектизъм и смесване на фолклорни елементи от различни етноси, синтезът на език, ритъм, мелодия и драматичен диалог достига висока степен на съвършенство (което всъщност съответства на истинското етническо изпълване на духовното пространство). Почти всички такива групи имат цели блокове от песни на други етнически групи, които звучат много естествено в ежедневието. По този начин самият метод на предаване на фолклорни произведения «от уста на уста» днес се допълва с вторични елементи, така да се каже, «от сцената на устата». Все пак трябва да се отбележи, че въпреки забележимия ръст на интереса към фолклора във всички негови форми, се наблюдава известен процес на изчезване или видоизменяне на естественото му съдържание. Корелацията с миналото е възможна само когато се разглежда през призмата на модерността, през която са се променили самите форми на съществуване (например древните слоеве на народното творчество са създадени главно в селските райони, поглъщайки всички аспекти на селския живот, естествено подчинени на селото и хармонизирани с неговите потребности).

На основі опрацювання та систематизації величезної кількості зібраного матеріалу можна говорити про певні закономірності та тенденції у використанні фольклору в регіоні Подунав’я, а також про рух фольклорної свідомості як етнічної ознаки.

За първи път въпросът за необходимостта от изучаване на културната традиция на Дунавския регион е поставен от О. Волков на Международния конгрес по антропологични и етнографски науки на UP през 1964 г. Опирайки се на материалите, събрани от липованците от Буковина /Чернивецка област на Украинската ССР/, той обърна внимание на редица трудни и неизяснени моменти, свързани с тяхната история и култура, призова за обединяване на усилията на специалисти от различни области и посочи необходимостта от събиране на материал

сред липованци, които живеят на различни територии: в Румъния, Молдова, Украйна. Отговорът на това представяне очевидно са публикациите на румънските фолклористи – М. Маринеску и А. Винзелер [3], които се основават на материала, записан от липованците в Румъния. Тъй като съществен недостатък при изучаването на културата на компактните групи е разединението на работата на специалисти от различен профил /етнографи, лингвисти, фолклористи/, се използва цялостен анализ на фолклорната традиция, в центъра на който е музикално-песенното творчество. Вниманието, което отделяме на музикалната страна на традицията, се дължи на факта, че музикалният материал е по-устойчив от другите културни факти и затова музикалният език на народното творчество, наред със словесния, има най-ярко и

з Целта на това изследване е да опише музикалния и песенен фолклор на компактни групи от украинския Дунавски регион в контекста на традицията и от гледна точка на неговата местна етническа специфика. В резултат на тази постановка на въпроса разглеждаме местния музикален фолклор като етнодиференциращ компонент на културата и историко-етнографски източник.

н Етническата проблематика се разглежда от нас в контекста на пространствено-историческите връзки и се разработва историко-регионален метод. Песенното творчество се изучава в историко-географски аспект като един от компонентите на традицията. Комплексният подход към предмета на изследването обуславя обръщането към такива културни феномени като ритуали, език (неговия диалект и лексика), носия, които са най-важните за изучаването на фолклора от гледна точка на етническите процеси. В изследването се прилагат и доразвиват най-перспективните методи за анализ на песенния материал, разработени в трудовете на най-големите местни фолклористи /Ф.Колеси, К.Квитка, Е.Линева/. Това са методи за ритмично и мелодично моделиране, моделиране на акордови структури, сравнителен анализ на набор от опции.

и Във връзка с етническите проблеми се наложи да се намесят някои понятия и термини от сродни дисциплини – етнография и културология. Специално е разгледан въпросът, свързан с дефинирането на понятието «традиция» и неговата методологическа роля в изследването на фолклора на компактните имигрантски групи. Това понятие се разглежда от нас в етнографски аспект от гледна точка на теорията на културата.

к Музикалното и песенното творчество на различни компактни групи, живеещи в района на Долния Дунав, принадлежи към една местна традиция. Характерните музикални особености на тази традиция са: а) особености на структурата на гамата – разчитане на ангемитоничната гама, която се формира в резултат на наслагването на две или три квартални триакордови попчета, обединени по принципа на секундата. трета променливост; местоположение на основния референтен тон, като правило, в рамките на гамата; появата на фригийски обороти при запълване на анхемитонични структури и появата на «въображаема» диатоника; б/ вида на полифоничния строй – долният глас, който се пее от всички членове на ансамбъла, е основен, а горният глас по своята ансамблова функция е подглас; най-типичните интервали, възникващи вертикално, са терци и квинти; в/ характер на звука /плавен, силен, но не рязък звук/, чийто обективен показател е зоната на разположение на основния опорен тон в височинната скала /ла - ре^/.

Единството на традицията на жителите на Дунавския регион се определя от общността не само на музикално-песенния материал и неговия стил, но и на такива компоненти на културната традиция като сватбения обред, женската носия, диалект

и лексика. Сравнителният анализ на фолклорната традиция на Дунава показва разликата между техните традиции. Това дава основание да се смята, че жителите са различни субетноси. Засегната е културната, по-специално музикална и песенна традиция на доста затворени компактни групи в условията на миграция, които неизбежно водят до междуетнически контакти. За музикално-песенната традиция на Дунавския регион влиянието на заобикалящата ги украинска среда през целия период на миграция се оказва най-значимо. Заемането на украинския песенен репертоар доведе в редица случаи до появата на нови мелодични версии в стила на местната традиция, както и хибридни версии, съчетаващи характеристиките на стила на двете взаимодействащи традиции. Така контактите с украинците допринесоха за развитието на песенната традиция на украинците и нейното обогатяване. Прилагането на комплексна методология с цел сравнително изследване на традициите, в която музикалният фолклор се разглежда като един от важните компоненти, определящи тяхната локалност, позволява да се установи единството или различието на традициите на редица компактни имигрантски групи и по този начин определят областта на традицията [5].

Използването на данните от музикалната етнография при изучаването на народната традиция става важно, тъй като позволява чрез нейните локални териториални особености по-ясно да се очертаят границите на ареала на традицията като историческо и културно образование, и по този начин да се изяснят някои въпроси, свързани с етническата история. Тя става особено актуална във връзка с изучаването на културата на компактни групи в условията на миграция, чиято история на произход е известна много грубо или изобщо не е известна.

За съжаление музикалният фолклор не е изследван целенасочено в този аспект. Тук етномузикологията има какво да прави наново. Ясно е, че по този път го очакват значителни трудности. Първата трудност е методическа. В етномузикологията има различни «школи», различни направления, доста противоречиви. По-специално, нещата в музикалната форма, които могат да свидетелстват за нейната етническа традиция и да показват спазването на определена култура, а не само чисто естетически феномен, се разбират по различен начин.

Методологическите аспекти на изучаването на музиката като исторически източник са все още слабо развити, непоследователни и в същото време са от първостепенен интерес за етнографията и етногенетично ориентираните дисциплини. В общ вид може да се каже, че съществуват два вида исторически източници на музика – материални (например музикални инструменти) и нематериални, по-точно нематериални (има се предвид интонационни източници – и следователно по-близък до предмета на изследване в археологията и етнографията, а в тази област има научни резултати, които вече заслужават внимание. Втората е изключително сложна, тъй като изисква осъзнаването на музикалната интонация като семантичен феномен, в който се отразява спецификата на съответния етнос, създал съответната култура с присъщите й социално-художествени институции, традиции, идеали, език и музикални диалекти, намери израз.

Етноисторическата определеност на музикално-интонационните свидетелства на фолклора е наистина поразителна, но тя не става очевидна веднага и не за всички. Неговото «разчитане» изисква разработването на специална методика, която да се основава на обучението на академичните среди. Б. Асафьев за интонацията като музикално-семантичен процес. Втората трудност е свързана с непълнотата на материала, неговото количество и качество. Различните традиции са представени в

етномузикологичните публикации неравномерно или недостатъчно: не всичко в тях е надеждно, не всичко е записано с необходимата пълнота и задълбоченост на отразяването на «текста» и «контекста» на реалното изпълнение; има много малко каталожна и мелогеографска обработка на материала, малко музикални картограми, но много празнини и «бели петна» на етномузикалните карти. Третата трудност е свързана с първите две. Може да се характеризира като липса на изследователска ерудиция. По-конкретно нито един етнос не може да бъде очертан, без да се излиза извън неговите граници. Това се отнася за музиката на устната традиция. Така че е невъзможно да се определи славянството в музиката с необходимата увереност без специална проверка дали е познато или не на други етнически групи. Същото се отнася и за наличието на различни нива, дълбочини и «кръгове» на етнически връзки във всяка култура (например за музиката на източните славяни финландските, балтийските, тюркските връзки са основните, но не единствените). Ако изследователят не познава ненационални материали, неговите заключения за етническата идентичност на културата, която изучава, неизбежно ще бъдат от най-предварителен характер и по-специално няма да бъдат подходящи за сравнения със заключенията на сродни дисциплини [5].

Споделяме гледната точка, че чрез задълбочено изследване на местни или локални музикално-песенни традиции е възможно историческо изследване на традиционния музикален фолклор. Тъй като в контекста на нашата работа думата традиция носи важно семантично натоварване, е необходимо да обсъдим съдържанието на това понятие по-подробно. Това е особено важно, тъй като в научната литература то се тълкува нееднозначно, като тълкуване на понятието традиция във връзка със задачите на историко-регионалното изследване. Думата традиция се използва много често във фолклористиката и етнографията и това се дължи преди всичко на факта, че традиционността е определящата, най-основната и съществена характеристика на фолклора като една от формите на народната култура.

Източници и литература:

1. Абдулаева Г. Татарбунари – забравени страници от ногайската история. Avdent. 2017. 9 октомври. № 41 (982). С. 8.

2. Мироненко J.P. Молдовско-украински отношения в украинския фолклор: история и съвременност. Кишинев: Щинца, 2008. 144 с.

3. Покровская Л.А. Жанрова класификация на гаузийските народни песни. Revista de etnologie şi culturologie. Кишинев, 2008. Том. 4. С. 124–128.

4. Смал К. Баща пита, майка пита: запис на сватба в селото. Шевченков от Килийски район на Одеска област / записали В. Шаргородска и К. Смал, ред. и нотография на К. Смал. Чернивци: Зелена Буковина, 2005. 144 с.

5. Телеуция В. Сватбен обред на украинците от Дунавския регион. Фолклористични тетрадки: сборник с научни трудове. Луцк: Твердиня, 2008. Том. 11. С. 8.

УДК 94 (367); 37.015.4

THE INNOVATION IN THE BULGARIAN TEXTBOOK OF SAVA RADULOV

Tatyana Karaivanova [1]

САВА РАДУЛОВ И НЕГОВИЯТ УЧЕБНИК ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Татяна Караиванова[1]

Abstract. *The report examines and analyzes the published textbook of Sava Radulov during the Bulgarian National Revival. His first toolkit in Bulgarian grammar is «A textbook for Bulgarian language by S. Radulov. Bolgrad; in the printing house of the Bulgarian Central School, 1863, 150 p.». This Bulgarian grammar is intended, written and printed for the needs of the Bolgrad High School. The analysis takes into account the layout of the textbook and the methodological guidelines provided by the author «to facilitate the work of the teacher». Radulov summarizes the «Textbook for the Bulgarian Language…» in three parts: 1. «For the Proposal»; 2. «For Speech Parts» 3. «Change Speech Parts». At the end of the textbook, it includes additional sections: «Analysis» and «Exercises». There are also reviews of «the dignity of a book adapted to the concepts, powers, and mental development of adolescence».*

Key words: *Sava Radulov, grammars, Gymnasium in Bolgrad, the Bulgarian National Reviva.*

Резюме. *В доклада се разглежда и анализира издаденият учебник на Сава Радулов през Възраждането. Първото негово пособие по българска граматика е «Учебник за българскый език от С. Радулов. Болград; в печатницата на Българското централно училище, 1863, 150 с.» Тази българска граматика е предназначена, написана и отпечатана за нуждите на Болградската гимназия. При анализа е обърнато внимание на подредбата на учебника и методическите насоки, предоставени от автора „за улесняване на работата на учителя». В изложеното Радулов подрежда «Учебник за българскый език…» в три части: 1. «За предложението»; 2. «За частите на речта» 3. «Изменение на частите на речта». В края на учебника включва допълнителни рубрики: «Разбор» и «Упражнения». Посочени са и отзивите за «достойнство на една книга, приспособена на понятията, силите и умственото развитие на юношеството».*

Ключови думи: *Сава Радулов, граматика, Болградска гимназия, Възраждане.*

Издаването на учебници през Възраждането не е нещо ново, когато Сава Радулов започва да печата своите граматики в продължение на десет години – първата през 1863 г., а последната през 1873 г. Такива учебници вече са издали: Неофит Бозвели (1835 г.), Неофит Рилски (1835 г.), Христаки Павлович-Дупничанин (1836 г.), Иван Богоров (1844 г.), Йоаким Груев (1858 г.), Тодор Хрулев (1859 г.), д-р Георги Миркович (1860 г.) и Драган Манчев (1862 г.). Първите четири граматики са отпечатани на старобългарска графика и едва след Кримската война (1856 г.)

[1] *Associate Professor, PhD, teacher, SU № 144 «Narodni Buditeli», Bulgaria, Ukraine, Address: Badnina St.1, Sofia, 1712. E-mail: stanka34@abv.bg.*

[1] *Кандидат наук з книгознавства, бібліотекознавства та бібліографознавства, викладач школи №144 «Народни будители», Болгарія, Бадніна, 1, Софія, 1712. E-mail: stanka34@abv.bg.*

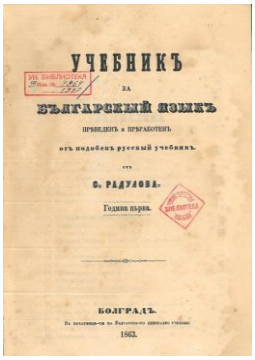
УЧЕБНИКЪ
ЗА
БЪЛГАРСКИЙ ЕЗИКЪ
ПРЕВЕДЕНЪ и ПРЕРАБОТЕНЪ
отъ подобенъ руски учебникъ
отъ
С. РАДУЛОВА.
Година първа.
БОЛГРАДЪ.
1863.

българските учебници по роден език се печатат на български граждански шрифт. Между първия (1863 г.) и последния (1873 г.) учебници на Сава Радулов, граматики издават още: Добри Войников (1864 г.), Иван Момчилов (1868 г.), Никола Първанов (1870 г.), Никола Начов (1871 г.), Тодор Шишков (1872 г.), а след последната граматика на Радулов излизат още два учебника на Драган Манчов (1874 г.) и на Тодор Икономов (1875 г.). Общо издадените през Възраждането учебници по българска граматика са 18 заглавия от 16 автори, три от които са на Сава Радулов [1].

УЧЕБНИК И НАЧАЛНА ГРАМАТИКА НА САВА РАДУЛОВ ИЗДАДЕНИ В ПЕЧАТНИЦАТА НА БОЛГРАДСКАТА ГИМНАЗИЯ (1863-1873 Г.)				
АВТОР	ЗАГЛАВИЕ	ИЗДАТЕЛСТВО	ГОДИНА	СТРАНИЦИ
Радулов, Сава	Учебник за българский язик, преведен и преработен от подобен руский учебник (с автор Смирнов) от С. Радулова. Година първа.	Болград, в печатницата на Българското Централно училище	1863	150 с.
Радулов, Сава	Начална грамматика за изучение на българскый язык. По К. Говорова, наредена от С. Радулов. Книжка I.	Болград, печатница на Централното училище	1870	116 с.
Радулов, Сава	Начална грамматика за изучение на българскый язык. Книжка II. Словосочинение. Наредил С. Радулов.	Болград, от печатницата на Централното училище	1871	86 с.
Радулов, Сава	Начална грамматика за изучение на българскый язык. По начин практическый. Книжка I. Наредил С. Радулов. Второ, исправено издание.	Болград, печатница на Централното Училище	1873	119 с.

Основното, което отличава граматиките на Сава Радулов от останалите, е богатството на примери най-вече от тогавашната българска литература, българска история, фолклор и няколко откъса на стихотворения от руската литература. Неговите учебници дават не само знанията за езика, а са и своеобразни христоматии с патриотични примери. В Болград, далеч от поробената родина, Сава Радулов превръща уроците за граматическите правила в уроци по родолюбие.

По-специално ще се спра на първия учебник, отпечатан в Печатницата на централното училище в Болград – Болградската гимназия, ***«Учебник за българскый язык, преведен и преработен от подобен руский учебник (с автор Смирнов) от С. Радулова. Болград: в печатницата на Българското централно училище, 1863, 150 с.».*** Учебникът започва с Предисловие [2, XI-XII) и Вступление [2, XIII-XIV] и един кратък преглед на «Занятия през първата година» [2, XV-XX]. Тази част дава представа на тогавашните ученици и учители, за разпределението на материала в граматиката. Радулов разяснява, че е за четири учебни години и определя във всяка учебна година какво трябва да се изучава. Самата граматика се състои от три части, съдържащи следните теми: Част първа: «За предложението» [2, с. 1-50]; Част втора: «За частите на речта» [2, с. 51-106]; Част трета: «Изменение на частите на речта» [2, с. 107-142]. В края на учебника автора включва още две рубрики: «Разбор» [2, с. 143-148] и «Упражнения» [2, с. 149-150], както и «Список на имената на родолюбивите спомоществователи» [2, с. 151-154].

Изложението на учебника е ясно «разделено» в две направления - обща и частна граматика, като общата е преводна от руската граматика, а частната (българската) е представена според силите на автора. Радулов следва постановките на руския учебник доста свободно, отколкото самото му изказване предполага.

Трябва да се признае, че определителният член не е представлявал - както би могло да се очаква - някаква «мисловна спънка» за граматика. Той го е наредил сред разглеждания материал, макар и да не го е описал в съзвучие с действителните му функции и свойства. Не бива да се пропуска задълбоченото излагане на

проблематиката около глаголния вид, макар и все още да не се е стигнало до пълното му опознаване. Описанието на глаголната система не отива по-напред от предходните граматици [3, с. 306]. Радулов обръща внимание на причастието и деепричастието – две глаголни форми, които в значителна степен се пренебрегват от граматиците преди, а и след него. Синтактичното изложение също носи известни нови представи, идващи от руските граматики.

Основното, което отличава Радуловия «Учебник по българский язик…» от останалите възрожденски граматики, е богатството на литературни примери, които използва след дадените дефиниции. В учебника са представени различни текстове от българската история, съчинени от Радулов, както и текстове от българския фолклор, който е добре познат на тогавашните ученици. Целенасочено подбраните примери недвусмислено отразяват патриотичните позиции на автора, той залага на изречения, думи и текст, в които се разкрива българската история – за «златния век» на българската култура по времето на царете Симеон и Петър, за делото на св. св. Кирил и Методий.

Освен да предостави възможността да се обучават учениците, Радулов дава м**етодически указания в учебника** за улесняване на работата на преподаващия. Сава Радулов пише: «Предлагаемий вам учебник (граматика) за Българский язик е чист превод от учебник русскаго языка. Няма съмнение, че на мнозина от вас ще се покаже странна такава новина, сиреч как граматика, составена за един язик, да послужи в превод за учебник по друг язик, но граматиката се дели на обща и частна. До общата граматика се отнася всичко онова, което е общо на всичките езици, частната граматика излага то, что е особено свойствено на един язик. Като пременим частното и оставим общото неизменено, всяка граматика може да послужи в превод на кой да било язик. Ползата, която се чака от подобен учебник, не состои в питание превод ли е той или оригинално сочинение, а в отбора на методата и в ясното изложение на содержанието» [2, XI].

Тези уводни думи, които изпреварват критиката, която Радулов очаква да получи (и получава от Любен Каравелов) за това, че превежда от руски език българска граматика, като дава предварително своите оправдателни аргументи. Следва кратък разказ за практиката на автора като учител в Болградската гимназия, където се запознава основно с учебника на Смирнов: «За изучение на граматиката по таз метода ся назначават четири години… Нека не ся плаши младий читател или преподавател, от продължителното време, което ся назначава за изучение на граматиката. За да знае человек граматиката не значи да изучи наизуст няколко правила от нея, а да умее да пише и говори сознателно языка. А такова изучение трябва да върви полека, с небързи, н о верни крачки» [2, XII]. Едни правилни и актуални и днес мисли.

Учебникът по български език на Сава Радулов е строго разпределен и съобразен с редица особености на детското психическо развитие, на цялостния учебен материал и т.н. Този ред на мисли продължава и във «Вступление», където автора разяснява: «Формата трябва да бъде неразделна от содержанието. Изучението на матерният язик тогава само има разумно значение, кога наедно с формата изучваме и содержанието» [2, XIV]. В следващите редове Радулов подчертава едно свое важно виждане относно изучаването на езика, което е актуално и днес: «Изучението на матерният язик трябва да върви с небързи, но верни крачки: то трябва да се продължава от детинството до последните години на юношеский возраст… Трябва да ся ползуваме от охотата, която има детето да говори, точно така, както трябва с время да укрепваме телесните му сили…» [2, XIV, XVII].

Радулов разпределя граматичния материал за четирите учебни години по следния начин:

- първата година: ученикът прави логически разбор, т.е. разлага речта на отделни изречения и добива представа за построението на изречението, за частите на речта и за тяхното изменение;

- втората година: изучава се звуковия състав на българския език и основания на него правопис;

- третата година започва с по-системно изучаване на езика: изучават се изграждането на изречението и съставящите го части и елементи в частите на речта;

- в четвъртата година се изучават отношенията между отделните изречения и така се достига до по-пълно разбиране на състава на речта [2, XIV]. Чрез така дадените насоки Радулов подчертава: «При такова последователно изучение на граматиката учителят може да употреблява най-разнообразни средства за умственото развитие на ученика. Изучението на езика трябва да бъде умствена гимнастика» [2, XX].

От гледна точка на днешния ни опит и методика, последователността върви по противоположния път: започва се с общото, преминава се през детайлите, за да бъдат събрани те накрая и така отново да се стигне до общото. Схемата изглежда логична и съответства на поведенческите и мисловните модели на подрастващите [3, с. 299].

Изложението в «Учебник за българскый язык…» започва със ***синтаксиса и изграждането на представата за текст***, а след това се отива към частите на речта и формообразуването им. В началото на ***част първа*** са изложени някои основни разсъждения относно езика, целите на говоренето, дават се общи представи и определения за подлог, сказуемо и изречение, посочено е как се разпознава подлогът, изреждат се глаголните наклонения («изявително, сослагателно и повелително») и се представят най-общо времената (сегашно, минало и бъдеще), като са изредени без примери и наименованията на 8 разновидности на тези основни времена. Главните и второстепенните части на изречението са сред централните понятия, които се разглеждат тук. Радулов дава информация за безличните изречения, както и за някои части на изречението - определение, допълнение и т.н. Дефиницията за допълнение е обща и само частично отговаря на днешните представи: «думи, които допълват смисъла на други думи, наричат ся допълнителни» [2, с. 13]. Обяснява прякото («право») и непрякото («неправо») допълнение, които според него са сред разновидностите на допълнението. В тази граматика за пръв път е разработен самостоятелно въпросът за обстоятелственото пояснение, което е наречено: «…обстоятелство местно, временно, образно (образ действия), причинно и целепоказателно» [2, с. 16-22]. Много точни и добре подкрепени с примери са разгледаните «обстоятелствени думи», «вводни думи», както и «Главните и второстепенни части в предложението – подлежащето и сказуемото трябва непременно да бъдат во всяко предложение, и за това те се именуват главни части на предложението. При них ся различават думи определителни, допълнителни и обстоятелствени, а относително към говорящото лицо – вводни. Определителните, допълнителните, обстоятелствените и вводните думи ся наричат второстепенни части, защото тия не всякога биват в предложението» [2, с. 25]. Подобно на този пример са разгледани «придаточните» и неговите производни – «Предложение, кое составлява част от друго предложение, ся нарича придаточно... Придатъчните предложения захващат мястото на подлежащето, на определението, на допълнението и на обстоятелствените думи, и

затова биват подлежащи, определителни, допълнителни и обстоятелствени» [2, с. 28-34]. Също така Радулов обръща внимание и на «составните» изречения, както и на редица въпроси, отнасящи се до пунктуацията.

При анализа на учебника са подчертани някои негови основни особености. Целият материал е построен така, че най-напред се дава езиковото явление (дума, изречение, текст) и се анализира с оглед на конкретната задача. Накрая след разбора се появява определение, заключение, обобщение или извод. Този подход, т.е. пътят на непосредственото и «неусетно» за ученика «откривателство», е особено полезен при изграждането на езиковите умения и знания.

Във ***втората част*** на «Учебник за българскый език…» от 51 до 106 страница Радулов изброява 12 части на речта. Освен обичайните за тогавашното време, тук се откриват «имена числителни» (с. 95), «причастие» (с. 96-97) и «деепричастие» (с. 98-99).

Най-напред е дадено определение за думата: «…означава лице, предмет, признаци, числа, действия и состояния» - и съществителното име, което е: «…название на всяко нечто, за което можем да говорим». Определенията са много общо формулирани, но могат да бъдат приети за валидни и днес. Съществителните са разделени на 2 групи – «чувствени» (които се възприемат чрез 5-те сетива) и «умствени» (които се «раждат» в ума). Нататък следва описанието на познатото деление на класификациите «чувствените биват неодушевени и одушевени. Одушевените същества бывать два пола – мъжский и женский» [2, с. 54-55], нарицателни и собствени, увеличителни, умалителни, ласкателни и т.н. Така се стига и до граматическите категории, от които на това място се разглеждат родът и числото. Най-напред родът се показва чрез пола при одушевените предмети и едва след това се говори за формалното различаване на родовете според окончанията [3, с. 300].

Прилагателните имена са разгледани накратко и са дефинирани като: «Дума, която е название на признак, принадлежащ на предмет и която отличава тоя предмет от други нему подобни, ся нарича имя прилагателно». Повече внимание е отделено на качествените прилагателни, като са разгледани и степените за сравнение, а частиците «по» и «най» се пишат слято – «похубава, помалко хубава ... Найжежките дни биват в месеца июлий» [2, с. 64-70].

За разглеждането на глагола Радулов отделя в своя учебник 14 страници. В частта за глагола най-напред са разгледани «действителните» (преходните), после «страдателните» - «глагол, който показва, че един предмет претърпява действие от друг предмет» [2, с. 74], «средните» (непреходните), «возвратните» - «глагол, който показва действие, обърнато на същият действующий предмет» и «взаимните» глаголи [2, с. 70-78]. След това, на страница 78 се разглежда залога като особена характеристика на глагола. «Глаголът има пят залози: действителний, страдателний, средний, возвратний и взаимний...». По-нататък Радулов разглежда безличните глаголи (например «съмнува се») и «съществителните глаголи» – «Глагол: съм, кога показва съществование, ся нарича глагол съществителен» [2, с. 81-82].

Авторът на «Учебника» не подминава и наречията – «Думи, които показват обстоятелства, ся наричат наречия...». Те се делят на: местни, временни, качествени, количествени, меропоказателни («Славеите пеят твърде добре. – Наречието: твърде, ся относи на другото наречие: добре, и показва мярата за качеството», с. 87) и мислеобразни [2, с. 83-88].

Местоименията (с. 88-93) са определени в следните видове: съществителни и прилагателни, лични, възвратни, въпросителни, указателни, относителни и

притежателни. Тази класификация се използва и до днес, тя има не само отношение към заместеното име, но и към функционирането му. Личните местоимения са представени в днешния им вид: «Аз, ния, - заменяват името на оногова, който говори и са първо лице. Ти, ви, – заменяват името комуто говорят и са второ лице. Той, тя, то (или «он», «она», «оно») – заменяват лицето или предмета за когото говорят и са трето лице» [2, с. 90].

Следващият раздел е посветен на определителния член, който е описан така: «Частиците -тъ, -та, -то, които заменяват указателното местоимение онзи, оная, онова и които ся гуждат подир имената, ся наричат членове» [2, с. 94]. На числителните имена също е отредено място. При тях не се забелязват някакви специални особености. Числителните биват «количествени» («които показват количество» – бройни) и «порядочни» («които показват порядък» – редни) [2, с. 95]. Интересен е терминът «порядочни», което явно е заимствано от руската граматика.

Определението за причастие започва с въпроса: «то е причастие?» И Радулов дава пример: «Человек, убит в бой за свобода на своето отечество, заслужава признателност от потомството. Убит се относи на подлежащето: человек, на вопрос: кой человек заслужава признателност на потомството? служи за отличие на человек, убит в бой за свобода, от други человеци, убит по други причини и затова е имя прилагателно. Но прилагателното имя: убит, е произведено от глагол: убивам, и показва страдание, което ся е случило преди онова время, по което говорят за него. Прилагателно имя, което е произведено от глагол и сохранява залог и время, ся нарича причастие. – Убит – причастие» [2, с. 96].

След горния текст се открива изложение и за сегашното деятелно причастие, което невинаги се споменава от граматиците. Радулов под линия дава следната бележка: «В българский язик е употреблено само страдателното причастие, а причастие от действителен и среден залог не се чуе в жив разговор, но в писменият язик се среща тук-там у всичките почти наши писатели». Това разяснение за причастията е много важно, чрез него автора показва разликата между говоримия и писмения език, също така дава разяснение за използването на причастията в руския език: «Действителните причастия не съществуват и в русския разговорний язик... Това причастие са взели руските писатели от църковният язик и са обогатили своя. Зачто и ния да не ся ползваме от богатството на церковния язик, кога днес целий учен свят признава церковният язик за старобългарски? За свидетелство на това, че тия форми от действителното причастие са български, служат ония прилагателни имена, които са изгубили силата на причастието, но сохраняват формата му» [2, с. 97].

Деепричастието за пръв път е наредено сред частите на речта. За него авторът казва: «Наречие, което е произведено от глагол и сохранява залог и время, ся нарича деепричастие» [2, с. 98]. В забележката, дадена след примера автора показва познания за използването на деепричастието по българските земи: «Деепричастието с окончание -щем е употребимо у македонските българе; то е същото онова деепричастие, което в черковният язик окончава на -ще, напр. поюще, творяще, идуще, седяще и пр. В някои места на Северна Македония и в съседните им окръжия ся употреблява деепричастие с окончание -ейки, напр. идейки, говорейки, седейки, а во восточните страни от Българията ся чуе тук-там деепричастие с окончание -щицъ, напр. тръчещицъ, пеещицъ» [2, с. 98].

Следващите раздели са за «предлозите» (с. 99-101), «союзите» (с. 101-103) и «междометията» (с. 103-104). Определението за последните: «Междометията са неволни изражения на чувствата: тия не изражават никаква мисъл и затова не

принадлежат на предложението. Думите: О, о, о – изразяват уплашване; Ха, ха, ха – смях» [2, с. 104]. В края на втора част е дадено обобщение на раздела за дванадесетте части на речта – съществително име, прилагателно име, глагол, наречие, местоимение, членове, имена числителни, причастия, деепричастия, предлози, съюзи и междуметия.

Част трета на «Учебник за българский язик…» е за «…изменения на частите на речта». Още в началото Радулов ни дава «Измененията на съществителните имена» и обяснява, че съществителните в изречението са: «подлежаще, сказуемо, определение, допълнение и дума обстоятелствена» и дава най-различни примери. Разяснява значението на падежите, тази граматична категория се обяснява чрез поставяне на въпрос към думите в изречението. В българския език Радулов посочва: «Всичките падежи са четири: Именителний, който отговаря на въпроси: кой? Что?; Дателний, който отговаря на въпрос: кому?; Винителний, който отговаря на въпроси: кого?, что?; Звателний, който показва предмет, или лице, към което ся обръща говорящий» [2, с. 111]. От изложението се вижда, че в българския език има 4 падежа, които имат специфичните окончания запазени от старобългарския език. «Изменението на съществителните имена по падежи ся нарича склонение. Например (число ед.): Человек е твар разумна – именителен – человек; Бог е дал человеку разум – дателен – человеку; Повикайте тогова человека – винителен – человека; Послушай, человече! – звателен – человече» [2, с. 112].

Авторът разсъждава върху това, какво «вършат» падежите в езика. За тази цел той задава въпроса «Какво биват падежите в предложението», а отговорът е: думите в именителен падеж са подлог или сказуемо; в дателен падеж - допълнение или определение; във винителен падеж - право допълнение, допълнение с предлог, определение с предлог, «обстоятелствена дума с предлог и без предлог» и накрая: «Звателният падеж всякога бива обращение и не составлява част от предложението» [2, с. 112-116].

Сава Радулов представя глагола чрез неговото изменение: «…в предложението глаголът бива: сказуемо; подлежаще; допълнение и дума обстоятелствена, коя показва цел» [2, с. 117]. Дава разяснение за число и род като уточнява: «Изменението на глаголите по наклонение, времена, лица и числа ся нарича спрежение» и дава примери в «изявително», «сослагателно» и «повелително» наклонение. При «сослагателното» (подчинително, условно) наклонение трябва да се отбележат истински условни форми, но и с форми, които според днешните представи са в изявително наклонение. Глаголът «съм» е дефиниран като: «глагол съществителен, кога показва съществование; глагол вспомагателен, кога служи за помощ на други глаголи в спряжението» [2, с. 120-128].

Изменението на прилагателните имена е представено чрез обяснението, че прилагателното име в изречението е: «сказуемо, определение, подлежаще, допълнение и дума обстоятелствена наедно с предлога» [2, с. 129]. Прилагателното е сказуемо, когато «съединява ся с вспомагателния глагол»; определение, когато се «склонява наедно с(ъс) съществителното имя, спряжението изменя ся по родове, числа и падежи: именителен - добрий человек; дателен - доброму человеку; винителен - добраго человека; звателен - добрий человече»; подлежаще, допълнение и обстоятелствена дума е когато се «употреблява като съществително име и затова ся изменява като съществително по числа и падежи» [2, с. 130-132].

За изменението на наречията Радулов дава много кратко обяснение: «Наречията ся отнасят на глаголите во всичките залози, видове, наклонения, времена

и лица, и не се изменяват» [2, с. 133]. Местоименията са съществителни и прилагателни, те се изменят като съществителните (личните) и като прилагателните (показателните, притежателните и т.н.) [2, 133-134]. На въпроса: «Изменяват ли се числителните имена?» уточнява, че по свое значение те са прилагателни имена и се изменят като прилагателните. Изключение правят «количествените: три, четири, пят и прочие са неизменяеми» (освен – един, два – изменяеми) [2, с. 135-136]. В този раздел продължава с отговор на въпроси свързани с други форми: «Причастията се изменят като всяко прилагателно име...»; «Деепричастието, както и всяко наречие, ся относи на глаголите во всичките наклонения...»; «Предлозите показват отношения между думите в предложението и не се изменят»; «Съюзите соединяват едно с друго предложенията и не ся изменяват» и последно, в отговор на въпроса дали междуметията могат да се изменят, разяснява: «Междометията изразяват чувства. Тия не принадлежат на предложението и затова не могат да ся изменяват». Накрая Радулов обобщава, че изменението на частите на речта въобще се състои в «склонението» (изменение по падеж във всички родове и числа, за да се означи отношението между думите в изречението) и в «спряжението» (изменение по наклонения, времена, лица, числа и родове, за да се означи отношението на сказуемото към говорещото лице и към подлога) [2, с. 136-142].

«Учебник за българскый език…» ***завършва с два раздела***, които са характерни за учебно помагало: «разбор» на изречението, определяне на частите на речта и упражнения. Ето някои от препоръките на Радулов за «упражненията»: «Четене на глас от проза и стихове. Правилно ударение, правилна запирка на гласа. Изяснение на непознатите думи, които се срещат в прочетената статия. Разкажете със свои думи содержанието на прочетената статия. Направете граматически разбор на отделните предложения, които се намират при всякий параграф в тоя учебник. Изяснете препинателните знаци в прочетената статия. Покажете в прочетената статия, как ся изменят частите на речта. Разкажете със свои думи, устно или писмено, няколко басни или някоя приказка. Напишете со свои думи няколко разказа из свещената и отечествената история. Напишете со свои думи содержанието на някоя прочетена статия. Напишете до вашите роднини или познайници писмо за своите занятия, за своите удоволствия, за своите приятелства и т.н.» [2, с. 149-150].

Учебникът на Сава Радулов обогатява българската граматика с въвеждането в българската просветна и културна традиция нов подход при преподаването на родния език. От голямо значение за работата с учебника и използването на насоките, дадени в Предисловието и Вступлението, са разсъждения около мястото на езика в личностното изграждане на ученика, методите за поддържането на интереса към езика у него.

Първото пособие по българска граматика на видния панагюрски възрожденец – «Учебник за българскый език…» е от 150 страници, пособие предназначено, написано и отпечатано не само за нуждите на Болградската гимназия, а и за всички училища на българските селища на юг от Дунава.

Чрез този учебник децата получават не само знания за езика, а се възпитават в дух на родолюбие, на обич към историята, традициите и културата на българския народ, тематично заложени в изобилието от примери. Сава Радулов е автор на голяма част от тези примери, други са взети от народните песни. Първият пример е една Радулова мисъл: ***«Человек, убит в бой за свобода на своето отечество, заслужава признателност от потомството»*** [2, с. 96]. Редове, които той написва пет години преди подвига на четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа и година след това възпят в безсмъртната балада на Христо Ботев: «Тоз, който падне в бой за свобода,

той не умира… и певци песни за него пеят!». Видна е приликата между мисълта на Радулов и стиховете на Ботев. Може да се предположи, че Ботев е познавал граматиката на Радулов, като се позовавам на сходството между мисълта на двамата и разликата, изразена чрез белетристичната и гениалната поетична форма.

В своя учебник Радулов дава редица примери от българската история с едно или две изречения, на които той е автор. Тези примери ще изложим хронологично, както изисква историята: «Константин повярвал думите на българския цар и изпратил Перелику имената на всичките българи предатели. Царят заповядал да ги накажат» [2, с. 25]. Това е историята на българския хан Терелиг, управлявал от 768 г. до 777 г. Той успява да измами византийския император Константин V, като му изпраща писмо, в което го моли да му съобщи имената на византийските привърженици в българския двор, за да може да се опре на тях при управлението на държавата. Императорът се хваща на този елементарен номер и изпраща на хана списък на византийските шпиони в Плиска. Веднага по заповед на хан Терелиг до един те са наказани със смърт. Този пример показва, че Сава Радулов познава в подробности българската история, макар че от двете изречения едва ли учителите и децата могат да разберат добре съдържанието на историческия случай.

За предисторията на славянската писменост Радулов пише: «Българите в старина имали свои собствени писмена, кои приличали на резки, подобни на рабош, но и тях употребявали твърде рядко» [2, с. 52]. За създаването на славянската писменост са посветени няколко изречения: «Българската азбука съществува около десят столетия» [2, с. 18]; «Този светейший мъж Константин состави писмена на славянската реч и преведе Евангелието, Псалтира и други свещени книги от греческий на славянский язик» [2, с. 48]; «Святи Кирил е изнамерил славянската азбука» [2, с. 119]; «Тленните останки на светого Кирила, Първоучител на нашата азбука, почиват в Рим, при църквата светого Климента» [2, с. 12]; «Главните ученици Методиеви: Горазд, Климент, Лаврентий, Наума, Ангелария, хвърлиха латините в темница, жестоко мъчели» [2, с. 42].

За двубоя между България и Византия по времето на хан Крум и император Никифор I има два кратки откъса: «В месяц юлия 811 г. гърците останали в България и Никифор заповядал безпощадно да секат всичко, що им ся срещне в неприятелската земя: старци, жени, деца, още и домашните животни на българите» [2, с. 48]. «На 25 юли 811 г. българите запалили сичките гори, които ся находили в планините около гръцкия стан и спустили ся нощем в равнината по едничките теснини» [2, с. 37].

На княз Борис и цар Симеон Велики в «Учебник за българскый язык…» са посветени седем различни откъса от едно-две изречения: «При Михаила греческого императора ся кръсти българский цар Борис» [2, с. 27]. «Борис, наречений в свето кръщение Михаил, е бил първий християнски цар българский» [2, с. 136]. «От как усмирил вътрешните несогласия, които возникнали от кръщението на българите и турил в ред вътрешните дела на царството си, цар Борис, хванал да ся питае от надеждата, че останалото время от живота си може да посвяти на покой и на дела благочестиви» [2, с. 57]. С това изречение Радулов припомня «златния век» на българската култура през X век. «На 20 августа (917 г., битката при река Ахелой - бел. авт.) станал бой. Симеон стоял на една могила и ся разпоредявал с битката. Гърците ударили напред, българите наченали стройно да отставят, били ся се с цел да замамят неприятеля към висотите» [2, с. 48-49]. «Симеон, син Борисов беше страшен за византийската империя» [2, с. 27]. «В 927 година цар Симеон предприел поход противу гърците» [2, с. 62]. «Кога умрял храбрий Симеон, то над българите ся

возцарил синът му Петър, но той нямал бащините му свойства» [2, с. 2]. В тези редове е видно познанието на Радулов по българска история, разположени на различни страници, макар и не подредени хронологично, както изисква историческото знание. Те допринасят за укрепването на познанията чрез родната история на различни граматически правила на родния език.

Чрез историческите примери Сава Радулов разкрива и събитията около походите на киевския княз Светослав в българските земи, подпомогнали Византия в покоряването на България: «В лето 969 прииде Светослав в Преславец и затвориха ся българите в града. Подир излязоха българите на бой противу Светослава и беше сеч голяма. И рече Светослав на войниците си: няма вече къде да ся денем; да се бием мъжки братя и дружно. И привечер надви Светослав и взе градът» [2, с. 100]; «Кога Светослав ся бил в България, печенегите нападнали на Киев» [2, с. 36]. Чрез тези редове автора показва, че и в ония времена е имало нападения над българите, но те са се отбранявали самоотвержено. Това е единствен пример, включен в учебника, който показва българското поражение от времето на цар Борис II.

За героичната съпротива на българския народ в борбата против император Василий II Българоубиец за отстояване на свободата си също има примери: «В това време българите разширили своите завоевания до Адриатическото море. Император Василий (Българоубиец) обсадил Сердика (София) и после отстъпил към Пловдив през Ихтиманските теснини. Тук българите нападнали на Василия и разбили го» [2, с. 134]. «Византийските писатели хвалят Кракра, българският началник на Перник. Не било возможно да ся вземе тая крепост с(ъс) сила, а Кракра бил неподкупен“ [2, с. 43]; «Борис, Симеон, Петър, Самуил са били български царе до падането на българското царство. Асен, Петър и Калоян са востановили българското царство» [2, с. 42].

В своя учебник автора не пропуска и темите, посветени на историята на бесарабските българи: «Българите – казува Никифор (византийски летописец от VII век – бел. авт.) – първоначално живели в Буджака, между Днестра и Дунав» [2, с. 43]. «Българските колонии са основани от император Александра Първаго» [2, с. 14]. «Император Александър Първий е дал на българите в Бесарабия привилегии» [2, с. 114]. «Колонистите, привлекаеми от присвоените от това звание отлични привилегии, в малко време населиха тойзи край и превърнаха го от дива пустиня в плодородни ниви, лозя и градини» [2, с. 137]. «Болград, главната колония българска е заселена от преди 40 години» [2, с. 26].

Макар че до отпечатването на «Учебник за българскый язык…» през 1863 г. има издадени три учебника по българска история (на Христаки Павлович, Петър Сапунов и Добри Войников), Сава Радулов не ползва тези учебници, а съставя свои кратки мини текстове с тематика от родната история. Тези текстове той използва при изясняване на различни граматични правила. Радулов пише «Византия», «византийска империя», но самите поданици на тази държава не нарича «византийци», а «гърци». Очевидно е, че в годините на борба на българския народ против гръцките фанариоти има стремеж на автора да внуши ненавист към гърците и тяхното духовенство.

В Радуловия учебник има и кратки откъси от две народни песни:

«Дружина Колю думаше, развивай Кольо байряци,
събирай млади юнаци» [2, с. 113].
«Стани, сине, стани, паша ни те вика,
тимар да препишеш, арнаутска земя.
Не ме вика, майко, тимар да препиша,

но ме вика, майко, глава да ми земат» [2, с. 116].

В учебника за български език Сава Радулов дава много примери от българската история, за славното минало, като избягва историческите събитията, свързани с погроми и поражения на българите и това е оправдано от негова възпитателна гледна точка.

За предназначението на «Учебник за българскый язык…» и неговото разпространение свидетелства поместеният коректно от Радулов на последните му страници ***«Список на имената на родолюбивите спомоществователи»***. От него става ясно, че предплатилите за учебника са: 166 граждани от Болград и още 10 бесарабски села и гр. Тулча - 215 учебника. Учениците от Болградската гимназия са 41 и те предплащат 41 книги и 56 ученика от пет бесарабски села също се абонират за 56 книги, или общо групата на учениците е 97 млади българи, които абонират 97 книги. Този факт на масово предплащане на «Учебник за българскый язык…» от учащи се е много красноречив, защото показва едно осъзнато и зряло отношение към родния език на подрастващите българи. Общо възрастни и ученици са 263 спомоществователи на 312 учебника.

Целият тираж на учебника не е известен, но можем да предположим, че над предплатените 312 са отпечатани още около 150 – 200 учебника, а това означава общ тираж около 450 – 500 книги.

За «Учебник за българскый язык …» на Сава Радулов в. «Съветник» отпечатва ласкави отзиви: «Настоящият учебник, ако и много обширен за многото български училища, има обаче сичкото достойнство на една книга, приспособена на понятията, силите и умственото развитие на юношеството… Смятаме за длъжни да обърнем вниманието на господа български учители върху учебника» [4, с. 3]. Резултатите от обучението по граматиките на Сава Радулов ще се откриват и видят по-късно в десетките възпитаници на Болградската гимназия, играли важна роля в изграждането и уреждането на свободна България.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

1. Стоянов М. Нашата учебна книжнина през епохата на Възраждането. *Известия на Института по педагогика*, кн. 4. София : Издателство на БАН, 1954. С. 99-100.

2. Радулов С. Учебник за българскый язык: Година първа / Преведен и преработен от подобен руский учебник [с автор Смирнов] от С. Радулова. Болград: в печатницата на Българското централно училище, 1863. 150 с.

3. Вълчев, Б. Възрожденските граматики на българския език. Университетска библиотека № 477 - Св. Климент Охридски. София : Ун. издат. Св. Климент Охридски, 2008. 558 с.

4. *Съветник* (вестник). Година I. Цариград, 1863. Бр. 18 от 22 юли, 4 с.

УДК 811.163. 2’36 «19»(075:8)

INTERMEDIATE CODE IN THE CREATIVE SELF-EXPRESSION OF KILIIA’S POET VALERII VYKHODTSEV

***Halyna Raibedyuk*[1]**

ІНТЕРМЕДІАЛЬНИЙ КОД ТВОРЧОГО САМОВИРАЖЕННЯ КІЛІЙСЬКОГО ПОЕТА ВАЛЕРІЯ ВИХОДЦЕВА

***Галина Райбедюк*[1]**

Abstract. *The article substantiates the aesthetic and stylistic expediency of using intermedial means of text creation that structure synesthetic imagery in Valerii Vykhodtsev's lyrics. The main attention is focused on clarifying the synthesis expressive possibilities of words and music, intensified in the artistic space of his poems by visual and pictorial markers.*

Key words: *lyrics, synthesis of arts, syncretism, intermediality, synesthesia, musical code, synergistic effect.*

Анотація. *У статті обґрунтовано естетичну та стилістичну доцільність використання інтермедіальних засобів текстотворення, що структурують синестезійну образність у ліриці Валерія Виходцева. Основну увагу зосереджено на з’ясуванні виражальних можливостей синтезу слова і музики, інтенсифікованого в художньому просторі його віршів візуально-живописними маркерами.*

Ключові слова: *лірика, синтез мистецтв, синкретизм, інтермедіальність, синестезія, музичний код, синергетичний ефект.*

У полікультурному ландшафті Української Бессарабії рельєфно вписаний художній доробок регіональних поетів, із-посеред яких вияскравлюється гроно україномовних митців слова (Михайло Василюк, Таміла Кібкало, Галина Лиса, Володимир Рева, Володимир Сімейко). В цьому пантеоні помітно вивищується неординарна постать унікального кілійського поета Валерія Панасовича Виходцева (1949-2003) – члена національної Спілки письменників України (2000), дипломанта Міжнародного літературного конкурсу «Гранослов» (1994), засновника літературного об’єднання «Дунайська хвиля» в м. Кілія [Кілія – місто в Ізмаїльському районі Одеської області України, що лежить на березі гирла Дунаю. – *Г. Р.*]. Атмосфера художнього простору лірики митця «формує самобутню ауру, своєрідний ритмічний малюнок і унікальну багатоголосу музично-живописну й поетично-образну картину придунайського світу» [1, с. 29]. Водночас Виходцев, за слушними оцінками одеського письменника Богдана Сушинського, належить до тих обдарованих українських поетів, які «впродовж десятиліть працюють у літературі, витворюючи власний мистецький світ та висвячуючи навколо себе оту культурно-

[1] *PhD of Philological Sciences, Professor, Izmail State University of Humanities, Ukraine, Address: Repina St.12, Izmail, Odesa Region, 68601. E-mail: raibedyuk@ukr.net, ORCID: 0000-0001-8984-5496.*

[1] *кандидат філологічних наук, професор, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна, адреса: вул. Рєпіна, 12, м. Ізмаїл, Одеська область, 68601. E-mail: raibedyuk@ukr.net, ORCID: 0000-0001-8984-5496.*

мистецьку ауру, котра доводить, що бути "поетом з провінції" зовсім не означає бути поетом провінційним» [2, с. 3].

Виходцев створив «неповторний гімн красі життя, утверджуючи його високе начало, спрагу ідеального, асоційованого з християнськими морально-етичними та національними пріоритетами» [3, с. 55]. Мистецьку ідентичність поета структурують такі риси ідіостилю, як глибокий ліризм і максимальна самозаглибленість, абсолютизація гармонійного світу, філософська наснаженість, незужита образність, філігранна строфіка. Художня вишуканість і артистизм слова дають підстави вважати його прибічником естетизму, проявом якого стала відкритість до невербальних способів художнього осмислення й відтворення життя. Відтак особливого колориту ліриці поета надає така особливість письма, як інтермедіальність, котра в літературних текстах постає «наслідком засвоєння властивостей інших видів мистецтва, своєрідної "розгерметизації", контекстуальної креативності художньої літератури, що привласнює та асимілює притаманні іншим мистецтвам ознаки: візуальність живопису, пластичність скульптури, вражальність музики тощо» [4, с. 21]. Партитуру слова й синергію тексту Виходцева естетично збагачують та увиразнюють музично-живописні ефекти, створені шляхом залученням до ліричного наративу іномистецьких художніх засобів. Кілійський автор зазвичай виходить за межі суто поетичної мови, вдаючись до образотворчих ресурсів близьких до літератури за зображально-виражальними характеристиками невербальних мистецтв, переважно музики та живопису. Значний пласт його віршового доробку оприявнює такий синтез різних мистецтв, ув естетичних межах якого література перекодовує на словесний рівень тексту «коди їхньої художньої мови і трансформуючи їх відповідно до своєї іманентності, тим самим збагачує й удосконалює свої власні виражальні можливості» [5, с. 21]. Для потвердження наведених спостережень подаємо одну з багатьох можливих художніх ілюстрацій інтермедіального тексту Виходцева, структурованого за принципами синестезії, що для творчого самовираження поета є явищем не тільки частотним, але й закономірним:

На чорно-білих клавішах зими
Грає вітер колискову пісню
Сосновому лісу.
Ти клавішів тих торкнулась –
І збудила зелений сон [6, с. 66].

Як видно з цитованого фрагмента, акустично-музичний і візуально-живописний супровід слова увиразнює тонкі нюанси чуттєвої сфери ліричного героя. Зрощення на стику музика/живопис/слово формує інтермедіальний код авторського тексту, демонструючи його «стереофонічну організацію» як підставу для досягнення синергетичного ефекту, що його стосовно літературного твору Г. Клочек називає «художнім ефектом» [7, с. 7]. У подібних текстових стратегіях, за словами авторитетного дослідника О. Рисака, «зв'язок поміж видами мистецтв має характер не зовнішнього стику, а внутрішнього, органічного взаємопроникнення» [8, с. 60]. Тож міжмистецький синтез передбачає не тільки підвищення естетичної якості твору, оскільки методологічні принципи інтермедіальності, як підкреслює В. Просалова, дозволяють «виявити смислові глибини тексту, віднайти приховані в інтрахудожніх дискурсах відтінки значень» [4, с. 27].

Насиченість лірики Виходцева синестезійною тропікою як іманентним засобом текстотворення спонукає до її інтерпретації в інтермедіальному ракурсі. Розгляд віршового доробку поета в означеному аспекті визначає мету

запропонованого скерунку студіювання, що в сучасному його вивченні поки не має істотних прецедентів. Актуальність порушеної проблеми підсилюється ще й тим фактом, що «суміжно мистецька взаємодія на літературному тлі поставила перед літературознавством питання про методологічні підходи та стратегії щодо вивчення творів, у яких органічно поєдналися слово, музика й живопис» [9, с. 300]. Враховуючи теоретичні й найвагоміші інтерпретаційні напрацювання українських і зарубіжних літературознавців у царині інтермедіальності як новітньої методології, а також попередніх підступів до нинішньої її парадигми (праці Р. Барта, С. Вислоух, Т. С. Еліота, М. Ільницького, Г. Клочека, Є. Маланюка, Д. Наливайка, В. Просалової, О. Рисака, М. Фоки, І. Франка та ін.), спробуємо виокремити у творчому самовираженні Виходцева домінантні аспекти органічного синтезу *слова і музики*, інтенсифікованого візуально-живописними компонентами. Узагальнюючи свої спостереження і міркування, дослідники сходяться на тому, що використання музичних засобів образотворення для того чи того митця слова зазвичай стає: «1) одним із основних творчих імпульсів; 2) об'єктом словесного (віршового і прозового) перекладу; 3) структурним компонентом стильової манери митця; 4) образним еквівалентом найтонших порухів людської душі; 5) символом, знаком вищої міри досконалості; 6) широкою базою розлогих асоціацій, спроможних занурити реципієнта в історичну атмосферу певної епохи; 7) відображенням, кардіограмою естетичних смаків митця; 8) джерелом творення "комплексної", поліаспектної звукозображальної метафорики; 9) основою зближення зорових і слухових образів; 10) особливою естетичною домінантою художнього тексту, джерелом взаємодії лексичних компонентів [8, с. 90].

На основі подібного синтезу й вибудувана синкретична образність у більшості віршів Виходцева, у яких музика стає не тільки добре чутною, але й прозоро зримою. Впадає у вічі їхня співзвучність із поезією Б.-І. Антонича, метафори якого, за спостереженнями М. Ільницького, увібрали «звуково-кольористичну гібридність», передане через слово «опластичення звукового начала» художнього тексту [10, с. 66]:

Навколо мене лиш трава.
Вслухаюсь в музику зелену –
Вона написана для мене –
І не потрібні тут слова [6, с. 52].

Естетично довершеним із погляду інтермедіальності в ліриці Виходцева видається код «матеріалізованої музики» (Є. Маланюк), що виконує функцію побічного, проте вельми істотного засобу виражальності й смислотворення. Музичні деталі, якими рясніє художня палітра його поезії, – то не звичайний, так би мовити, зовнішній естетичний «декор» тексту. Вкраплення музичних образів та алюзій у ліричну стихію митця визначають відповідні його індивідуальній «вдачі» і характеру таланту «секрети поетичної творчості» (І. Франко), значною мірою структурують своєрідну семантико-емоційну «шкалу» зображально-виражальної системи, врешті, й мистецької ідентичності назагал. Під пером Виходцева слово і музика, взаємодіючи та взаємопроникаючи, формують синергію поетичного твору тієї естетичної якості, що передбачає синтез іномистецьких засобі вираження, які відчутно «активізують асоціативну спроможність тексту» [9, с. 28]. Т. С. Еліот у програмовій статті «Музика поезії» з цього приводу писав, що «вірш чи якийсь поетичний уривок, перш ніж постати у слові, нерідко зароджується у вигляді якогось ритму і тільки згодом з нього вибруньковують думки та образи» [11, с. 106]. Це той вид мистецького синтезу, який «породжений надзвичайно тонкою взаємодією

смислу і мелодики. І тут не можна бути переконаним, що власне смисл є первинним у породженні мелодики, бо є чимало свідчень багатьох поетів, що досить часто породженню поетичного тексту передує настроєва мелодія. А вже потім з'являється смисл, втілений у слово – в поетичний твір» [7, с. 215].

Не кожна поезія надається для її омузичнення, а лише твори тих митців слова, котрі достеменно володіють літературними прийомами, здатними створювати музичний ефект тексту (ритмомелодика, сонорика, паралелі зі світом музики тощо). Саме до цього типу поетів належить кілійський віртуоз слова Виходцев. Музикальність світосприймання є важливим джерелом структурування естетичної енергії його авторського тексту, невід'ємним компонентом образного мислення, а відтак і творчої самототожності. Означена іманентна риса ідіостилю наскрізно прочитується у палітрі лірики поета через такі синестезійні метафоричні структури, як «ритми серця» і «музика трави». Занурення в атмосферу музичної стихії є запорукою глибокого відчуття й тонкого відтворення інтенційного світу автора і трансформованих у текст реалій: «*Мені б ковток такого ранку, / Коли співають солов'ї…*» [6, с. 56]; «*І звуком сюди не пробитись / Крізь хори неляканих птиць*» [6, с. 42]; «*Птахи пісні веселі відспівали…*» [6, с. 69]. Подібними інтермедіальними художніми моделями багаті обидві збірки поета: «Дзвони вічного добра» (Ізмаїл-Кілія, 1998) [12] і «Полум'я кульбаб» (Одеса, 1998) [13]. Їх доповнюють вірші, що увійшли до книги вибраного «Музика серця» (Ізмаїл, 2019) [6], що на сьогодні є найповнішим виданням творчої спадщини Виходцева. Назва цього видання символічна щодо стильової манери автора й, вочевидь, симптоматична з огляду на музичний компонент його художнього мислення. Слово-образ «музика» наскрізно засвідчений метафоричними структурами на кшталт: «*Сповита в барвах золотих, / Бентежно дихає у вир / Ранкова музика трави*» [6, с. 23]. Із музикою поет асоціює сакральні цінності, що домінують у просторі художньої реальності його лірики. Так, він апологетизує рідну мову як незмінно фундаментальну в його художній аксіології духовну субстанцію:

Вона, як музика довкола,
Як диво, вплетена в пісні.
Не зраджу їй уже ніколи –
Вона від матері в мені [6, с. 74].

Літературно-музичні кореляції у творчості Виходцева увиразнюють сприйняття й потрактування сутності зображеного та вираженого, оскільки музика спроможна емоційно підсилювати рефлексію, розуміння тексту, передавати його смислову, естетичну й пасіонарну енергетику, викликати, за словами І. Франка, «такі ефекти, яких не може викликати говорене слово» [14, с. 90]. Є. Маланюк у відомому есе «Думки про мистецтво», визначаючи естетичний рівень художнього твору, з цього приводу зауважував, що твір «тим досконаліший, чим вірніше для нього винайдено кількість музики (руху), потрібної, щоб опанувати матеріялом. Ця кількість музики і є коефіцієнтом гармонії (між "змістом" і "формою"), якою характеризується артистичний твір» [15, с. 77]. Вразливий на звуки й чутливий до акустичного різноголосся світу, Виходцев іде слідами попередників-синтезистів (Т. Шевченка, Лесі Українки, І. Франка, М. Вороного, О. Олеся, Б. Лепкого, П. Тичини та ін.), наділяючи індивідуально трансформовані засоби музичної генези естетичними функціями, що підпорядковують собі інші аспекти образотворення, в такий спосіб універсалізуючи зображально-виражальні можливості власного художнього слова.

Інтермедіальний діапазон лірики кілійського поета розширюється завдяки активному використанню лексики на позначення музичної термінології («ритми серця», «єдиний звук», «хори птиць», «музика трави», «пісня степу», «клавіші зими»). Найуживанішою у цьому ряду є лексема «пісня» та її інваріанти, що зустрічаються в його віршах у найрізноманітніших контекстах: філософському: «*В море пісню солов'їну / Зносить вічна течія*» [6, с. 76]; пейзажному: «*Із смаглочолих димарів / Вітри витягували пісню…*» [6, с. 32]; історичному: «*Де копитами збита трава / Відросла на козацькій могилі, / Де тополя прадавня на схилі / Шепотіла тій пісні слова*» [6, с. 41]; регіональному: «*Горілиць упаду у траву – / Головою до хвилі Дунаю. / Пісню степу його вікову / Лише тут я сьогодні впізнаю*» [6, с. 41]. Із піснею поет асоціює власну долю, невіддільну від усенародної, зізнається в тому, що пісні «*течуть, течуть з мого народу – / І вони з дитинства у мені*» [6, с. 26]. Органічне занурення в народнопісенну стихію інтимізує ставлення автора до рідної землі, надає патріотичному звучанню його лірики глибинної щирості:

Бо я закоханий без міри
У вільність поля і гаїв,
У дивну пісню солов'їну,
В мою соборну Україну [6, с. 34].

Лірика Виходцева засвідчує органічне продовження й розвиток національної літературно-мистецької традиції щодо «камертонного» сприйняття й відображення світу шляхом поетизації музичних інструментів, використання їхнього багатого образно-смислового навантаження. Означена якість художнього мислення дала поетові змогу конкретніше вербалізувати думки та враження, відчуття й почуття, повніше відтворювати синестезійні асоціації з «музикою сфер», в унісон із нею осягати й передавати реалії буття. Про таку якість його творчої манери сигналізують назви віршів («Скрипка», «Бандура») і широкий спектр уведеної до сюжетики віршів лексики – і номінативної, й естетично маркованої. Про те, що для нього музична стихія була такою ж органічною, як і поетична, свідчать незужиті, естетично привабливі, здебільшого персоніфіковані метафори типу: «скрипка заридала», «бандура тужно зітхає», «Тиса витрембітує акорди» й под. Тонке відчуття багатогранності світу передається у віршах митця й назвами частин музичних інструментів. У цьому плані звертає на себе увагу емоційно й семантично насичене символічне слово «струна», що конкретизує репрезентовані автором смислові акценти, демонструє колоритні настроєві пейзажі, оприявнює широкий спектр почуттів і вражень: «*Вже у садках сріблясте листя / Торкнуло сонячну струну*» [6, с. 69]; «*Легкому вітрові молюсь, / Що ледь торкне вербові струни / І обійме довкола вруна, / І сльози висушить комусь*» [6, с. 11]. Музичні компоненти, як видно з цитованих фрагментів лірики поета, декодують її асоціативно-метафоричну «ребусність», підсилюють сугестивний вплив слова на читача, відчутно зміцнюючи в такий спосіб комунікативні позиції авторського тексту.

Музична сфера лірики Виходцева, що структурує її інтермедіальний код, нерозривно пов'язана з національною культурно-історичною традицією. Поет озвучує словесним описом дзвонарську культуру України. Як відомо, з давніх-давен «слова "дзвін", "дзвоніння" розуміли як щось міцне, дуже, звучне, таке, що укріпляє дух, тому й творилися відповідні образи-символи. Вони у важкі хвилини не тільки несли ідею захисту від нещастя, а й закликали до боротьби» [16, с. 7]. Саме таке смислове наповнення музики дзвонів представлено у фольклорно-літературних творах. Згадати б Шевченкове «*Задзвонили в усі дзвони / По всій Україні*» [17, с. 98] з його поеми «Гайдамаки». Для українців дзвін – не просто ударний музичний

інструмент, а символ сакрального рівня. Музика дзвонів у ліричній стихії Виходцева засвідчує його майстерність органічно поєднувати традиційні підходи щодо художнього втілення феномену дзвонарства з його оригінальним переосмисленням. Так, у вірші «Удари молота били завзято» прочитуються алюзії на кривавий більшовицький терор в Україні, коли «*І храми трощили, і цвіт наш косили, / І падали дзвони на землю безсило, / Топили у крові народу начало…*» [6, с. 35]. В іншому вірші постає образ дзвіниці, в якому максимально узагальнено правдиву ретроспекцію історичної візії України. Рядки пронизані драматичними тональностями, що вчуваються навіть у номінативній лексиці з її експресивним навантаженням:

Стара дзвіниця плаче у тумані.
Стара дзвіниця серед Кілії.
Її долали в підступі й обмані
Віками – і чужинці, і свої [6, с. 5].

Цитований текст – фрагмент вірша «Дзвони вічного добра», що дав назву однойменній збірці. В образі дзвону прочитується християнський підтекст, за яким дзвін вважався перекинутою чашею, з якої линули звуки, сповнені Божої благодаті. Звуки дзвонів у Виходцева виступають, таким чином, не тільки маркером інтермедіальності, але й символом доброго начала світотворення, апологетизованого поетом і природно переведеного з площини морального плану у сферу естетики.

Серед музичних зацікавлень Виходцева – унікальні постаті митців. Особливим ліризмом перейняті віршові присвяти («Бандура», «В кімнаті Михайла Василюка») ізмаїльському поетові-бандуристу, з яким його пов'язували багаторічна дружба й творчі взаємини. Слово автора наснажене високим рівнем драматизму, кульмінація якого сягає душевного надриву у зв'язку з трагічною загибеллю близького по духу однодумця, пристрасного співця «Придунаю журавлиного»: «*Затихла бандура – не грає. / Не торкнуться пальці її. / І ніколи уже не розкрає / Моє серце і думи мої*» [6, с. 14]. Глибоко ліричне начало вірша, його експресію підсилюють наскрізні персоніфікації (бандура «затихла», «тужно зітхає») та емоційно маркована лексика («самітня бандура», «гаптована журбою»), що формує естетичну ауру, наближену до фольклорного наративу, зокрема, уснопоетичного жанру народних плачів і голосінь. Метафоричний рядок «*обірвалась бандури струна*» увиразнює глибину душевного болю автора присвяти.

Особливої колоритності поетичному мовленню Виходцева надають близькі до музичної стихії акустичні явища. В його художньому світі вони вельми частотні й зажди артистичні, естетично вишукані: «*Оці поля й пташині голоси, / Де тужать, надриваються ліси…*» [6, с. 46]; «*Прокинулись очерети / Від гомону доріг*» [6, с. 26]; «*Твої очі, мої два окрики / Серця мого навесні*» [6, с. 46]; «*Я упустив своє щастя з відерцем – / Лиш забриніли струмки*» [6, с. 54]; «*Перемололись хмари в жорнах вітру – / І за хатами схлипують сади*» [6, с. 55]. І. Франко у відомому трактаті «Із секретів поетичної творчості» підкреслював, що інтенсивна чутливість до «безмежного світу тонів, гуків, шелестів, тиші» дає можливість «пізнати цілі ряди явищ монументальних, невловимих, летючих, цілі ряди змін сильних, що вражають нашу душу» [14, с. 85]. Вельми чутливий до багатоголосся світу, Виходцев своїм поетичним словом переконливо проілюструвала слушні Франкові тези.

Інтермедіальний код лірики кілійського віртуоза слова формує і фонічна інструментовка (звучні рими, частотні алітерації), музичний ритм і композиція вірша (повтори, приспіви тощо). Структурована ресурсами синтезу мистецтв матриця його авторського тексту, віршувальна техніка та ритмомелодика відкривають широкі можливості для пісенного побутування. Відомий український композитор, етнограф,

фольклорист Кузьма Смаль створив музику до таких віршів Виходцева: «Білі коси», «Гомін степу», «Ой, за Дунаєм голубим»». До книги «Музика серця» включено музичну партитуру до них. Для дизайну палітурки цієї унікальної книги вибраних творів поета використано картину ізмаїльського художника Володимира Дудника «Дунайський блюз». Музична складова назви (і збірки, й картини) підсилює інтермедіальний код творчого самовираження кілійського митця, оприявнює визначальну рису його естетики – розуміння поезії як ословленої музики.

Список використаних джерел

1. Поміж Дунаєм і Дністром. Серія «Поезія Буджака». Вип. 1. / упор. Г. Б. Райбедюк. Ізмаїл : Ірбіс, 2020. 140 с.
2. Сушинський Б. І. Ріка вселюдської самотності // Виходцев В. П. Дзвони вічного добра : поезії. Ізмаїл-Кілія, 1998. С. 3-5.
3. Райбедюк Г. Б. Особливості творчого самовираження кілійського поета Валерія Виходцева. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. Серія : Філологічні науки*. 2019. Вип. 44. С. 55-63.
4. Просалова В. А. Інтермедіальні аспекти новітньої української літератури : монографія. Донецьк : ДонНУ, 2015. 154 с.
5. Наливайко Д. С. Теорія літератури і компаративістика. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. 347 с.
6. Виходцев В. П. Музика серця : вибрані твори / упор. Г. Б. Райбедюк; літ. ред. О. Ф. Томчук. Ізмаїл : Ірбіс, 2019. 136 с.
7. Клочек Г. Д. Синергія літературного твору : навчальний посібник з теорії літературного твору. Дніпро : Середняк Т. К., 2020. 240 с.
8. Рисак О. О. «Найперше – музика у слові»: Проблеми синтезу мистецтв в українській літературі кінця XIX – почутку XX століття. Луцьк : Ред.-вид. відділ «Вежа» Волинського держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 1999. 402 с.
9. Фока М. В. Синтез мистецтв у поетичній творчості Павла Тичини : монографія. Кіровоград : МПП «Антураж А», 2012. 340 с.
10. Ільницький М. М. «Концерт» Б.-І. Антонича: виміри музичної структури поетичного тексту. *Слово і Час*. 2008. № 9. С. 64-69.
11. Еліот Т. С. Музика поезії // Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. / за ред. М. Зубрицької; 2-е вид., доп. Львів : Літопис, 2001. С. 95-108
12. Виходцев В. П. Дзвони вічного добра : поезії. Ізмаїл-Кілія, 1998. 104 с.
13. Виходцев В. П. Полум’я кульбаб : поезії. Одеса : Маяк, 1998. 48 с.
14. Франко І. Я. Із секретів поетичної творчості // Франко І. Я. Зібрання творів : у 50 т. Київ : Наукова думка, 1981. Т. 31. С. 45-119.
15. Маланюк Є. Ф. Думки про мистецтво // Маланюк Є. Ф. Книга спостережень: Статті про літературу. Київ : Дніпро, 1997. С. 74-82.
16. Кіндратюк Б. Д. Дзвони та дзвіниці у творчості Тараса Шевченка. Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту ім. Василя Стефаника, 2013. 44 с.
17. Шевченко Т. Г. Твори : в 5 т. Т. 1. Київ : Дніпро, 1984. 351 с.

УДК 656.2

DEVELOPMENT OF RAILWAY TRANSPORT IN UKRAINIAN BESSARABIA

***Kior Oleh*[1]**

РОЗВИТОК ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ В УКРАЇНСЬКІЙ БЕССАРАБІЇ

***Кіор Олег*[1]**

Abstract. *This article investigates the development of railway communication in the historical region of Bessarabia. The history of the construction and development of the railway infrastructure in Bessarabia is considered and the main problems faced during the construction of the railway are revealed. The current state of the railway industry in Ukraine is analyzed.*

Key words: *Bessarabia, railway, Izmail, railway transport, development.*

Анотація. *У данній статті дослідженно розвиток залізничного сполучення в історичній області - Бессарабія. Розглянута історія будування та розвитку залізничної інфрастукрури в Бессарабії та розкриті основні проблеми з якими стикалися при побудові залізниці. Проаналізовано сучасний стан залізничної галузі в Україні.*

Ключові слова: *Бессарабія, залізниця, Ізмаїл, залізничний транспорт, розвиток.*

Залізничний транспорт в Україні є однією з базових галузей економіки. Він включає залізничний транспорт загального користування, який підпорядкований Державній службі залізничного транспорту України, та залізничні під'їзні колії різних форм власності, які не є залізничним транспортом загального користування.

Основною функцією залізничного транспорту є перевезення великих обсягів промислових і сільськогосподарських вантажів (вугілля, сталі, зерна тощо) на великі відстані. Характерною є регулярність перевезень, яка не залежить від погодних умов та пори року. Залізничний транспорт характеризується великими масштабами та відносно низькими транспортними витратами. Перевагою залізничного транспорту є те, що залізничні колії можуть бути прокладені в усіх напрямках. Швидкі та регулярні перевезення можливі незалежно від пори року. До недоліків можна віднести низьку маневреність, необхідність проведення додаткових робіт при перевезенні вантажів іншими видами транспорту, а також досить високу вартість прокладання залізниць.

Транспорт, як інфраструктурна галузь, має розвиватися випереджальними темпами з метою сприяння швидкому економічному та соціальному розвитку країни та її участі у міжнародному поділі праці. [1]

Залізничний транспорт в Україні, як головний елемент транспортної системи держави, має виняткову значущість для функціонування національної економіки,

[1] *postgraduate student, Izmail State University of Humanities, Ukraine, Address: Repina St.12, Izmail, Odesa Region, 68601. E-mail: kior4n-2023@idguonline.net; ORCID: 0009-0004-2031-6309.*

[1] *Аспірант, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна, адреса: вул. Рєпіна, 12, м. Ізмаїл, Одеська область, 68601. E-mail: kior4n-2023@idguonline.net; ORCID: 0009-0004-2031-6309.*

забезпечуючи можливість здійснення цілорічного регулярного руху, перевезення продукції промисловості та створення умови мобільності трудового ресурсу. Від стану та якості роботи галузі залежить перспектива соціально-економічного розвитку країни. У 2021 році залізницею України було перевезено 421.5 млн. т вантажу, що склало 68% від загального обсягу вантажного перевезення всіма видами транспорту, при цьому вантажообіг галузі склав 218072,8 млн. т/км, або 82%. (таблиця 1) (Малюнок 1,2)

Таблиця 1

	Перевезено вантажу	**Вантажообіг**
	млн. т	млн. т / км
Усіма видами транспорту, в тому числі:	613,6	267021,1
залізничний	421,5	218072,8
автомобільний	164,8	35852,3
водний	17,3	9895,9
авіаційний	10	3200,1

Сьогодні залізничний транспорт є однією з найважливіших інфраструктурних галузей матеріального виробництва, що забезпечує виробничі та невиробничі потреби народного господарства і населення в усіх видах перевезень. Цей вид транспорту сприяє суспільному регіональному поділу праці та є активним чинником формування господарської спеціалізації окремих регіонів. Україна має одну з найрозвиненіших залізничних мереж в Європі, з приблизно 22 000 км експлуатаційних кілометрів, 44,3% з яких електрифіковано. [2]

Для Бессарабії залізниця завжди мала стратегічне і навіть геополітичне значення - спочатку за часів Російської імперії, потім румунського панування, а потім радянської влади. Навіть у період незалежності України не можна сказати, що залізниця була непотрібною в регіоні. Скоріше, навпаки, наявність залізниці збільшила економічний, транспортний і геополітичний потенціал південного регіону Одещини, але цей потенціал ніяк не використовувався.

Перша залізнична лінія на півдні Бессарабії була побудована восени 1877, під час чергової російсько-турецької війни. Російській імперії потрібен був маршрут для зв'язку з Румунією та Балканами, і з 10 липня по 7 листопада 1877 року була побудована лінія Бендери – Галац завдовжки 305 км з 15 станціями, що на той час було своєрідним інженерним рекордом – проект залізниці Бендери – Галац та звіт про її будівництво були представлені на Всесвітній виставці у Парижі у 1878 році.

Під час Першої світової війни було відкрито другу лінію від станції Бессарабська до Аккермана (Білгород Дністровський). Будівництво цієї лінії фінансували інвестори. Відразу її продовжили до Бугаза, де в 1917 році по понтонному мосту через Дністровсько-Цареградське гирло об'єднали із залізницею Овідіополь – Одеса.

Під час Першої світової війни залізниці Бессарабії забезпечували доставку військових вантажів, призначених для Сербії, до портів Дунаю. Після 1916 року, коли у війну вступила Румунія, залізниці стали головною лінією постачання на румунському фронті під командуванням генерала Олексія Щербачова. До 1917 року паровозний парк у Бендерах, який обслуговував усі лінії Бессарабії, налічував 253 паровози – більше паровозних парків Одеси та Києва разом узятих.

У період румунського правління, з 1921 по 1923 рік, залізниці Бессарабії були переведені з російської колії 1520 мм на «європейську» колію 1435 мм. Румунія напівколонізувала бессарабські залізниці та скидала у Бессарабії відпрацьовані паровози та вагони.

Після входження регіону до складу СРСР у 1940 році перше, що зробила радянська влада, крім куркульства та колективізації, – побудували залізницю від Арциза до Ізмаїла, де існуючі гілки були перебудовані на ширину колії 1520 мм. Одночасно було збудовано тимчасовий дерев'яний міст через Бугаз. Це було викликано стратегічною необхідністю поєднати найбільше місто регіону, дунайський порт та базу військового річкового флоту.

У 1941-44 роках Німеччина та Румунія знову перевели свої залізниці на європейську колію. І вже через кілька місяців після звільнення Бессарабії від окупантів усі лінії повернули на ширину колії 1520 мм і були введені в експлуатацію. Надалі, незважаючи на технічну модернізацію, залізниці в регіоні залишалися одноколійними та неелектрифікованими, як і скрізь вздовж західних кордонів СРСР, за винятком кількох важливих відгалужень, що ведуть до Чехословаччини та Польщі. Це рішення, ухвалене з військових міркувань, воно мало зіграти злий жарт після розпаду "Безсмертного союзу".

До кінця 1980-х років основний обсяг пасажирських перевезень у Бессарабії здійснювався залізницею. Щодня з Одеси до Ізмаїла ходили два дизель-поїзди (дві секції по чотири вагони в кожній) та 10-12 вагонних пасажирських поїздів. Також курсували пасажирські поїзди Одеса – Рені, дизельні поїзди Одеса – Бессарабська, Бессарабська – Білгород Дністровський, Бессарабська – Арциз.

Після здобуття Україною незалежності залізничне сполучення Бессарабії почало погіршуватися: розпалися традиційні економічні зв'язки в рамках РЕВ (Ради економічної взаємодопомоги), з'явилися нові кордони, а вантажопотік до Рені, головного вантажного порту на Дунаї, різко скоротився. На деяких маршрутах, таких як Арциз-Бессарабська, вантажні перевезення повністю припинилися.

В середині 1990-х років Україну накрила хвиля скорочень на нерентабельних маршрутах. В Одеській області така доля спіткала лінії Березино-Бессарабська та Ротово-Раухівка. На багатьох станціях були зняті частини лінії. Чимало придатних тепловозів і приміських дизель-поїздів було відправлено на металобрухт. В результаті розгалужена мережа пасажирських поїздів Бессарабії скоротилася до одного "Одеса - Ізмаїл", пасажирського поїзда до Березиного та приміського поїзда біля Рені. Всі інші дизель-поїзди були скасовані, молдовські поїзди більше не могли дістатися з Бессарабії до Березино, а українські поїзди - до Бессарабії.

На початку 2000-х років, зі стабілізацією та економічним зростанням в Україні, становище змінилося. Було закуплено нові електровози, десятки нових приміських поїздів і вагонів, розпочалася модернізація для швидкісного руху. Тим не менш, існував дисонанс, оскільки 90% усіх вантажних перевезень і понад дві третини пасажирських перевезень здійснювалися на електрифікованих лініях, які покривали 40-45% загальної довжини залізниць України. Крім того, неелектрифіковані лінії залишалися погано обслуговуваними, оскільки нові магістральні тепловози не закуповувалися, а нові дизель-поїзди та вагони постачалися буквально в одиничних екземплярах.

З 2009 року пасажирські поїзди з Одеси до Ізмаїла курсували три-чотири рази на тиждень. А з осені 2012 року – лише двічі на тиждень, по п'ятницях і неділях. Керівництво Одеської залізниці пояснює це недостатнім пасажиропотоком та низькою рентабельністю пасажирських перевезень загалом.

Тим не менш, бессарабські залізниці є найважливішим ядром транспортної системи регіону, забезпечуючи швидке транспортування великих обсягів товарів до українських портів у Дунайському регіоні. Особливо в сільській місцевості наявність залізниць майже завжди означає стабільну транспортну мережу і робочі місця.

Основним інфраструктурним проектом у Бессарабії сьогодні є концепція будівництва залізниці від Ізмаїла до Рені вздовж берега Дунаю. Лінія довжиною 90 км проходить через дуже складну місцевість, включаючи болота і заплави. План будівництва обговорюється з 2006 року, коли під час придністровської залізничної кризи було перервано сполучення між Україною та Молдовою через Тирасполь і Бендери. За ці роки вартість будівництва нової лінії зросла з початкової оцінки в 60-90 мільйонів доларів США до 1 мільярда доларів США, і такі астрономічні ціни (з урахуванням відкатів і корупції) зробили проект нездійсненним.

На карті залізниць півдня Одеської області та Молдови червоним позначена розібрана лінія, що підлягає відновленню між Березино та Бессарабською. Зеленим – побудовані Молдовою нові лінії Ревака-Кайнари в обхід вузла, що належить Придністров'ю в Бендерах, і Кахул – Джурджулешти – обхід належать Україні ділянок залізниці в Рені та Болграді. (Малюнок 3) [3]

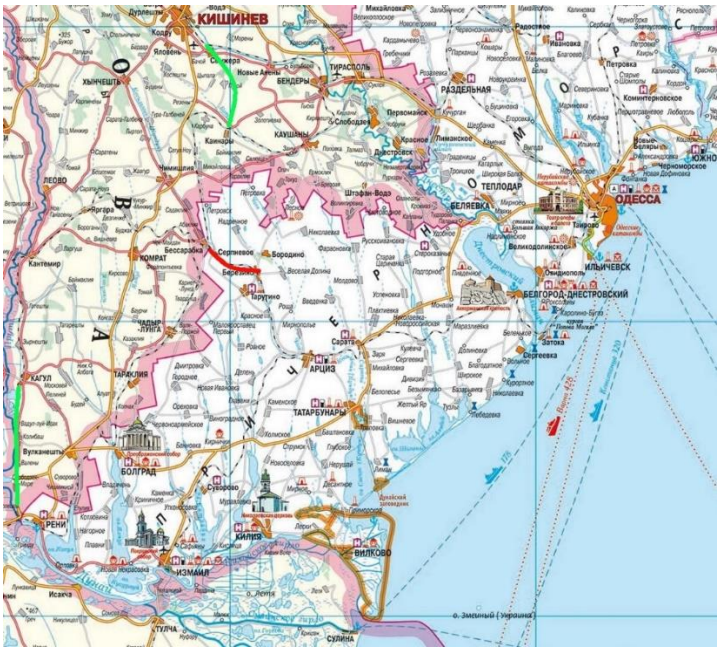

Водночас молдовська сторона активно виступає за відновлення залізниці, що з'єднує Бессарабію та Арциз, як для покращення сполучення в усьому регіоні, так і для створення зручного транспортного коридору до Ізмаїла. Загальновідомо, що загальний занепад порту Рені та неготовність порту Джурджелешти в Молдові підвищили роль Ізмаїла, який має всю необхідну портову інфраструктуру та залізничні колії.

Крім того, українські залізниці в Бессарабії потребують серйозної модернізації. Наразі на всій ділянці від Білгород-Дністровського до Ізмаїла експлуатується лише 19 магістральних тепловозів 2ТЕ116, побудованих у 1980-х роках. Ця кількість (враховуючи, що деякі локомотиви знаходяться на технічному обслуговуванні та ремонті) обмежує загальну пропускну спроможність залізниці. Крім того, на ізольованій ділянці біля станції Рені працюють чотири магістральні тепловози 2ТЕ10. Електрифікація могла б стати виходом з цієї ситуації, і проект був ініційований у 2007-2008 роках. На кількох кілометрах ділянки від Білгород-Дністровського в напрямку Арциза також розпочато встановлення опор повітряної лінії. Крім того, залізнична лінія потребує ремонту на багатьох ділянках. Необхідно також враховувати, що тут неможливо організувати швидкий рух через складний рельєф місцевості і пов'язані з цим часті повороти, підйоми і спуски. Однак після електрифікації та ремонту колії цілком можливо запустити поїзди із середньою швидкістю 90-100 км/год.

Наразі транспортна ситуація в Бессарабії дійшла до того, що це єдиний регіон в Україні, де майже відсутнє пасажирське сполучення. Значна частина місцевих і транзитних вантажопотоків перемістилася на автомобільний транспорт.

Джерела та література:

1. Бараш Ю.С. Роль залізничного транспорту України в забезпеченні сталого розвиту суспільства. *Вісник Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна*. 2008. Вип. 24.
2. Міністерство інфраструктури України. URL: http://mtu.gov.ua
3. Одеський Кур'єр.URL: https://uc.od.ua.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Армашу-Канцир Людмила *– доктор філологічних наук, доцент, директор відділу докторантури та післядокторантської освіти Державного педагогічного університету «Іон Креанга», Молдова*

Бондаренко Галина *– магістрантка, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна*

Бухнієва Олена *– кандидат історичних наук, доцент, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна*

Гончарова Ірина *– аспірантка, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна*

Караіванов Нікола *– доктор з книгознавства, бібліотекознавство та бібліографії, професор, Софійський університет «Св. Климент Охридський», Болгарія*

Карайванова Тетяна *– кандидат наук з книгознавства, бібліотекознавства та бібліографознавства, викладач школи №144 «Народни будители», Болгарія*

Кіор Олег *– аспірант, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна*

Кічук Надія *– доктор педагогічних наук, професор, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна*

Колосова Карина *– магістрантка, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна*

Лазар Ксенія *– магістрантка, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна*

Пармаклій Дмитро *– доктор економічних наук, професор, Комратський державний університет, Молдова*

Райбедюк Галина *– кандидат філологічних наук, професор, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна*

Романюк Діана *– аспірантка, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна*

Сердюченко Вікторія *– студентка, Ізмаїльський державний гуманітарний університет*

Циганенко Лілія *– доктор історичних наук, професор, стипендіат Фонду Герди Хенкель, Німеччина, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна*

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Armasu-Cantir Ludmila *– Doctor of Philological Sciences, Associate Professor, Director of Doctoral and Postdoctoral Education Department of State Pedagogical University "Ion Creanga", Moldova*

Bondarenko Galina *– Master's degree, Izmail State University of Humanities, Ukraine*

Bukhnieva Olena *– Associate Professor, PhD, Izmail State University of Humanities, Ukraine*

Honcharova Iryna *– Postgraduate student, Izmail State University of Humanities, Ukraine*

Karaivanov Nikola *– Doctor of bibliography, librarianship and bibliography, Professor, Sofia University «St. Kliment Ohridskyi», Bulgaria*

Karaivanova Tatyana *– Associate Professor, PhD, teacher, SU № 144 «Narodni Buditeli», Bulgaria*

Kichuk Nadia *– Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Izmail State University of Humanities, Ukraine*

Kior Oleh *– Postgraduate student, Izmail State University of Humanities, Ukraine*

Kolosova Karina *– Master's degree, Izmail State University of Humanities, Ukraine*

Lazar Ksenia *– Master's degree, Izmail State University of Humanities, Ukraine*

Parmakli Dmytro *– Doctor of Economic Sciences, Professor, Comrat State University, Moldova*

Raibedyuk Halyna *– PhD of Philological Sciences, Professor, Izmail State University of Humanities, Ukraine*

Romanyuk Diana *– Postgraduate student, Izmail State University of Humanities, Ukraine*

Serdyuchenko Victoria *– student, Izmail State University of Humanities, Ukraine*

Tsyganenko Liliia *– Doctor Doctor of History (Dr. habil), Professor, Gerda Henkel Foundation Fellow, Germany, Professor of the Department of History, Izmail State Humanitarian University, Ukraine*

IX ДУНАЙСЬКІ НАУКОВІ ЧИТАННЯ

УКРАЇНСЬКА БЕССАРАБІЯ ЯК МОДЕЛЬ ПОЛІКУЛЬТУРНОГО РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ

Збірник наукових праць

ТОВ РВА «ІРБІС»
Свідоцтво про внесення
до державного реєстру суб'єктів видавничої справи
ДК № 3408 від 03.03.2009 р.
68603, м. Ізмаїл, вул. Нахімова, 385
Тел. 04841-63-915. E-mail: maligina@ukr.net

Підписано до друку 31.01.2023 р. Формат 60х90/8.
Ум. друк. арк. 6,7. Тираж 100 прим. Зам. № 605

Віддруковано в редакційно-видавничому відділі
Ізмаїльського державного гуманітарного університету

Адреса: 68610, Одеська обл., м. Ізмаїл, вул. Рєпіна, 12, каб. 208
Тел.: (04841) 4-82-42
E-mail: nauka_idgu@ukr.net